

MİNGƏÇEVİR DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
PEDAQOJİ FAKÜLTƏ

AZƏRBAYCANDA TƏHSİL SİYASƏTİNİN
PRİORİTETLƏRİ: MÜASİR YANAŞMALAR
Elmi konfransın materialları

PRIORITIES OF EDUCATION POLICY IN AZERBAIJAN:
CONTEMPORARY APPROACHES
Materials of the scientific conference

ПРИОРИТЕТЫ ПОЛИТИКИ ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ:
СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ
Материалы научной конференции

15-16 dekabr 2017-ci il

MİNGƏÇEVİR – 2017

Təhsil millətin gələcəyidir.

HEYDƏR ƏLİYEV

*Azərbaycanda təhsil sisteminin təkmilləşməsinə
çox böyük diqqət göstərilir.*

İLHAM ƏLİYEV

**MİNGƏÇEVİR DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
PEDAQOJİ FAKÜLTƏ**

Elmə konfransı (III mövzusunda) 15-16 dekabr 2017-ci il tarixlərində
Mingəçevir Dövlət Universiteti, Pedaqoji Fakültətində keçiriləcək.

Elmə konfransı tətbiq etməklə bağlı
məqsəd:

şəhərə

Elmə konfransının mövzusu: “AZƏRBAYCANDA TƏHSİL SİYASƏTİNİN
PRIORİTELƏRİ: MÜASİR YANAŞMALAR”
Elmə konfransının mövzusunda:

**ELMİ KONFRANSININ
MATERIALLARI**

15-16 dekabr 2017-ci il

Elmi konfrans Mingəçevir Dövlət Universitetinin
rektorunun 05 nömrəli 09.01.2017-ci il tarixli
əmri ilə təsdiq edilmiş Mingəçevir Dövlət
Universitetində fəaliyyət göstərən fakültələrdə
2017-ci il üçün nəzərdə tutulmuş elmi
konfransların siyahısı əsasında keçirilmişdir.

MİNGƏÇEVİR – 2017

Redaksiya heyəti:

Əyyubov V.S. i.e.d., prof., Zeynalov N.D. t.f.d., dos., Cəfərova E.H. s.f.d., dos.,
Mustafayev S.M. f.r.f.d., dos., Əzizova Z.M. p.f.d., dos., Məmmədov S.Ə. p.f.d., dos.

Konfransın təşkilat komitəsi:

Sədr:

Cəfərova E.H. – Humanitar fənlər kafedrasının müdürü, s.f.d., dos.

Üzvlər:

Zeynalov N.D. – Pedaqoji fakültənin dekanı, t.f.d., dos.

Mustafayev S.M. – Riyaziyyat kafedrasının müdürü, f.r.f.d., dos.

Əzizova Z.M. – Xarici dillər kafedrasının müdürü, p.f.d., dos.

Məmmədov S.M. – Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdürü, p.f.d., dos.

Manafov N.R. – Humanitar fənlər kafedrasının dosenti, fil.f.d., dos.

İsrafilova E.N. – Riyaziyyat kafedrasının dosenti, tex.f.d., dos.

İsmayılova M.F. – Riyaziyyat kafedrasının baş müəllimi, tex.f.d.

Məmmədov İ.M. – Humanitar fənlər kafedrasının baş müəllimi

Cabbarova K.H. – Pedaqogika və psixologiya kafedrasının baş müəllimi

© Mingəçevir Dövlət Universiteti, Pedaqoji fakültə, “Azərbaycanda təhsil siyasetinin prioritətləri: müasir yanaşmalar” mövzusunda elmi konfransın materialları, Mingəçevir, 2017, 115 səh.

MÜNDƏRİCAT

HACIYEV A.N.		
<i>Giriş sözü.....</i>		5
ZEYNALOV N.D.		
<i>Pedaqoji kadr hazırlığının aktual problemləri</i>		6
CƏFƏROVA E.H.		
<i>Ali peşə təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində humanitar fənlərin öyrənilməsinin aktual problemləri...</i>		9
ƏZİZÖVA Z.M.		
<i>Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri.....</i>		12
MƏMMƏDOV S.Ə.		
<i>Məktəbəqədər və ibtidai təhsildə reallıqlar və perspektivlər.....</i>		15
QULİYEVA S.M.		
<i>Təhsildə və elmdə innovasiyalar.....</i>		18
 HÜSEYNZADƏ R.L.		
<i>Gəmiqayadan başlanan təhsil ocağı.....</i>		23
QULİYEV T.Z., ORUCOVA A.A.		
<i>Hüseyn Cavidin "Iblis" (Arifin monoloqu) əsərinin dil xüsusiyyətləri.....</i>		25
MUSTAFAYEV S.M., ƏLİYEVA A.Ə.		
<i>Yeni informasiya texnologiyalarının təhsildə rolu və tətbiqi.....</i>		28
RƏSULOV M.B., ƏLİYEVA A.Ə.		
<i>Təhsildə İKT-nin rolu.....</i>		29
SEYİDZADƏ B.M.		
<i>Pedaqogikanın tədrisinin aktual problemləri.....</i>		31
NAMAZOVA F.K.		
<i>İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyasında dil xüsusiyyətləri.....</i>		34
İSMAYILOV M.Y.		
<i>İngilis dili tədrisinin aktual problemləri: ənənə və müasirlilik.....</i>		35
MANAFOV N.R.		
<i>Dialektoloji atlas haqqında.....</i>		37
ABBASOV N.Y., ABDULLAYEV V.S.		
<i>İrrasional tənlik və bərabərsizliklərin xüsusi həll metodları.....</i>		39
SƏLİMOV İ.N.		
<i>Fizikanın tədrisində kompüterin yeri və rolu.....</i>		41
HÜMMƏTOV M.M., YAQUBOVA E.R.		
<i>Bəzi tənliklərin həllinə funksional yanaşma.....</i>		43
ALLAHVERDİYEV E.İ.		
<i>Xarici dillərin tədrisinin problemləri.....</i>		45
YUNUSOVA G.K.		
<i>Ədəbiyyatda Hörmüz və Əhriman surətlərinin təsviri.....</i>		47
MƏMMƏDOVA R.M.		
<i>Dil mədəniyyəti cəmiyyətin varlığı, onun inkişafı üçün bir vasitədir.....</i>		50
İSMAYILOV Ş.N.		
<i>Pedaqoji innovasiyaların tədrisdə rolu və pedoqoji sistemin optimallaşdırılması.....</i>		51
MƏMMƏDOV İ.M.		
<i>Ali təhsil müəssisələrində "Multikulturalizmə giriş" fənninin tədrisi müasir dövrün tələbi kimi.....</i>		53
YUSİFOVA M.R.		
<i>İnsan kapitalı konsepsiyasına yeni yanaşma.....</i>		56
ГУСЕЙНОВА Л.Т.		
<i>Проблемы усвоения иностранной речи и обогащения профессионального лексикона в процессе формирования культурного и компетентного специалиста в области педагогического образования высших учебных заведений.....</i>		57
İSLAMOVA N.M., HÜSEYNOVA L.T.		
<i>Xarici dillərin öyrənilməsi – zamanın tələbidir.....</i>		59
HACIYEVA Ə.S.		
<i>Təlim prosesinə yeni baxış: pedaqoji texnologiyalar.....</i>		62

İSMAYILOVA M.M.	
Xarici dilin tədrisi və kommunikativ səriştəlilik problemləri.....	63
YUSİBOVA G.F.	
Nizami Gəncəvi və Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında çoxmədəniyyətlilik və tolerantlıq motivlərinin gənc nəslin təbiyəsində konstruktiv rol və əhəmiyyəti.....	65
BABUŞOV S.N., MƏMMƏDOVA M.S.	
Ümumtəhsil məktəblərdə bəzi riyazi anlayışların formallaşdırılmasında məsələlərdən istifadə.....	67
ƏHMƏDOVA A.A.	
Naxçıvan ədəbi abidələrin dilində.....	68
İSMAYILOVA İ.Ş., İSMAYILOVA A.İ.	
Müasir şəraitdə tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində psixoloji biliyin rolu.....	71
MİKAYILOVA S.X.	
Müəllim nüfuzu müvəffəqiyyətin rəhnidir.....	73
CABBAROVA K.H.	
Şagird nailiyyyətlərinin qiymətləndirilməsinin müasir forması və məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətləri.....	76
BABAYEV R.F.	
Qarışq törəmələri dominant olan ümumiləşmiş Sobolev-Morri fəzalarında daxilolma teoremləri.....	77
QULİYEVA İ.U.	
Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində rus dilinin tədrisi müasir dövrün tələbi kimi.....	78
NOVRUZOVA S.B.	
Bir daha nitqimizdəki qüsurlar haqqında.....	80
İSGƏNDƏROV E.Ş.	
Yarimoxda iki tərtibli adı diferensial tənliyin fundamental həlləri haqqında.....	82
TANRIVERDİYEVA A.İ.	
Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti.....	83
ABBASOVA G.A.	
Ədəbi dilimizin saflığını qoruyaq.....	84
İSAYEVA S.M.	
Azərbaycanda cəmiyyət quruculuğunun inkişafı məsələsinə dair.....	86
ƏMİRASLANOVA R.İ.	
"Elektron məktəb" lərin tətbiqinin üstünlükləri.....	88
BABAZADƏ A.Ç.	
Uşaq ədəbiyyatı: yeni yanaşmalar və tələblər.....	90
HÜSEYNOVA G.M.	
Ölkəşünaslıq fənninin tədrisində İKT avadanlıqlarından istifadə.....	92
ŞƏMİLOVA Ş.V.	
Xarici dillərin öyrənilməsində şifahi anlama və tələffüz vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi.....	94
HÜSEYNOVA P.A.	
Məhəmməd Füzulinin "Padşahi-mülk" qitəsinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi.....	96
YOLÇUBƏYLİ Ç.A.	
Azərbaycan dilçilik elminin Ağamusa Axundov zirvəsi: fonetikanın tədqiqi.....	98
MUSTAFAYEVA K.S.	
Tarix təlimində problemli situasiyadan istifadə.....	100
SƏMƏDOVA S.R.	
Məktəbəqədər təhsilin inkişaf problemləri.....	101
ƏZİZOVA A.M.	
Milli pedaqoji elmin hədəfləri.....	104
İSMAYILOVA A.İ.	
Müəllim peşəsində humanizm.....	105
GÜLÜSTANI Z.X.	
Qaşqay etnonimi tarixi mənbələrdə.....	107
КЕРИМОВА Н.Э.	
Использование подкастов в формировании аудитивной компетенции.....	110
ЮСУБОВА Р. Г.	
Обогащение словарного запаса студентов на занятиях по русскому языку.....	112
İSMAYILOV A.N.	
Müasir təhsilin keyfiyyət təminatında monitoring və qiymətləndirmənin yeri.....	114

GİRİŞ SÖZÜ

*Hacıyev Akif Novruz oğlu
Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru*

Məlumdur ki, cəmiyyətin ahəngdar inkişafında, onun intellektual potensialının formallaşmasında, maddi sərvətlərin insan kapitalına çevirməsində təhsil müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil siyaseti təhsil sisteminin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönəlmış dövlət fəaliyyətidir. Cəmiyyətdə təhsilin təşkili, təhsil sisteminin strukturu və müxtəlif təhsil qurumlarının fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi, bu istiqamətdə vacib prinsip və prioritetlərin müəyyən olunması, eləcə də təhsil haqqında qanun, program və digər normativ-hüquqi aktların hazırlanıb, qəbul edilməsi təhsil siyasetinin vacib elementlərini təşkil edir. Son illərdə respublikamızda qəbul edilmiş “Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, habelə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə dövlət strategiyası” təhsilin dövlət siyasetinin prioritet istiqamətlərindən birinə əvvildiyinin bariz nümunələrindəndir. Strategiya sürətlə modernləşən Azərbaycanda müasir təhsil sisteminin formalşdırılması üçün beş strateji istiqamətdə genişmiqyaslı, kardinal islahatların həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Burada səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətönlü təhsil məzmununun yaradılması, təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimşənilməsini təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənlərin formalşdırılması, nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə malik yeni idarəetmə sisteminin qurulması, müasir tələblərə cavab verən təhsil infrastrukturunun yaradılması, təhsilin dayanıqlı və müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla yeni maliyyələşdirmə mexanizminin bərqərar olması nəzərdə tutulmuşdur

Dövlət təhsil siyasetini həyata keçirən Mingəçevir Dövlət Universiteti hazırda müxtəlif ixtisaslar üzrə, o cümlədən altı ixtisas üzrə pedaqoji kadr hazırlığı aparır. Hədəflərimiz müasir cəmiyyətin tələblərinə cavab verən kadr hazırlığını həyata keçirmək, müasir dövrün tələblərinə uyğun təhsil infrastrukturunu formalasdırmaq, universitetdə şəffaf, hər cür neqativ haldan uzaq və işlək mexanizmlərin yaradılmasından ibarətdir. Bu şərəfli yolda universitetin hər bir əməkdaşına uğurlar diləvirdəm.

Pedaqoji kadr hazırlığının aktual problemləri

*t.f.d., dos. Zeynalov Nizami Dilənçi oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Pedaqoji fakültənin dekanı*

Bu gün dünyada qlobal inkişaf tendensiyası tədricən maddi sferadan intellektual sferaya keçidlə müşayiət olunur. Məhz belə bir şəraitdə elm, təhsil və innovasiya ölkənin iqtisadi inkişafının və maddi rifahının aparıcı amilinə çevrilir. Təhsil uzunmüddətli, fasılısız bir proses olduğu üçün və bilavasitə hər bir cəmiyyətin əsas sərvəti hesab olunun insan kapitalını yetişdirdiyi üçün onun inkişafi kortəbii şəkildə buraxıla bilməz. Bu səbəbdəndir ki, təhsilin nəticələrinin cari və uzunmüddətli strateji planlaşdırılması müasir dövrdə böyük aktuallıq kəsb edən məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində XX əsrin 90-ci illərinin sonlarından başlayaraq bu günədək davam edən islahatların həyata keçirilməsi və uzunmüddətli strateji planlaşdırmanın aparılması dövlət siyasetinin prioritet istiqamətinə çevrilmişdir.

Təhsil nəticələrinin strateji planlaşdırılmasında pedaqoji kadr hazırlığı məsələləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə ölkəmizdə uzun müddətdir ki, islahatların həyata keçirilməsinə, möhkəm normativ-hüquqi bazarın yaradılmasına, maddi təminat və stimullaşdırma sisteminin təşkilinə baxmayaraq, pedaqoji kadr hazırlığı məsələləri bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. Xüsusilə pedaqoji kadr hazırlığının keyfiyyəti və keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi, pedaqoji kadrların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, ölkənin daxili əmək bazarının və dünya əmək bazarının tələbatına uyğun hazırlanması, hazırlanmış kadrların sürətlə inkişaf etməkdə olan qabaqcıl texnologiyaları çevik və adekvat şəkildə mənimsəməsi, müəllim peşəsinin cəmiyyətdə nüfuzunun artırılması və s. kimi problemlər hələ də bu istiqamətdə öz aktuallığını saxlayan məsələlərdəndir.

Müasir dövrdə pedaqoji kadr hazırlığında böyük aktuallıq kəsb edən məsələlərdən biri səriştəli müəllim yetişdirilməsi problemidir. Təsadüfi deyil ki, "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda birinci və ikinci istiqamətlər məhz səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətönümlü təhsil məzmununun yaradılması, səriştəli təhsilverənlərin hazırlanmasını nəzərdə tutur [1]. Səriştəyə əsaslanan təhsil məzmununun yaradılması və həyata keçirilməsində əsas simalardan biri heç şübhəsiz ki, həmin məzmunun tələblərini ödəyə biləcək müəllim kadrlarının hazırlanmasıdır. Səriştəli müəllim kadrlarının hazırlanması çox mürəkkəb və uzun müddət tələb edən bir proses olduğu üçün, xüsusilə, ilkin müəllim hazırlığında buna nail olmaq kompleks yanaşma tələb edir. Buraya XXI əsrin kompetensiyalarına cavab verə biləcək ali təhsil infrastrukturunun yaradılmasından tutmuş təhsilin bütün pillələrində, o cümlədən, pedaqoji kadr hazırlığını həyata keçirən ali təhsil pilləsində də həmin kompetensiyaların tələblərinə uyğun olan kurikulumların yaradılması, tətbiq edilməsi və s. daxildir. İlkin müəllim hazırlığı prosesində səriştəli müəllimin yetişdirilməsi üçün ən vacib amillərdən biri hələ ali təhsil müəssisəsinə pedaqoji ixtisaslar üzrə qəbul zamanı keçid ballarının yüksək olmasına təmin etməkdir. Doğrudur, son vaxtlar ali təhsilin əlcətanlığını təmin etmək üçün qəbul ballarının aşağı salınması və ya kecid balından aşağı ballarla hazırlıq fakültələrinə qəbul haqqında müəyyən fikirlər irəli sürülmüşdür [3]. Lakin hesab edirik ki, bu tendensiya pedaqoji kadr hazırlığı ilə bağlı ixtisaslarda tələbə qəbulu sayının artırılmasına qəbul ballarının aşağı salınması hesabına deyil, əksinə, orta məktəb dövründən başlayan akademik nəticələrin yüksəldilməsi hesabına nail olunması daha məqsədəuyğundur. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllimlik ixtisasını seçən, 500 və daha çox bal toplayan tələbələr üçün stimullaşdırıcı tədbirin həyata keçirilməsi təqdirəlayiq haldır və bu tendensiyanın davam etdirilib, genişləndirilməsi arzuolunan nəticələrə gətirib çıxarıcaqdır [4].

Eyni zamanda müəllimlik peşəsini seçən abituriyentlərin peşəyəyararlıq səviyyəsi müəyyən edilməlidir. Belə ki, müəllimlik peşəsinin seçimində bu peşəyə meyl, maraq və qabiliyyətlər, zahiri görünüş, yazı və nitq qabiliyyətləri kompleks şəkildə nəzərə alınmalıdır. Təəssüf ki, ali məktəblərə mövcud tələbə qəbulu sistemi hələlik buna imkan vermir.

mövcud tələbə qəbulu sistemi hələlik buna imkan vermir.

İlkin müəllim hazırlığı prosesində “Strategiya”nın müəllim kadrları üçün qarşıya qoyduğu son məqsədə nail olmaq üçün əsas hədəflərdən biri də təhsilin məzmununda, ali ixtisas təhsilinin dövlət standartlarında, tədris planlarında mövcud tələblərə uyğun müvafiq dəyişikliklərin edilməsi, yeni məzmunun formalasdırılmasıdır. Əlbəttə, 2014-cü ildən başlayarq Təhsil Nazirliyi tərəfindən müasir tələblərə uyğun şəkildə ali ixtisas təhsilinin dövlət standartlarının, yeni təhsil proqramlarının hazırlanması, standartlara təhsilin bilavasitə şəxsiyyətönümlüyünə, tələbyönümlüyünə və nəticəyönümlüyünə xidmət edən kompetensiyaların (ümummədəni və peşə kompetensiyaları) daxil edilməsi təqdirdə layiq hal kimi qiymətləndirilməlidir. Məlumdur ki, səriştəli müəllim hazırlığında vacib elementlərdən biri hazırlanan mütəxəssisə bilavasitə öz əmək fəaliyyətində tətbiq edəcək lazımı praktik bilik, bacarıq və vərdişlərin ötürülməsidir. Yəni müasir əmək bazarı nəzəri biliklərlə həddən çox yüklenmiş müəllimi deyil, lazımlı olan zəruri praktik bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmiş müəllim kadrlarını tələb edir. Buna uyğun olaraq pedaqoji kadr hazırlığı həyata keçirən ali təhsil müəssisələrinin təhsil proqramları da məhz həmin ixtisas üçün daha çox praktik fayda verən fənlərin tədrisini nəzərdə tutmalıdır. Təhsil proqramlarında tələbənin akademik yükünü sünü şəkildə artırıb və ağırlaşdırıb, onun gələcək əmək fəaliyyətində praktik baxımdan lazımlı olmayan nəzəri bilik verən bir sıra fənlərdən imtina edilməlidir. Bunun hesabına müvafiq ixtisaslar üzrə praktik müəllim hazırlığını təmin edən fənlərin saatlarını artırmaq, habelə integrativ tipli fənlərin tədrisini genişləndirmək daha məqsədə uyğun olar. Son illərdə müəllimlərin işə qəbulu imtahanlarının tələblərini nəzərə alaraq, hesab edirik ki, mövcud tədris planlarında “İxtisasın peşə hazırlığı fənləri bölümü”nə və ya heç olmasa seçmə fənlərin hesabına ümumtəhsil kurikulumunun əsaslarını özündə ehtiva edən, habelə tələbələrin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirən fənlərin daxil edilməsi daha məqbuldur. Bununla yanaşı, dünyanın inkişaf etmiş təhsil sisteminə malik olan bir çox qabaqcıl dövlətlərində tədris edilən “Təhsilin əsasları” fənninin pedaqoji kadr hazırlayan bütün ixtisasların tədris planlarına daxil edilməsi də səmərəli nəticələr verə bilər. Hazırda “Azərbaycan dilini və ədəbiyyatı müəllimliyi”, “Xarici dil müəllimliyi”, “Riyaziyyat və informatika müəllimliyi”, “Riyaziyyat müəllimliyi” ixtisaslarında cəmi bir semestr ərzində tədris edilən “Pedaqogika” fənni tələbələrə daha çox akademik səviyyəli nəzəri bilik verir, lakin bu tələbələrin praktikada qarşılaşacağı real məktəb həyatını eks etdirmir. Buna görə də real məktəb həyatı ilə daha sıx bağlı olan və praktik fayda verə biləcək fənlərin tədrisi ön plana çəkilməlidir. “İbtidai sinif müəllimliyi” və “Məktəbəqədər təlim tərbiyə” ixtisaslarında isə ayrı-ayrı fənlərin tədrisi metodikaları və “Ümumi pedaqogika” fənləri ilə yanaşı “Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası”, “İbtidai təhsilin pedaqogikası”, “İbtidai təhsilin kurikulumu”, “Ana dilinin tədrisində yeni təlim texnologiyalarından istifadə”, “Müasir pedaqoji texnologiyalar”, “Fəal təlim metodları”, “Müəllim ixtisasına giriş”, “Tərbiyə işinin təşkili metodikası”, “Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə rəhbərlik” “Müəllim və tərbiyəçinin pedaqoji ustalığı”, “Tərbiyəçi işinin nəzəri və tətbiqi xüsusiyyətləri” kimi bilavasitə praktik xarakterli fənlərin tədrisinin nəzərdə tutulması bu sahədə boşluğu müəvvən qədər doldurur.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisasının mövcud dövlət standartında “Xarici dil” fənninin tədrisinə 29 kredit ayrılması və bunun hesabına “İxtisasın peşə hazırlığı fənləri” bölümünə ayrılan kreditin miqdarının 166-ya endirilməsi çətin başa düşüləndir. Belə ki, digər müəllimlik ixtisaslarının dövlət standartlarında “Xarici dil” fənninin tədrisinə 13 kredit ayrıldığı və buna müvafiq olaraq tədris planlarında həmin fənnin iki semestr ərzində tədrisi nəzərdə tutulduğu halda, “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisasında “Xarici dil” fənninin tədrisi altı semestr nəzərdə tutulmuşdur. Bu isə “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisasında tələbələrə onların gələcək pedaqoji fəaliyyətində praktik fayda verməyən akademik yükün sünü şəkildə artmasına səbəb olur. Halbuki “Xarici dil” fənninə verilən kreditin miqdarının digər müəllimlik ixtisaslarında olduğu kimi 13 kreditə endirilməsi və bunun hesabına “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisasında daha çox praktik fayda verən ayrı-ayrı fənlərin tədris metodikalarının kreditlərinin artırılması daha məqsədə uyğundur.

Müəllim hazırlığı prosesində böyük aktuallıq kəsb edən problemlərdən biri də pedaqoji prosesin fasiləsizliyinin, ömür boyu təhsilin təmin edilməsidir. Məlumdur ki, müasir dövrdə müəllimə verilən birdəfəlik ilkin pedaqoji təhsil onun bütün həyatı boyu peşə fəaliyyətinə kifayət etmir və buna görə də pedaqoji prosesə fasiləsiz bir proses kimi yanaşılmalıdır. Bu, bir tərəfdən, ümumi pedaqoji biliklərin daim yenilənməsi, inkişaf etməsi, digər tərəfdən, pedaqoji sistemdə tez-tez baş verən dəyişikliklər və pedaqoji fəaliyyətin yaradıcı xarakterinin artması ilə əlaqədardır [2]. Fasiləsiz və ömür boyu pedaqoji təhsil sisteminin yaradılması ilkin müəllim hazırlığından və ya diplomdan sonrakı müəllim hazırlığı mərhələsini nəzərdə tutur. Dünyanın qabaqcıl təhsil sisteminə malik olan dövlətlərdən diplomdan sonrakı təhsil sistemi internatura təhsili adlandırılmaqla ilkin müəllim hazırlığının davamı kimi çıxış edir [5]. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında müəllim hazırlığı üzrə internatura modelinin yaradılması nəzərdə tutılmışdır [1]. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni təhsil programlarında pedaqoji təcrübənin bir qədər azaldılması, yəni 18 həftədən 14 həftəyə endirilməsi internatura sisteminin tətbiqini daha da aktuallaşdırır. Belə ki, internatura sistemi ilkin müəllim hazırlığından sonra pedaqoji kadrın orta ümumtəhsil məktəblərinə və məktəbəqədər müəssisələrə səriştəli müəllim kimi getməsində mühüm rol oynaya bilər. Internatura modelinin formalasdırılması üçün ən əlverişli mühit kifayət qədər elmi-pedaqoji potensiala və maddi-texniki bazaya malik olan kampus tipli ali təhsil müəssisələrinin yaradılması ola bilər. Kampus tipli universitetlər öz tərkibində məktəbəqədər müəssisələri, orta ümumtəhsil məktəblərini və liseyləri birləşdirməklə internatura təhsilinin tətbiqi üçün baza yarada bilər.

Pedaqoji kadr hazırlığının aktual problemlərindən biri də son dövrlərdə feminizasiya prosesinin müəllimlik peşəsində üstün mövqə tutmasıdır. Bu tendensiya ötən əsrin ikinci yarısından sonra güclənməyə başlamış və hazırda müəllim kadrlarının demək olar ki, 90%-ə qədərinin qadınlarla təmsil olunmasına gətirib çıxartmışdır [6]. Bu gün də oğlanların müəllimlik ixtisaslarına axını ürəkaçan səviyyədə deyil. Fakt kimi qeyd etmək olar ki, Mingəçevir Dövlət Universitetinə təkcə cari tədris ilində pedaqoji ixtisaslar üzə qəbul olunan oğlanlar tələbələrin ümumi sayının cəmi 4,7 %-ni təşkil edirlər. Məlumdur ki, respublikada pedaqoji kadr hazırlığı həyata keçirən təhsil müəssisələrində də bu nəticələr ürəkaçan deyildir. Bu tendensiya isə pedaqoji kadr hazırlığı sahəsində kişilərin xüsusi çəkisinin azalmasına aparıb çıxardır. Bu isə öz-özlüyündə istər ailədə, istər məktəbəqədər təhsil müəssisəsində, istərsə də uşağın şəxsiyyətinin formalasmasının çox mühüm bir dövrünü əhatə edən orta məktəbdə oğlan şagirdlərin daha çox qadınlarla təmasda olmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində oğlanların mənəvi-psixoloji inkişafında müəyyən çatışmazlıqların yaranmasına gətirib çıxarır. Gündünün çox hissəsini qadınlarla təmasda keçirən oğlan uşaqları qadınların təkcə düşüncə tərzini mənimsemir, həm də qadınlara xas olan meyarları, qadın xarakterini mənimsemir, başqa sözlə dünyaya qadın gözü ilə baxmağa başlayırlar. Pedaqoji kadr hazırlığında belə bir vəziyyətin yaranması cəmiyyəti həyəcan təbili çalmağa səsləyir. Əlbəttə ki, qeyri-normal olan bu halın aradan qaldırılması üçün oğlanların pedaqoji sahəyə cəlb edilməsi məqsədilə müəyyən stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi, müəllimlik peşəsinə seçən oğlanlara xüsusi təqaüdlərin və imtiyazların verilməsi daha məqsədə uyğun olardı.

Hazırda dövlətin və cəmiyyətimizin ali təhsildən, xüsusilə ali pedaqoji təhsildən, müəllim hazırlığından gözlədikləri böyükdür. Bu gün xalqın və cəmiyyətin mənəvi potensialının formalasması müəllimin dərin və hərtərəfli biliyə, praktik bacarığa, yüksək mədəni və intellektual səviyyəyə, yüksək məsuliyyət hissini, müasir dünyagörüşünə malik olmasından daha çox asılıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası [Elektron resurs] <http://www.president.az/articles/9779>
2. Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının konsepsiya və strategiyası [Elektron resurs] <http://edu.gov.az/upload/file/fasilesiz-pedaqoji-tehsil-%20konsepsiya-si.pdf>
3. Ali məktəblərə qəbulda ediləcək dəyişikliklərin detalları açıqlanıb. "Azərbaycan müəllimi" qəz., 11 fevral 2017, № 5

4. Quliyev Ə. Təhsil strategiyasında məzmun islahatları: əsas hədəflər. "525-ci qəzet" qəz., 7 dekabr 2013, s. 8
5. Mahmudov M. Müəllim hazırlığında internatura sisteminin tətbiqinə dair. [Elektron resurs] <http://www.tehsilproblemleri.com/?p=3736>
6. Məmmədov Y. Keyfiyyətli müəllim kadrları hazırlığı ümumi inkişafın açarıdır. "Azərbaycan müəllimi" qəz., 5 dekabr 2015, № 45

UOT 32

Ali peşə təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində humanitar fənlərin öyrənilməsinin aktual problemləri

*s.f.d., dos. Cəfərova Esmira Hilal qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Humanitar fənlər kafedrasının müdürü*

İnformasiya cəmiyyətinin müasir şərtləri, sosial-iqtisadi proseslər və globallaşma, insanların həyat fəaliyyəti, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amilləri sosial-humanitar elmlərin qarşısında yeni reallıqların dərindən dərk edilməsi və zamanın çağırışlarının adekvat cavablarını axtarmaq kimi zəruri vəzifələr qoymuşdur.

Təhsil də özü-özlüyündə sosial sistemi ifadə etdiyi üçün sosial mühitlə qarşılıqlı fəal əlaqələr qurur. Bu sistemin fəaliyyətinin səmərəliliyi təhsillə cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərinin özəllikləri ilə müəyyən olunur. Beləliklə, məlum olur ki, məhz təhsil peşə fəaliyyətində zəruri olan mədəniyyətin mənimsənilməsi prosesində fərdin inkişafı üçün daxili və xarici şəraiti yaradan sosial həyat sferasıdır.

Bu gün dünyanın qlobal inkişaf tendensiyası sosial-iqtisadi tərəqqinin hərəkətverici qüvvə və mənbəyinin maddi sferadan intellektual sferaya keçidi ilə müşayiət olunur. Belə şəraitdə elm, innovasiya və təhsil sistemi iqtisadi inkişafın əsas amilinə çevrilir.

Məhz təhsil ictimai ehtiyacları təmin etməklə yanaşı, gələcəyi, yeni ictimai imkanları formalasdırır ki, bu səbəbdən də o, dövlətin sosial-iqtisadi siyasetinin əsas prioriteti hesab olunur.

Təhsil uzunmüddətli, fasıləsiz proses olduğu üçün belə bir prosesin kortəbii inkişaf etməsi mümkün olmadığından o, ölkədə insan kapitalının inkişafi naminə xüsusi hazırlanmış plan əsasında inkişaf etməlidir. Dünyanın bir çox ölkələri uzunmüddətli dövrü əhatə edən təhsil strategiyası hazırlayıb qəbul edir və uğurla icrasına nail olurlar. Bu zaman təhsil strategiyasının cəmiyyətin bugünkü və uzunmüddətli ehtiyaclarına uyğunluğu nəzərə alınır. Son illər ölkəmizdə qəbul edilmiş "Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası, konsepsiya uyğun olaraq qəbul edilmiş "Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" bu mənada mühüm dövlət əhəmiyyətli sənədlərdir və onların icrası milli yüksəlişə, elm və təhsilin ahəngdar inkişafına güclü təkan vermişdir.

Təhsilin keyfiyyəti də bütün tarixi dövrlərdə aktual olmuşdur. Məsələn, A.Feygenbaumun fikrincə "təhsilin keyfiyyəti dövlətlər arasında gözə görünməz şəkildə baş verən yarışda əsas amildir. Belə ki, istehsal olunan məhsul və xidmətlərin keyfiyyəti menecerlərin, müəllimlərin, mühəndislərin, iqtisadçıların keyfiyyət haqqında nə düşündüklərdən, bununla bağlı necə davranışlarından və hansı qərarı qəbul etmələrindən asılıdır".

Təhsil prosesinin ümumi məzmununda humanitar və sosial-siyasi fənlər blokunun xüsusi payı vardır ki, o da özündə müəyyən vacib fənləri birləşdirir. Dil, təfəkkür, idrak, şəxsiyyətin yaradıcılıq fəaliyyəti kimi fenomenlərə baxmayaraq, təbiət etibarı ilə fəal olan bu sistemdə sözügedən dəyərlər ali peşə təhsilinin keyfiyyətinin artırılmasında fundamental tələblər kimi çıxış edir.

Sosial-humanitar bilik və təhsil Azərbaycan cəmiyyətinin mənəvi mədəniyyətin alt sistemlərindən biri olan ictimai həyatın dəyişdirilməsi və təkrar istehsalının prioritet prosesi kimi nəzərdən keçirilir. Bu səbəbdən sosial-humanitar təhsil birinci halda cəmiyyət tərəfindən

formalaşdırılmış hazır biliyin ötürülməsində zahiri faktor kimi çıxış edir, digər halda isə o, təhsilalanın milli və dünya mədəniyyətinin keçmişinə və bu gününə nüfuz etməsi vasitəsilə təbiətin bəxş etdiyi intellektual, mənəvi, fiziki keyfiyyət və bacarıqlarının artırılması və inkişaf etdirilməsi üçün münbüt şəraitin yaradılması üzrə sosial fəaliyyətdir.

Deməli, müasir sosial-humanitar təhsilin mahiyyəti ictimai inkişafın yeni paradigmاسından irəli gəlməli və onun mərkəzində insan, onun inkişafı, tələbatları, məqsədləri, maraqları və həyatının mənası durmalıdır.

Humanitar elmlərin məzmunundan danışarkən bir vacib məqamı xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, onlar təkcə "insanda insanlığın" inkişafına yönəlməmişdir, həm də davamlı olaraq şəxsiyyətin "məna-dəyər" sferasının inkişafını təmin edirlər. Belə ki, humanitar elmləri öyrənməklə təhsilalanlar obyektiv gerçəkliyi anlamaq, özünüdərk, dəyərlərin və məqsədlərin nisbətini müəyyən etmək və bütövlükdə başa düşmək üzrə təcrübə toplayırlar.

Humanitarlıq öz mahiyyəti etibarı ilə həm də çoxpredmetlikdir. Bu o deməkdir ki, predmet sahəsi kimi hər hansı tədris fənni və yaxud konkret informasiya predmeti deyil, insanların dillə bağlı fəaliyyəti və müxtəlif münasibətlərdə özünüifadə bacarığı çıxış edir. Bu səbəbdən də, əsl humanitar fəaliyyət şəxsiyyətin dillə bağlı reallıqların, həmçinin mədəniyyət subyektləri arasında münasibətlərin olduğu bütün yerlərdə mövcuddur [1].

İnformasiya texnologiyalarına əsaslanan yüksək texnoloji müasir cəmiyyət özünün təkrar istehsalı və davamlı inkişafi üçün təhsilli və dürüst, ictimai həyatın yeni formalarının yaradıcısı və daşıyıcısı olan fərdə ehtiyac duyur. Formalaşan bugünkü cəmiyyətdə biliklər ali professional təhsilin sosial-humanitar əsaslarını təşkil edir. İlk növbədə, ona görə ki, bilik cəmiyyəti sadəcə postindustrial və informasiya cəmiyyəti deyil, o daha çox ictimai inkişafın resursu kimi biliyə və bu resursların yaradıcısı kimi insanların şəxsi potensialına söykənən cəmiyyətdir.

Bu gün təhsilin modernlaşdırılması programının reallaşdırıldığı və müxtəlif səviyyəli mütəxəssis hazırlığı ilə bağlı yeni Dövlət Standartlarının hazırlanlığı bir vaxtda ali məktəblərdə sosial-humanitar təhsillə bağlı məsələlər xüsusi aktuallıq kəsb edir. Humanitar və sosial-iqtisadi fənlər təhsil sistemi vasitəsilə gələcək mütəxəssisi insan həyatının mənası və dəyərlər sistemi dünyasına daxil edir, öz peşəkar vəzifələrini sosial baxımdan düzgün qoyuluşunu təyin etmək və onların reallaşmasının daha səmərəli strategiyasını yaratmaq məqsədilə ona mədəni müxtəlifliklərin dolanbaclarından baş çıxarmaq imkanı verir. Bu isə ali məktəblərdə humanitar fənlərin arzu edilən kreativ imkanlarından başqa onun digər rollarını da təyin edir.

Bununla da humanitar təhsil peşəkar fəaliyyətin məna yaradıcı komponentinə, müasir mütəxəssisin peşə mədəniyyətinin vacib ünsürünü, onun peşəkar mükəmməlliyinin və səriştəliliyinin tərkib hissəsinə çevirilir. O, profesional əməyin vəzifələrinin düşünülmüş şəkildə təyin olunmasına imkan verir, onların həyata keçirilməsi üçün sosial baxımdan məqbul sayılan vasitələrini dəqiqləşdirir, bütün bunların nə üçün reallaşdığını, onların mənasını, nəyə xidmət etdiyini və nəyi inkişaf etdirməsini başa düşməyə kömək edir.

Özündə problemləri, predmetin tərkibini, reallaşdırmanın təşkilatı formalarını (modul və kreditləri) və zəruri səlahiyyətləri ifadə edən humanitar təhsilin ümumi strategiyasının təyin edilməsi təhsildə prinsipial məqam hesab olunur. Dövlət Təhsil Standartına uyğun tərtib edilmiş tədris planlarında Azərbaycan tarixi, Fəlsəfə, Politologiya, Sosiologiya, Multikulturalizmə giriş, Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti və s. fənlərin də daxil edildiyi Humanitar fənlər bölmü ixtisasdan asılı olmayaraq birinci pillədə yer almışdır. Bu onu göstərir ki, bu fənlər məhz təfəkkürün inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və müxtəlif sahələrdə ixtisaslaşan tələbələrdə yaradıcı düşüncə tərzinin, daha geniş təhlil qabiliyyətinin, hadisələrə müxtəlif aspektlərdən nəzəri yanaşma bacarığının formalaşmasında zəruri baza rolunu oynayır. Digər tərəfdən, müasir iqtisadi inkişafın dəstəklədiyi bazara uyğun kadrlar hazırlığı təhsildə olan ixtisaslaşmanı önə çıxardığından tələbələrdə ümumi dünyagörüşünün də dar çərçivəsini formalaşdırmaqdadır ki, məhz bu fənlərin tədrisi və mənimsənilməsi onların dünyagörüşünün daha geniş bir şəkildə inkişafına zəmin yaradır. Məsələn, interaktiv ünsiyyətə əsaslanan, gənclərdə müstəqil düşüncə tərzinin formalaşmasına kömək edən tədris metodologiyasından istifadə humanitar fənlərin tədrisi zamanı yeni keyfiyyətin əldə olunmasında əsas meyar kimi çıxış edə bilər [3, 10].

Bu mütəxəssislərin humanitar hazırlığını konkret şəkildə necə reallaşdırmağı isə hər ali məktəbin Elmi Şurası daha yaxşı təyin edə bilər.

Deməli, postindustrial cəmiyyətin təhsil standartları strukturunda təlimin sosial-humanitar blokunun çox mühüm yeri vardır. Çünkü, bu gün təhsil sistemində əsas, biliklər toplusunun əldə edilməsi deyil, eyni zamanda gələcək mütəxəssislərə daim dəyişən dünyada fəaliyyət göstərməyə hazır olmaq bacarığına yiyələnmək, informasiya axınında, həyat tərzlərinin müxtəliflikləri şəraitində yerini düzgün müəyyən etmək üçün texnologiyalarını və metodlarını öyrətməkdir. Bu baxımdan ali peşə təhsili dəyişən tələbatların və onların təmin olunması ilə bağlı qeyri-müəyyən situasiyalarda fəaliyyət göstərmək vərdişlərini mənimsəmək üzrə sistemə çevrilir. Belə situasiyalarda bağlı mütəxəssisdən təkcə idrak və fəaliyyət texnologiyalarından istifadə etmək bacarığı yox, həm də əvvəller heç görünməmiş qabiliyyətlər hesabına, ictimai tələbatları başa düşmək və əvvəlcədən duymaq, ekoloji, siyasi, sosial perspektivləri nəzərə almaqla onların təmin olunması texnologiyalarını hazırlamaq tələb olunur. Bu gün mütəxəssis dedikdə təkcə bilən və bacaran insan başa düşülmür, müasir mütəxəssis sosial prosesləri idarə edən, başqa sözlə müasir texnologiyalardan istifadə etməyi bacaran yüksək səriştəli insandır.

Peşə səriştəsinin formalaşması üçün sosial və humanitar biliklərin olması zərurətdir. Bu biliklər qlobal informasiya cəmiyyətində uğurlu fəaliyyətin şərtidir. Onlar davamlı şəkildə və sürətlə dəyişən innovasiyalar əsasında inkişaf edən dünyada insana öz davranışlarını düzgün müəyyən etmək imkanları verir. Beləliklə, sosial-humanitar təhsil müasir mütəxəssisin peşəkarlıq səriştəsinin formalaşmasında əsas tələb və şərt kimi özünü təsdiq edir.

Müasir təhsil sistemində yüksək səriştəli mütəxəssisin formalaşdırılması kimi vacib vəzifəni təlim-tərbiyənin ikihədli modeli – bakalavriat və magistratura öz üzərinə götürür.

Gənclərin sosiallaşdırılmasını, müasir cəmiyyətin tələbatlarının sosial əlaqə, norma, dəyər və ideallar sisteminə qoşulmasını bakalavriatın əsas funksiyası hesab etmək olar. Müasir cəmiyyətin başlıca tələbatı isə mütəxəssisin bütün həyatı boyu öz peşəkarlığını təyin və davamlı inkişaf etdirməsidir.

Müasir təhsil sistemində təhsil mühiti yenidən qurulur, pedaqoji texnologiyalar dəyişir, təlimin müasir informasiya metodlarından istifadə olunur. Təhsil sistemini ictimai inkişafın tələblərinə uyğun şəkildə qurmağa çalışan Boloniya prosesi də təhsil sistemində islahatlar keçirilməsi zərurətindən yaranan ciddi sosial transformasiyaların ifadəsi kimi təzahür edir.

İkipilləli təhsil sisteminin spesifikasını tədqiq edən mütəxəssislər təsdiq edirlər ki, bakalavriat pilləsinin əsas vəzifəsi professional hazırlığı deyil, gənclərin sosiallaşdırılmasını, onun müasir cəmiyyətin mövcud sosial əlaqə və normalarına qoşulmasını, "yaşa dolmaq", özünü şəxsiyyət kimi dərk etmək imkanlarının yaradılmasını və ilk vətəndaşlıq təcrübəsi əldə etməsini təmin edir [2, 36-40]. Deyilənlərə əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bakalavriatın vəzifələri sırasına həmçinin qabaqcıl texnoloji təcrübə ilə tanışlıq, komandada işləmək, başqalarını dinləmək və başa düşmək bacarığına yiyələnmə, informasiya əldə etmək və onu başqaları ilə bölmək qabiliyyəti daxildir. Bu keyfiyyətlər istənilən müasir istehsalatda tələb olunur. Çünkü müasir dövrün tələblərinə cavab verən hər hansı peşə həm texniki və həm də texnoloji hazırlıq tələb edir və özünün təhlükəsiz fəaliyyəti üçün onun yetkin, intellektual cəhətdən inkişaf etmiş, sosial baxımdan düzgün istiqamətlənmiş, sosial əhəmiyyət kəsb edən dəyərləri müdafiə etməyi bacaran, insanların ictimai cəhətdən faydalı olan tələbatlarını formalaşdırmağa və təmin etməyə qadir olan şəxsiyyətə və mütəxəssisə daha çox ehtiyacı vardır.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə hasil olur ki, sosial-humanitar biliklər müasir mütəxəssisin peşəkarlığının formalaşmasının əsas şərtinə çevrilərək, ali peşə təhsilinin modernləşdirilməsində və keyfiyyətinin yüksəldilməsində vacib tələbdir.

Ədəbiyyat

1. Абрамова П.А. Профессиональная культура офицеров в условиях трансформации российского общества. Учеб. метод. пособие. Екатеринбург, 2002

2. Голованова Н.Ф. Бакалавриат как педагогическая проблема/ Высшее образование в России, №6, 2009
3. Миронов А.В. Социально-гуманитарные знания и образование в XXI веке //Социально-гуманитарные науки и мир XXI века, М., «Социально-гуманитарные знания», ч. I, 2009

UOT 81

Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri

p.f.d., dos. Əzizova Zenfira Mirsəfər qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Xarici dillər kafedrasının müdürü

Bu gün Azərbaycanın vacib vəzifələrindən biri milli maraqlara əsaslanan xarici siyaset həyata keçirməklə ölkənin beynəlxalq səviyyədə səmərəli əməkdaşlıqə açıq olmasına imkanlar yaratmaqdır. Müasir Azərbaycan müxtəlif mədəni və tarixi irsə, böyük turizm potensialına, biznes üçün əlverişli şəraitə, tolerantlıq və qonaqpərvərlik ənənələrinə malik bir ölkə kimi dünya miqyasında müsbət imicini formalaşdırır. Bu sahədə gənc nəslin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Gənclər dünya miqyasında fəaliyyət göstərmək, insanlarla ünsiyyət edə bilmək üçün Azərbaycan dili ilə yanaşı ən azı iki beynəlxalq dildə danışa bilməlidirlər. İnsan kapitalının yaranmasının vacib olduğu müasir dövrə müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşan mütəxəssislərin xarici dili dərindən mənimmsəməsi vacib məsələdir. Ölkəmizdə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsi “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın da əsas hədəflərindəndir. Bu strategiya həm də Prezident İlham Əliyevin müəyyən etdiyi “insan kapitalı”nın formalasdırılması strategiyası kimi də dəyərləndirilir [1].

Xarici dillər azərbaycanlı gənclərin müasir dünyaya asanlıqla integrasiya etməsinə, digər ölkələrdən olan həmyaşıdları ilə qlobal və regional əmək bazarlarında layiqincə rəqabət aparmasına imkan yaradır ki, bu da öz növbəsində Azərbaycanın gələcək inkişafını təmin edən vacib şərtlərdən biridir.

Dünyada 2500-dən 7000-ə yaxın dil mövcuddur və bunlardan yalnız yeddisi dünya dilləri hesab olunur. Dünyada beynəlxalq dil kimi işlədilən ingilis, ispan, fransız, ərəb, alman, portuqal, rus dilləri bir sıra dövlətlərin rəsmi dilləri olmaqla yanaşı (məsələn, ingilis dili 63 dövlətin, fransız dili 34 dövlətin, ispan dili 23 dövlətin, ərəb dili 22 dövlətin, alman və portuqal dillərindən hər biri 7 dövlətin rəsmi dilləridir [2.302]), diplomatik münasibətlərdə, BMT və digər beynəlxalq təşkilatlarda mütəmadi olaraq istifadə edilir.

Dilimizin lügət tərkibinin zənginləşdirilməsində xarici dillərin rolü böykdür. Müstəqil dövlətimizin xarici ölkələrlə integrasiyası, onlarla birbaşa əlaqələrimiz istər-istəməz elmi inkişafımıza, məişətimizə güclü təsir etməkdədir. Keçmiş sovet məkanında yaşadığımız zaman xarici dillərin öyrənilməsi indiki dövrlə müqayisədə dar bir çərçivə içərisində idi. Hal-hazırda ölkəmizin beynəlxalq aləmdəki böyük nüfuzu sayəsində xalqımızın dünya xalqları ilə siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələri getdikcə artmaqdadır. Ona görə, hər hansı bir dili öyrənərkən əsas diqqəti ünsiyyətə cəlb etmək ehtiyacında oluruq.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən digər ali təhsil müəssisələri kimi Mingəçevir Dövlət Universitetində də xarici dil kimi ingilis, fransız, rus, alman dilləri müvəffəqiyyətlə tədris edilir. Bu gün bu dillər, demək olar ki, qlobal lingua franca (başqa xalqlar tərəfindən başa düşülən ümumi dil) hesab edilir. Universitetimizdə ixtisas və qeyri-ixtisas tələbələrinə xarici dil öz ixtisaslarına uyğun müxtəlif xarakterli məqsədlərdə tətbiq etmək üçün öyrədilir.

Bütün sahələrədə olduğu kimi, dillərin tədrisində də bir çox problemlərlə karşılaşırıq. Tədris olunan elmin ictimai həyatda, iqtisadiyyat, sənaye və digər sahələrdə tətbiqi həmin elmin səmərəsini artırır. Dilçilik elmində də bu problem həmişə aktualdır. Tələbələrin oxu, yazı bacarıqları inkişaf

etdirilsə də, onların dinləmə bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafı üçün, öyrəndiklərini tətbiq edə bilmək üçün dil mühitinin yaradılması vacib amillərdəndir. Gələcəkdə tələbələrin dinləmə qabiliyyətlərinin inkişafı üçün kafedrada müxtəlif diskler hazırlamağı qarşıya məqsəd kimi qoymuşuq.

SSRİ dövründə böyük nüfuza malik olan rus dilinin hal-hazırda tədrisi bir qədər çətinləşibdir. Bu problem yalnız bizim universitetdə deyil, bütün respublikada müşahidə olunur. Ali təhsilli televiziya jurnalistlərinin, veriliş aparıcılarının danışçılarında, nitqlərində etdikləri kobud səhvər bağışlanmazdır. Ali məktəbə daxil olmuş tələbələrin əksəriyyəti fonetikanı, qrammatikanı bilmir. Belə tələbələr ötən illərdə hazırlanmış dərs vəsaitləri ilə programı yerinə yetirə bilmirlər. Fonetikanın, qrammatikanın, leksikanın öyrədilməsi üçün fənn proqramlarının, dərslik və dərs vəsaitlərinin yenidən işlənilməsi tələb olunur. Orta məktəblərin məzunları universitetə qəbul olub qeydiyyatdan keçən zaman onlardan məktəbdə hansı xarici dili öyrəndiklərini qeyd edib, müvafiq dil qruplarına yerləşdirilmələrinə baxmayaraq, həmin dilləri öyrənməkdə də çətinlik çəkirər.

Məlum məsələdir ki, xarici dili sərbəst öyrənənlər də əməli danışığa üstünlük verirlər, çünki onlar xarici ölkələrə səfər edərkən, yaxud ölkəmizə gələn qonaqlarla ünsiyyətdə olarkən bu problemlə qarşılaşırlar. Xarici dilin dediyimiz istiqamətdə öyrənilməsi işində fonetikanın, fonetik qaydaların, qrammatikanın, leksikanın öyrədilməsinin böyük praktik əhəmiyyəti vardır.

Bildiyimiz kimi, hər hansı bir əcnəbi dildə səhv tələffüz qarşı tərəfin fikri başa düşməməsinə səbəb olur. Bu da bəzən dilini öyrəndiyimiz xalqa qarşı hörmətsizlik kimi başa düşülə bilər. Şübhəsiz, hər hansı bir əcnəbi qonaq bizim dilimizdə danışdıqda, yəni dilin fonetik, leksik və qrammatik qaydalarına düzgün riayət etdikdə, milli dəyərlərimizi bildikdə çox xoşumuza gəlir və ona qarşı maraq göstərməklə yanaşı, eyni zamanda ona həm də böyük hörmətlə yanaşırıq. Bu mənada, ilk növbədə öyrənəcəyimiz dilin qanun-qaydalarını, hətta onların milli adət-ənənələrini bilməliyik. Məsələn, xarici dili öyrənərkən tələbə ilk növbədə, sözün düzgün oxunuşunu bilməlidir. Sözün oxunuşu isə tədrisin ilk günündə şərti işarə (transkripsiya) ilə göstərilir. Çünkü dilin fonem (səs) tərkibini və sözlərin deyilişini daha dərin öyrənmək üçün şərti işarələrdən istifadə olunur. Məsələn, “ana” sözündə Azərbaycan dilində üç hərf və üç səs var. İngilis dilində “mother” (ana) sözündə altı hərf olduğu halda, tələffüzdə [m^ədə] dörd səs iştirak edir. Fransız dilində “la mere” sözündə altı hərf olduğu halda, tələffüzdə üç səs iştirak edir. Buradan belə nəticəyə gəlmək yənə “ana” sözündə yazılışda dörd hərf, tələffüzdə üç səs iştirak edir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, dildə sözlərin fonetik tərkibi, onların düzgün tələffüzü dili öyrənənlər üçün aydın olmalıdır.

Ən çox işlənən “as” [əz] (“kimi”) bağlayıcısının sonundakı samit kar tələffüz edildikdə xoşagelməz mənzərə alınır və “as” “ass” [əs] kimi tələffüz Azərbaycan dilində “uzunqulaq” mənasını verir.

Qrammatik qaydaların öyrədilməsində də diqqətli olmalıdır. Məsələn, ingilis dilində “Nigar is eleven”. (Nigarın 11 yaşı var). Hərfi tərcümədə “Nigar 11-dir” kimi tərcümə edilir. Çox vaxt aşağı kurs tələbələri 13-dən 20-yə qədər sayarkən vurguya düzgün riayət etmədikləri üçün 13-dən 20-yə qədər miqdar sayı əvəzinə onluqlar tələffüz edilir və bu da anlaşılmazlığa səbəb olur. “Nigar is nineteen” əvəzinə, “Nigar is ninety” başa düşülür (“Nigarın 19 yaşı var” əvəzinə, “Nigarın 90 yaşı var” kimi tərcümə edilir).

Və yaxud fransız dilində “Aujourd’hui nous sommes le vingt-quatre novembre deux mille dix sept” “Bu gün 24 noyabr 2017-ci ildir.” Hərfi tərcümədə “Bu gün biz 24 noyabr 2017 -yik” kimi səslənir. (“Aujourd’hui est le vingt-quatre novembre” kimi də tərcümə edilir.)

Bütün bunları nəzərə alaraq, dili öyrənən hər kəs dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməyi nəzərdə tutursa, səsləri, sözləri, qrammatik mənaları Azərbaycan dilindəki səslərlə, sözlərlə, qrammatika ilə tutuşdurmalı, fərqli və oxşar cəhətləri diqqətlə öyrənməlidir. Ümumiyyətlə, təlimin əsasını müqayisələr, tutuşdurmalar, qarşılaşdırmaqlar təşkil etməlidir ki, bunu da tədris prosesində müəllimlərimiz edirlər.

Cəmiyyətdə gedən inkişaf, yeniləşmə dilin də inkişafına, yeniləşməsinə təsir edir. Dildəki dəyişmələr onun funksiyası və vəzifəsi ilə də bağlıdır [3.196-198]. Dildəki sözlərin semantik cəhətdən inkişafı da həmin dildə danışan xalqın maddi, mədəni, ictimai-siyasi həyatı haqqında təsəvvür və dünyagörüşünün inkişafını əks etdirir. Sözlərin mənaca dəyişmələri və başqa anlamlarda işlənmələrini şərtləndirən amillərdən biri də dildaxili, dilxarici təsirlərdir [4.6]. Hər

hansı bir dildə sözlərin leksik-semantik inkişafı başqa dil vahidləri kimi qanuna uyğunluqlarla müşayiət olunur. Bu qanuna uyğunluğun təzahür formalarından biri, daha doğrusu, semantik inkişafın, dəyişmənin əsas istiqaməti dildəki sözlərin əksəriyyətinin təkmənalılıqdan çoxmənalılığa doğru meylli olmasıdır, ya da iki və ya çox sözün eyni mənə bildirməsi də meydana çıxır [5.209].

1. Agency – 1) fəaliyyət, hərəkat; 2) kömək, yardım; 3) güc, faktor, vasitə; 4) agentlik; 5) orqan, təşkilat, müəssisə

2. Country – 1) ölkə, ərazi; 2) landsaft; 3) baronluq, krallıq, hersoqluq (ərazi); 4) vətən; 5) ölkə əhalisi, vətəndaşları; 6) sahə, sfera (elm, fəaliyyət); 7) əyalət; 9) dəniz yolunda dayanacaq, limana giriş

Azərbaycan dilində də belə sözlər vardır, ancaq həmin sözləri tarixi-müqayisəli aspektdə tədqiqata cəlb etdiğdə həmin sözlərin sərbəst köklərə, mənə dəyişdirən formalara bölündüyüünün şahidi oluruq. Deməli, həmin sözlər omonimliyidən, çoxmənalılıqdan çıxır. Belə ki, tarixi inkişaf nəticəsində fonetika aləmində dəyişikliyə uğrayaraq, müxtəlif semantik çalarlardan kənarda qalmayaraq, təsadüfü fonetik oxşarlığa məruz qalmışlar. Məsələn, “göy” sözü “yeyilən bitki”, “rəng”, “səma”, “kürəkən” mənalarında işlənir.

Beləliklə də, dilin inkişafının qədim dövrlərinə də nəzər saldıqca sözlərin sayca az, amma az sözlərin mənasının isə geniş olduğunu şahidi oluruq. Başqa sözlə desək, tarixi dövrlərdə az sözlər çox mənə və funksiyaları yerinə yetirmişlər.

Biz yuxarıda qeyd etdiğ ki, dilini öyrəndiyin xalqın təhsil sistemini, iqtisadiyyatını, milli dəyərlərini, qidalanma mədəniyyətini, qəbul etdikləri qidaları belə və s. öyrənmək də vacib amillərdəndir. Məsələn, ingilislər çayı südlə və yaxud da buzla içirlər. Əgər siz İngiltərədə adı qəhvə içmək istəyərsinizsə mütləq “**black coffee**” sıfariş etməlisiniz, çünki ingilislər adətən “**white coffee**”, yəni südlü qəhvə içirlər. Tədris prosesində tələbələrə mətnlər, dialoqlar və internet resursları vasitəsilə öyrənilən dil, ölkə və xalq, onun mədəniyyəti, təhsili, iqtisadiyyatı və s. haqqında biliklər verilir.

Universitetin “Xarici dillər” kafedrasında fəaliyyət göstərən əməkdaşlar globallaşma şəraitində xarici dillərin – ingilis, rus, fransız, alman dillərinin tədqiqi və tədrisində innovativ metodların tətbiqi ilə əlaqədar elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirir və bu istiqamətdə tələbələri də elmi-tədqiqat işi aparmağa cəlb edirlər. Bundan əlavə, bildiyimiz kimi, universitetimizdə Xarici Əlağələr Sektoru fəaliyyət göstərir və onun vasitəsilə universitetimiz Avropa universitetləri ilə müqavilə bağlayaraq tələbə-müəllim mübadiləsi həyata keçirir ki, bu da öyrənilən dillərdə sərbəst danışa bilmək üçün dil atmosferi və həmin ölkələrin qabaqcıl təcrübələrini öyrənmək üçün şərait yaradır. Bakı-Tiflis-Qars dəmiryolu xətti artıq işe düşdü. Düşünürəm ki, Trans Anadolu (TANAP), Trans Adriatik (TAP) qaz xəttlərinin də işə düşməsi ilə Azərbaycanda beynəlxalq səviyyədə biznes mühiti yaradılacaq və bu da gənclərin özlərini əmək bazarında təqdim etmələri üçün, öyrəndikləri xarici dilləri tətbiq etmələri üçün daha geniş imkanlar açacaqdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə vətəndaşlara, xüsusilə gənclərə müxtəlif dilləri öyrənməyi tövsiyə edirdi. Amma onu da vurgulayırdı ki, ilk növbədə ana dili - dövlət dili öyrənilməlidir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. Bakı 2013, 24 oktyabr.
2. Major World Languages. In: Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education. Edited by Colin Baker and Sylvia Prys Jones, Multilingual Matters, New York, 1998.
3. Общее языкознание. Москва, 1970
4. Bağırov Q.K. Azərbaycan dilində feillərin leksik-semantik inkişafı. Bakı, 1971.
5. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı, 1979.

Məktəbəqədər və ibtidai təhsildə reallıqlar və perspektivlər

p.f.d., dos. Məmmədov Sahib Əmirxan oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdürü

Təhsilin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər və bunun dövlət siyasetinin mühüm prinsipləri sırasına daxil edilməsi, təhsil sahəsində çalışanlara göstərilən dövlət qayğısı ölkəmizin gələcəyini daha inamlı və etibarlı görmək əzmindən xəbər verir. Zəngin təbii sərvətləri ilə dünyanın diqqətində olan Azərbaycan bu sərvətlərdən səmərəli istifadə etməklə insan kapitalının daha da inkişaf etdirilməsini başlıca istiqamət seçib.

Ölkə prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Startegiyası"na dair sərəncamında deyilir: "İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın qlobal sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektli faydalananması prosesində ən mühüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil edir" [1].

Startegiyada müəllim səriştəliliyinə istiqamətlənən dəyərli fikirlərin birində qeyd edilir ki: "... milli-mənəvi və ümumbehəşəri dyərləri qoruyan və inkişaf etdirən geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsleri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli kadrlar hazırlamaq" təhsil işçilərinin qarşısına mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur [2].

Qeyd olunduğu kimi, bu gün müəllimə verilən ictimai sıfariş dəyişilmişdir. İxtisaslı məktəbəqədər və ibtidai sinif müəllimi peşə çevikliyinə, şəxsi yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Müəllim və tərbiyəcidən yüksək mədəni səviyyə, körpə fidanlarının və məktəbə ilk qədəm qoyan şagirdlərin inkişafına təkan verə biləcək yüksək peşə hazırlığı, müasir metod və üsullara, qabaqcıl texnologiyaya bələdçiliyi, zamanın tələbinə uyğun fəaliyyət tələb olunur. Müasir cəmiyyət tələb edir ki, şəxsiyyət öz peşəsinə dərindən yiyələnməklə yanaşı, həm elmi cəhətdən məlumatlı, əməyə, yaradıcılığa hazır olub, mənəvi baxımdan zəngin olsun, texnika və mədəniyyətin nailiyyətlərindən bacarıqla istifadə edə bilsin, həm də ətrafdakılarla ünsiyyət saxlamaq bacarığına yiyələnsin. Uşaq tərbiyəsi heç bir vaxt əhəmiyyətini itirməyən, hər zaman aktual olan, zirvələrdə qalacaq bir məsələdir, zövqlə məşğul olacağınız bir məsələdir. İnsan yer üzünün əşrəfi olaraq yaradılmışdır. Lakin dünyaya insan olaraq gələn məxluqun sözün əsl mənasında insanlıq mərtəbəsinə yüksəlməsi, başqa sözlə desək, potensial insanın, həqiqətən insana, əsl insana çevriləməsi yüksək əxlaq sahibi olmaqdan keçir. İnsanlara insanlıq öyrətmək üçün göndərilən peygəmbərlərin sonucusu da bu həqiqəti: "Mən gözəl əxlaqi tamamlamaq üçün göndərildim" sözləri ilə ifadə edir. Və ya "Heç bir ata övladına gözəl ədəb və əxlaqdan daha üstün bir miras qoya bilməz", "Uşaqlarınıza ərməğan edin və onlara gözəl tərbiyə verin" kimi mübarək kəlamlarla da Allahın Rəsulu tərbiyənin əhəmiyyətini vurgulayır.

Bu gün məktəbəqədər təhsil sahəsində mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması, təhsilin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasının təmin olunması istiqamətində kompleks tədbirlər yerinə yetirilir. "Təhsil haqqında" qanunda "Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycanlıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşüncənə vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək" təhsilin əsas məqsədlərindən biri kimi önə çəkilir [3]. Məktəbəqədər təhsilin inkişafının dövlət siyasetində xüsusi əhəmiyyətə malik olması 2013-cü ilin oktyabr ayında Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənən "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Startegiyası"nda xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Sənəddə qeyd edilib ki, məktəbəqədər və ümumtəhsil üzrə pedaqoji və idarəcilik heyətinin sertifikatlaşdırılması mexanizminin hazırlanması, təsdiqi və tətbiqi həyata keçirilsin. Həmçinin, bir illik icbari məktəbə hazırlıq təhsilinin təmin olunması üzrə icra mexanizminin hazırlanması və tətbiqi, erkən yaşlı uşaqların məktəbəqədər təhsilli əhatəsinin 90% səviyyəsinə çatdırılmasını nəzərdə tutan

məktəbəqədər təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramının hazırlanması qeyd edilib. Hazırda məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tətbiq olunan “Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu)” mühüm dövlət sənədi olub məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin məzmununu, məqsədini və vəzifəsini özündə əks etdirir. Bu keyfiyyət uşaqlara nəyi, necə və kiminlə öyrənmək və oynamaq istədiklərinə imkan yaratır. Bu yanaşma uşaqları fəaliyyətlərə təşəbbüs etməyə, öz yollarını müəyyənləşdirməyə istiqamət verir. Öz təcrübələrinə, onları əhatə edən ətraf mühitlə fəal ünsiyyətə əsaslanaraq yeni bilik və bacarıqlar əldə etməkdə uşaqlara şərait yaradır. Azərbaycan təhsilinə və bu təhsil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olan məktəbəqədər təhsilə dövlət tərəfindən göstərilən etimad olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 14 apreli 2017-ci tarixdə imzaladığı “Məktəbəqədər təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qeyd edilənlərin bariz nümunəsidir. Qanunda deyilir: “Məktəbəqədər təhsil haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin əsas məqsədi uşaqların məktəbəqədər təhsil sahəsində hüquqlarını təmin etməkdən, məktəbəqədər təhsil prosesi iştirakçılarının hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən etməkdən, məktəbəqədər təhsil sisteminin müasir tələblərə uyğun fəaliyyəti və inkişafı üçün hüquqi təminatlar yaratmaqdan ibarətdir” [4].

Məktəb proqramını müvəffəqiyyətlə mənimsemək üçün uşaq bağçalarında məktəbəhazırlıq qruplarının fəaliyyəti ilə yanaşı 2016-2017-ci tədris ilində Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən 5 yaşlılar üçün oktyabrın 1-dən məktəbəhazırlıq qruplarının ümumtəhsil məktəblərində də təşkili və bu işlə birbaşa ibtidai sinif müəllimlərinin məşğul olması haqqında əmr verildi. Uşaqların məktəbə hazırlaşması dedikdə, uşaq şəxsiyyətinin bütövlükdə inkişafı, onun fiziki və əqli keyfiyyətlərinin formallaşması nəzərdə tutulur. Yaxın bir neçə ildə bu işin icbari xarakter daşıyacağını bilən təhsil işçiləri Dövlətin bu siyasetinin uğurla həyata keçirilməsi üçün bütün imkanlarından bacarıqla istifadə etməyə çalışırlar. Bu sahədə görülən təqdirəlayiq müsbət işlərlə yanaşı bir sıra nöqsanlara da yol verilir ki, bu da qəbul edilməzdir. Bəzi ibtidai sinif müəllimləri tələblərə zidd olaraq 5 yaşlı uşaqlara yazmaq-oxumaq öyrədirlər ki, bu da yolverilməzdir, qanuna ziddir. Bu kiçik yaşlı uşaqların boyunlarına qoyulan cansızıcı və yorucu yükdür. Bu isə körpə uşaqlarda təhsilə və məktəbə olan münasibətlərində ciddi xoşagelməz halların aşilanmasına gətirib çıxaracaqdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında da digər ölkələr kimi təhsil pillələrdən ibarətdir. Təhsil pillələrinin hər biri məzmun və forma cəhətdən özünəməxsus cəhətlərdən ibarətdir. Təhsil formal olaraq məktəbəqədər təhsil pilləsindən başlayır. Doğrudur, uşaq bağça yaşına çatana qədər də nələrisə öyrənir və onda müəyyən xarakter və xüsusiyyətlərin formallaşmasının əsası qoyulur. Lakin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində ilk olaraq onlara artıq məşğələlər formasında bilik və bacarıqlar aşilanmağa başlayır. İbtidai təhsil ayrıca pillə olmasa da, ümumi təhsil pilləsinin ilkən səviyyəsi kimi təhsilalanların həyatında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təhsil sahəsində ilk baza biliklər məhz bu səviyyədə mənimsemənilir. İbtidai təhsildən bəhs edərkən nəzərə alınmalıdır vacib nüanslardan biri onun xüsusiyyətləridir. Təhsil sistemi qurulan zaman təhsil anlayışına daxil edilən bütün elementlər nəzərə alınmalıdır. Təhsilin forması, məzmunu, xüsusiyyətləri, reallaşdırılacaq standartlar, strateji məsələlər, maddi-texniki baza, təhsilalanların və təhsil verənlərin kəmiyyət və keyfiyyət nisbəti, qiymətləndirmə məsələləri, təhsil üçün optimal psixoloji və pedaqoji mühitin yaradılması və s. bütün bunlar bir sistemin elementi olmaqla onu tamlasdırıran amillərdir. Təhsilin xüsusiyyətlərindən danışarkən onun şəxsiyyətönümlü olmasına xüsusi diqqət yetirilir. İbtidai təhsil səviyyəsi üçün təhsilin şəxsiyyətönümlü qurulması xüsusi mühüm məsələdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 15 iyun tarixli 168 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı”nda “demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, integrasiya, diferensiallaşdırma, fərdiləşdirmə, humanitarlaşdırma prinsiplərinə əsaslanaraq, təhsil alanın şəxsiyyət kimi formallaşdırılmasını, onun təlim-tərbiyə prosesinin əsas obyektiనə çevrilməsini başlıca vəzifə hesab edən, milli zəminə, bəşəri dəyərlərə əsaslanan, bütün qurumların fəaliyyətini təhsilalanın mənafeyinə xidmət etmək məqsədi ətrafında birləşdirən yeni təhsil sisteminin yaradılması” əsas prinsiplərdən biri kimi öz əksini tapmışdır [5].

Göründüyü kimi, şəxsiyyətin inkişafının kompleks formada həyata keçirilməsi dövlət sənədində əsas princip kimi diqqətə çatdırılır. Bu amillər Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli, 233 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum)" sənədində də həm princip və məqsədlər, həm də gözlənilən nəticələr şəxsiyyətöñümlü xarakterə və təhsilalanların meyl və maraqlarına uyğun şəkildə verilmişdir.

Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyun 2010-cu il tarixli, 103 nömrəli qərarı “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” dövlət sənədi təsdiq edildi. Əvvəlki sənədlə müqayisədə yeni təsdiq olunmuş sənəd bir qədər də təkmilləşdirildi. Sənədin 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində ümumi təhsilin məzmununa verilən tələblər aydınlaşdırılmışdır. “Təhsilin məzmununu təhsilalanın və cəmiyyətin tələbatına, dövlətin təhsil səviyyəsinə uyğunlaşdırmaq, məzmunu nəticəyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdyönümlülük, integrativlik prinsipləri əsasında müəyyənləşdirmək, təhsilalanların təlim marağını, potensial imkanlarını, sağlamlığının təhlükəsizliyini nəzərə almaqla onlara davamlı inkişafını təmin edən, müstəqil həyatda lazım olan zəruri biliklərin və əqli, informativ – kommunikativ, psixomotor bacarıqların aşılanmasını təmin etmək, təhsilin məzmununa şagirdlərin ümumi inkişafına xidmət etməyin, tətbiqi xarakterdə olmayan, məzmunu ağırlaşdırıran məlumatyönümlü məsələlərin daxil edilməsinə yol verməmək” əsas tələblər kimi qarşıya qoyulur [6].

Bütün hüquqi – normatif sənədlər kimi, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Startegiyası”nda da şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması əsas strateji hədəf kimi qarşıya qoyulur. Sənəddə göstərilir ki, “Birinci starteji istiqamət səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılmasınınənədilmişdir və təhsilin məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, bütün pillələri üzrə kurikulumların inkişafı kimi vacib hədəfi əhatə edir” [7]. Bununla yanaşı, Startegiya sənədində təhsil sisteminin başlıca vəzifələrindən biri kimi “məsuliyyəti dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadiq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək” [7] əsas məqsədlərindən biri kimi qarşıya qoyulur

Şəxsiyyətyönümlü təhsil anlayışına ibtidai siniflərin xüsusiyyətləri baxımından yanaşsaq görərik ki, şəxsiyyətin ilkin konturlarının müəyyənləşdiyi bu dövrdə onların fərdi tərəflərinin diqqət mərkəzində saxlanması və onların kamil şəxsiyyət kimi formalasdırılması yolunda əhəmiyyətli addımlar atılmalıdır. Təhsilin şəxsiyyətyönümlü qurulması ibtidai təhsil səviyyəsində xüsusiilə önemlidir. Təhsilalanların meyl və maraqlarının humanist xarakterlə istiqamətlənməsi və onların şəxsiyyət kimi formalasmları üçün kiçikyaşlı məktəblilərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini dərindən bilmək vacibdir.

Təhsilin şəxsiyyətyönümlü qurulmasının ibtidai siniflərdə vacibliyi bir sıra amillərlə şərtlənir. Hər şeydən öncə nəzərə almaq lazımdır ki, şagird ailə mühitindən təzəcə ayrılib və onun üçün təlim mühiti hələ çox yenidir. Onlar hələ özlərini ailədəki kimi hiss edirlər. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, təlim onlar üçün ağır gəlməsin. İkincisi, psixoloji xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Təhsil şəxsiyyətyönümlü qurulduğda şagirdlər zamanla kollektivə, bиргə fəaliyyət qaydalarına, əməkdaşlığa alışırlar. Ailələrlə əlaqə saxlanılmalı, uşağın tərbiyə xüsusiyyətləri öyrənilməli, onun şəxsi portfoliosuna vacib məlumatlar artırılmalıdır. Çünkü ailələrin verdiyi tərbiyə bəzən məktəbin verdiyi tərbiyə ilə tərs mütənasiblik təşkil edir. Bu zaman şagirdi zədələmədən onun tərbiyəolunma xüsusiyyətini dəyişmək lazımdır. Üçüncüsü, pedaqoji mühitin şagirdin meyl və maraqlarına uyğun qurulmasıdır ki, kiçikyaşlı məktəblilər təlimin ilk vaxtlarından etibarən yüksəlməyə, zehni yorğunluğa məruz qalmamalıdır.

İbtidai siniflərdə şəxsiyyətöñümlü təhsil üzrə prioritetlər də müəyyənləşdirilmişdir. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" sənədində təhsil sistemi qarşısında duran vəzifələr açıqlanmışdır. Təbii ki, bu vəzifələr ibtidai təhsil səviyyəsindən də yan keçməmişdir. Ümumi təhsilin 12 illik olması ilə əlaqədar bir sıra strateji tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bu tədbirlərə ibtidai təhsilin məzmununun, formasının, reallaşdırılacaq standartların yenidən işlənməsi və təhsilin dünya təhsil sisteminiə integrasiya olunması və s. aid etmək olar.

Son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, təhsilin şəxsiyyətönümlü qurulması üçün hazırda pedaqoq alımlarımız respublikada, eləcə də respublikadan kənarda təcrübə proqramları və s. keçməklə yenilikləri mənimşəyir və onları ölkənin təhsil sisteminə uyğunlaşdıraraq tətbiq etməyin mümkün yollarını araşdırırlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı. "Xalq qəzeti", 25 oktyabr 2013.
2. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı. 19 yanvar 2015., "Xalq qəzeti", 21 yanvar 2015.
3. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. "Kurikulum" jurnalı 2009, №4.
4. "Məktəbəqədər təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2017.
5. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı.
<http://www/e-qanun.az/framework/5363>
6. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları(kurikulumları).
<http://edu.gov.az/page/78/899>
7. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası.
<http://president.az/articles/9779>

UOT 37.001. 12/18

Təhsildə və elmdə innovasiyalar

*Quliyeva Sabina Mürsəl qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Pedaqogika və psixologiya kafedrasının baş müəllimi*

O ölkələr inkişaf edir ki, orada təhsil yüksək səviyyədədir, yeni texnologiyalar tətbiq edilir.

İlham Əliyev

Bu gün müasir dünya informasiya dünyasıdır. Bu dünyadan əsas xüsusiyyəti informasiyanın insana təziqinin həddən artıq yüksək olmasına dair. İformasiya cəmiyyətinin bu şəkildə inkişafı təhsil və pedaqogika elmi qarşısındayeni tələblər qoyur. İnkişaf insan fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Təcrübə yığmaqla, fəaliyyət üsullarını və metodlarını təkmilləşdirməklə hər bir şəxs daim inkişaf edir. Bu proses insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə, o cümlədən pedaqoji fəaliyyət sahəsinə də tətbiq edilir. Belə inkişafın vasitələrindən biri innovasiya texnologiyalarıdır. Innovasiya – elm və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərinə əsaslanan, istehsal sisteminin və ya məhsulun keyfiyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaranan yeniliklərin texnika, texnologiya, təhsil, əməyin təşkili və idarə olunması sahələrinə tətbiqidir. Lakin bütün yenilikləri innovasiya hesab etmək olmaz, yalnız mövcud sistemin səmərəliliyini ciddi şəkildə artırı bilən yenilikləri innovasiya hesab etmək olar.

Tarixi məlumat. "Innovasiya" anlayışı XX əsrin 30-cu illərində sosiologiya və mədəni antropologiyada istifadə edilmişdir. Bu dövrdə innovasiya mədəniyyətdə dəyişikliklər edilməsinin başlangıcı hesab edilir və onu ənənəvi baxış, düşüncə və davranışlırlara qarşı qoyurdular.

XX ərin 70-ci ilərinin sonunda "innovasiya" termini pedaqogika və sosialojiyada istifadə ediləyə başladı. Bu dövrdə yeni ictimai-pedaqoji cərəyan formalaşır və bu cərəyanın əsas ideası məktəblərin yenilənməsi olur.

XX ərin sonu XXI ərin əvvəllərində Azərbaycanda innovasiyanın aşağıdakı istiqamətləri daha çox nəzərə çarpışa başlıdır:

1. Azərbaycan məktəblərinin təhsil təcrübəsinə yeni pedaqoji sistem və onun elementlərinin daxil olması və inkişafı.
 2. Təhsil sahəsində yeni idarəetmə texnologiyalarının, layihələrin formallaşması və tətbiqi.
- Bələliklə, bu qənaətə gəlirik ki, innovasiya prosesi yeni (nəzəriyyə, metodika, texnologiya və s.) fikirlərin yayılması üçün məqsədyyönüllü və şüurlu prosesdir. Bu proses yeniliyin daxil edildiyi sistemin keyfiyyətcə təkmilləşməsinə yönəlir, onun üzvlərinin stimullaşdırılması və mövqeyi barədə fikirlərin dəyişdirilməsinə istiqamətlənir.

Müasir dövrdə bütün ölkələrdə dövlət təhsil sisteminin yenidən formallaşması, innovasiyaların tətbiqi prosesi (islahat, reforma) gedir. Bunun iki səbəbi var:

- Birinci səbəb iqtisadi.

İnsanlar bilmək istəyirlər, onların övladları XXI yüzilliyin iqtisadiyyatında öz yerlərini tutmaq üçün kifayət qədər bilik alırlar mı?

- İkinci səbəb mədəni.

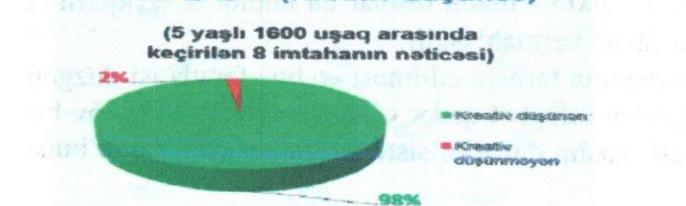
Hər bir ölkədə, cəmiyyətlərinin mədəni xüsusiyyətlərini qorumaq və mədəni irsini ötürmək üçün uşaqları necə öyrətməyi düşünürler.

Innovativ təhsilin inkişafı və pedaqoji innovasiyanın təşəkkülünün başlıca səbəbbi təhsildə olan böhrandır. Bugünkü təhsilimizdə müşahidə edilən ziddiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

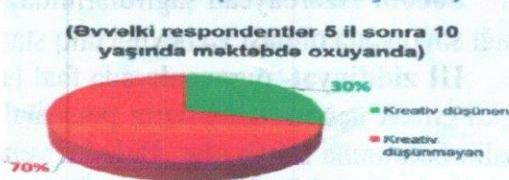
I ziddiyyət - müasir cəmiyyətdə təcrübənin, bacarıqların (kompetensiyaların) tələbləri və öyrənənlərin bu tələblərə cavab verə bilməməsi. Öyrənənlərin əksəriyyəti materialın reproduktiv əldə edilməsinə yönəldilərək, hər hansı bir işi icra etmək üçün göstərişlər gözləyir, həyatda və cəmiyyətdə mövqeləri haqqında aydın təsəvüra malik olmurlar. Səbəbi aydınlaşdırmaq üçün aparılmış tədqiqatın nəciləri:

Məşhur təhsil mütəxəssisləri Corc Lend (George Land) və Betç Cerman (Bath Jarman) 1968-ci ildə 5 yaşında olan uşaqların kreativ (yaradıcı) düşüncəsini yoxlamaq üçün 1600 uşaq arasında 8 imtahan keçirmişlər. [2,97]

TƏDQİQAT (Kreativ düşünce)

TƏDQİQAT (Kreativ düşünce)

TƏDQİQAT (Kreativ düşünce)

TƏDQİQAT (Kreativ düşünce)

Burada sual olunur "nə üçün böyükər uşaqlara nəzərən daha az kreativ düşüncəlidir (yaradıcıdır)?"

Səbəb - Uşaq baxçasında uşaqlar hər şəyi birgə edirdilər: oynayırdılar, yeyirdilər, oxuyurdular, gəzirdilər, birgə ətraf mühiti öyrənirdilər, birgə dairədə oturub tərbiyəçini dinləyirdilər. Onlar oynayaraq öyrənirdilər. Məktəbdə bu uşaqlar parta arxasında əyləşirlər. Onların parta arxasında öz yerləri, öz qələmləri, öz kitabları, öz çantaları var. 30-40 şagird ayrıca əyləşir və

lövhə önündə müəllim danışır. Burada oyun yoxdur, yorucu iş var. Daim imtahanlar keçirilir. Orta məktəblərdə də, ali məktəblərdə də daim fəndlər hazırlanır. Nəticədə gözlədiyimizin əksinə olaraq 25 yaşa çatanda kreativ düşüncəli şəxslər demək olar ki, qalmır.

II ziddiyət- təhsil qarşısında qoyulan yeni məqsədlər və təhsil ocaqlarında tətbiq olunan ənənəvi təlim metodlarının bu məqsədləri reallaşdırma imkanının olmaması. Məlumdur ki, 9-10 və 13-14 yaşlı uşaqların bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün TIMSS, PISA və s. kimi beynəlxalq qiymətləndirmə növlərindən istifadə edilir. 2009 -cu ildə aparılmış PISA beynəlxalq qiymətləndirmənin nəticələri. [2,53]

PISA (2009)			
Riyaziyyat	Təbiət elmləri	Oxu bacarığı	
1 Shanghai, China 600	1 Shanghai, China 575	1 Shanghai, China 556	
2 Singapore 562	2 Finland 554	2 South Korea 539	
3 Hong Kong, China 555	3 Hong Kong, China 549	3 Finland 536	
4 South Korea 546	4 Singapore 542	4 Hong Kong, China 533	
5 Taiwan 543	5 Japan 539	5 Singapore 526	
44 Serbia 442	44 Chile 447	44 Costa Rica† 443	
45 Azerbaijan 431	45 Serbia 443	45 Malta† 442	
69 Qatar 368	69 Georgia† 373	69 Panama 371	
70 Peru 365	70 Azerbaijan 373	70 Peru 370	
71 Panama 360	71 Peru 369	71 Azerbaijan 362	
72 Tamil Nadu, India† 351	72 Tamil Nadu, India† 348	72 Tamil Nadu, India† 337	

Cədvəldən də göründüyü kimi Azərbaycan şagirdlərinin Riyaziyyat, Təbiət elmləri və Oxu bacarıqları baxımından nəticələri ürəkaçan deyil.

Səbəb: Azərbaycan şagirdlərimüəyyən nəzəri biliklərə malik olsalar da tətbiqi bacarıqlarının aşağı səviyyədə olması və beynəlxalq standartlara cavab verməməsidir.

III ziddiyət- öyrənənlərədə fəal həyat mövqeyinin tərbiyə edilməsi və bu sferada işi düzgün təşkil etmək üçün müəllimlərin potensial imkanlarının kifayyət qədər olmaması. Bu isə bütüöv bir nəslin böhranına səbəb olur. Belə ki, yeni nəsl yaşlı nəslin dəyərlər sistemini inkar edir, lakin buna layiqli əvəz tapa bilmirlər.

Pedaqoji innovasiyalar bu problem və ziddiyətlərin həlliə yonəlmışdır. Buna görə də yuxarıda göstərilən problemlərin aradan qaldırılması üçün (əsas problemlər: şagirdlərin kriativ düşüncələrinin, tətbiqi bacarıqlarının aşağı olması, müəllimlərin potensial imkanlarının beynəlxalq və dövlət standartlarına cavab verməməsi) Azərbaycan təhsil sisteminə anlayışlar innovasiyalar kimi daxil olmuşdu. Məs. boloniya prosesi, kurikulum, elektron məktəb, distant təhsil, interaktiv təlim, təhsil taksanomiyaları və s. Bütün bu innovasiyalar təhsilin keyfiyyətinin, həmçinin yeni modullarla müəllimlərinin peşəkarlığının yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir. Nəzərə alınmalıdır ki, problemlərin həlli ənənəvi metodlarla müsbət nəticə vermədikdə, yeniliklər vacibdir. Pedaqoji yeniliklər üçün tipik sosial effekt mövcuddur. O, təhsilin, mədəniyyətin, cəmiyyətdə neqativ halların, hüquq pozuntularının ləğy edilməsində, gəncləri təlim hazırlığı dərəcəsini yüksəldilməsində, zehni, fiziki əməyin təşkilində özünü göstərir. Faydalı bacarıq və vərdişlərin formalasdırılması təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan verir.

Pedaqoji innovasiya – pedaqoji fəaliyyətin nəticələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verən müəllim və öyrənənlərin qarşılıqlı əlaqələrinin yeni metod və yollarıdır. Pedaqoji innovasiyalar təhsil sisteminin öz resursları və imkanları (intensiv yol), eyni zamanda əlavə

imkanların (investisiyaların) cəlb edilməklə, yəni yeni vəsaitlərin, avadanlıqların, texnologiyaların, maliyə qoyuluşunun və s (ekstensiv yol) hesabına həyata keçirilə bilər. [2,63]

Pedaqogikada innovasiyanın yönəldiyi başlıca istiqamət və obyektlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- təhsil sisteminin və müəssisələrinin inkişaf konsepsiyasının və strategiyasının hazırlanması;
- təhsilin məzmununun təkmilləşdirilməsi: təlim və tərbiyə üçün yeni texnologiyaların hazırlanması;
- təhsil müəssisələrinin və bütövlükdə təhsil sisteminin idarəolunması işini təkmilləşdirmək;
- pedaqoji kadr hazırlığı, eləcə də onların yenidən hazırlanması və ixtisasartırma işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- təhsil prosesinin yeni modellərini tərtib etmək;
- öyrənənlərin psixoloji, ekoloji təhlükəsizliyini və sağlamlığını mühafizə edən təlim texnologiyalarının yaradılması və inkişafi;
- təlim və tərbiyənin müvəffəqiyyətinin təmin edilməsi, təhsil prosesinin monitorinqi və öyrənənlərin inkişafi;
- yeni nəsl dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması [4, 80].

Elm və təcrübə tərəfindən tətbiq olunan yeni metodlar yüksək təlim effektinə, şagirdlərin inkişafının stimullaşdırılmasına, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri olan şəxsiyyətönümlü təhsilin məzmununun yaradılmasına zəmin olmalıdır. Bu nöqtəyi nəzərdən bütün innovasiyaları kortəbii surətdə qəbul etmək olmaz.

Təklif edilən yeniliklər aşağıdakı meyarlara uyğun gəlməlidir:

- gözlənilən nəticələrə nail olmaq üçün müəllimlərin, şagirdlərin güclərinin və müvafiq vasitələrin sərf edilməsini göstərən *əlverişlilik*;
- müəllimlərin fəaliyyətində müsbət nəticələr göstərən *səmərəlilik*;
- kütləvi təcrübədə innovasiyalardan yaradıcılıqla istifadənin imkanları;

Pedaqogikada innovasiyaların tətbiqinə ehtiyac duyulmasına baxmayaraq, təhsil prosesində onların tətbiq edilməsinə mane olan bir sıra səbəblər var ki, bu da şübhəsiz pedaqogikanın inkişafını müəyyən dərəcədə ləngidir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- pedaqoqların böyük əksəriyyətinin konservativ, yəni qoruyucu, mühavizəkar mövqeyi (təhsil orqanları və təhsil müəssisələri rəhbərlərinin konservativ mövqeyi xüsusilə təhlükəlidir);
- "Biz də hər şey yaxşı idi və ya yaxşıdır" tipli ənənəni kor-koranə şəkildə qorumaq;
- pedaqoji innovasiyaların qorunması və stimullaşdırılması üçün pedaqoji kadr və maliyə resurslarının çatışmamazlığı;
- təhsil müəssisəsində əlverişsiz sosial-psixoloji mühitin olması [3, 302].

Məlumdur ki, hər bir islahat çox böyük innovasiya olub, təhsil sisteminin bütün alt sistemlərinə və onun bütün həlqələrinə, hissələrinə toxunur, onlara güclü təsir göstərir. Ona görə də təhsil sistemində istənilən islahatın aparılması üçün qabaqcadan ona ciddi hazırlıq görüləmeli, islahatın gedişində innovasiyaların tətbiqinin məqsədləri dəqiq müəyyən edilməlidir. Heç də təsadüfi deyildir ki, ümummilli liderimiz Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan yalnız 8 il sonra təhsil sistemimizdə islahatın aparılmasına dair Proqramı təsdiq etdi və bazar iqtisadiyyati münasibətlərinin bərqərar olduğu bir ölkənin təhsil sistemində islahatın həyata keçirilməsinə başlanıldı.

Təhsil sahəsində İslahat Proqramının təsdiqindən xeyli müddət keçməsinə baxmayaraq, ümumi təhsilim yeni məzmunu ilə bağlı alınmış nəticələrin I siniflərdə tətbiqinə 2008-2009-cu tədris ilindən başlanılmışdır. Bu məsələ də təsadüfi xarakter daşıdır. Ümummilli liderimiz "Təhsil sistemində islahat inqilabi yolla deyil, təkamül yolu ilə həyata keçirilməlidir" kələmənin nə qədər böyük mənə daşıdığı bir daha təsdiq olunur. [1, 319]

Innovasiyalar tətbiq olunan siniflərdə uşaqlar daha inkişaf etmiş olur və bu inkişaf sürətlə gedir, vaxta qənaət edilir, qənaət edilən vaxt bütövlükdə inkişafa sərf olunur. Sonda əldə olunan nəticə təhsildə maraqlı olan bütün tərəfləri, müəllimlər, valideyinlər və eyni zamanda şagirdlərin

özünü də qane edir və onları sevindirir. Buna görə də düşünülmüş və yaxşı tədqiq edilmiş innovasiyaların tətbiqi bütün təhsil müəssisələri üçün zəruri və vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev yolu: Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2007, 862s.
2. Bəylərov B.E. İdarəetmədə qərarların verilməsi üçün təhsilalanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitoring tədqiqatları nəticələrindən istifadəyədair. Bakı:Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 2013, 200 s
3. Mehrabov A. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı-2010, 503 s
4. Андреев В. И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. Казань, 2000, 441 s

Gəmiqayadan başlanan təhsil ocağı

*p.e.d., prof., Əməkdar müəllim Hüseynzadə Rüfət Lətif oğlu
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

Çox qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olan, coğrafi cəhətdən türk islam dünyasının mərkəzində yerləşən Azərbaycan və bu yurdun qədim sakinləri hələ qədim zamanlardan yazı və oxu mədəniyyətinə sahib olmuş, dövrün, ictimai həyatın xüsusiyyətlərinə uyğun təhsil ocaqları yaratmış, insanları inkişafa, tərəqqiyə, yüksək əxlaqa səsləyən müdrik fikirlər söyləmişlər. Zaman-zaman ölkəmizə edilən basqınlar üzündən ulu babalarımızın yaratdıqları zəngin elmi, ədəbi və pedaqoji ırsın mühüm bir qismi tələf edilmiş, böyük bir mənəvi xəzinə vətənimizdən çıxarılmış, başqa ölkələrə aparılmış və bir qismi də itirilmişdir.

Zəngin şifahi xalq ədəbiyyatımız – “Kitabi Dədə Qorqud”, “Bilqamis”, “Alp Ər Tunqa”, “Oğuz”, “Ərkənəqun” kimi dastanlarımız, Oğuznamələr, Ustadnamələr xalqımızın qədim tarixindən, onun ictimai-mədəni həyatından, zəkasından, istək və arzularından, tərbiyə və təhsil səviyyəsindən xəbər verir. Qobustan, Gəmiqaya, Oğlanqala, Kültəpə, Orxon kitabələri və daha bir çox qayaüstü yazılı abidələrimiz xalqımızın yazı yazmaq, oxumaq, hesablamaq, rəsm çəkmək, rəqs etmək və s. mədəni, təhsil vərdişlərinə sahib olmasından xəbər verir.

XVII əsr türk səyyahı Övliya Çələbi "Səyəhatnamə"sində Mingəçevir haqqında məlumat verərkən, onu Kür çayının sağ sahilində Boz dağın yaxınlığında yerləşən böyük yaşayış məntəqəsi kimi adını çəkmiş və burada ipək istehsal edən emalatxanaların, sənətkarlıq məhəllələrinin, qədim mədrəsə və məscidlərin olduğunu söyləmişdir.

Mingəçevirdə ən qədim yaşayış yeri aşkar edilmişdir ki, bu yaşayış yeri üç təbəqədən ibarətdir. Bu təbəqələrin ən qədimi ilk tunc dövrünə ikinci təbəqə son tunc və ilk dəmir dövrünü, üçüncü təbəqə isə antik dövrü əhatə edir.

Bütün bunlar tariximizin çox qədimliyini göstərən arxeoloji qazıntılar, əldə edilmiş maddi, mədəni nümunələr, xaraba şəhər və qəsəbələr Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanda hələ daş dövründən istifadə edilən duz mədəni və buradan tapılmış daş baltalar, buradakı duz müalicəxanası çox uzaq keçmişimizin mədəni səviyyəsindən xəbər verir. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının hələ miladdan əvvəl mədəniyyətə, yazıya, oxuya, sistemli təlim-tərbiyə mədəniyyətinə, müalicə üsullarına sahib olduqlarını təsdiq edir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: “Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumiyyətlə bir çox işlər görülüb, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi – həm təbiətinin, həm adət-ənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az iş görülüb” [1, 17].

Naxçıvanda tunc dövrünə aid Gəmiqaya abidəsi eramızdan əvvəl I-III minilliliklərə aid edilir ki, üzərindəki rəsmlər, yazı, işarələr insanların bir-biri ilə ünsiyyət və əlaqə, öyrətmə-öyrənmə prosesini əks etdirir. Qayaüstü təsvirlərdə rəqs səhnələri o dövrün estetik zövqünü bildirir, ov səhnələri, örüş sahələri, keçi, maral, quş, habelə əmək alətləri dövrün peşələri olan ovçuluqdan, əkinçilikdən, maldarlıqdan xəbər verir, at, dəvə, ulaq, araba təsvirləri insanların istifadə etdikləri nəqliyyat növünü göstərir. Günəş, ağaç, çay kimi rəsmlər qədim insanların inancından xəbər verir, daşlar üzərində düz xətlə çəkilmiş bir neçə xət və ya çox xət Gəmiqayalıların say anlayışından xəbərdar olmalarını bildirir. Gəmiqayalıların bəbir, canavar, ilan, dəvə kimi rəsmlərin müxtəlif vəziyyətlərdə daşlara döymə üsulla böyük məharətlə işləmələri bir tərəfdən o dövrün rəssamlığını, nəqqaşlığını göstərir, digər tərəfdən də şübhəsiz insanlara ətraf mühiti, ərazini onun flora və faunasını öyrədir. Gəmiqaya rəsmlərində bir atının baş və ayağında geyim olması o dövrün peşələrini (toxuculuq, çəkməçilik və s.) təxmin etməyə imkan yaradır. Şübhəsiz böyükler də əldə etdiyi bilik və təcrübələri, qazandıqları peşələri kiçiklərə öyrətmişlər və yaxud da kiçiklər böyükleri müşahidə etməklə müəyyən bilik, bacarıq və təcrübə əldə etmiş, tərbiyə qazanmışlar.

Gəmiqayalılar nəqliyyat vasitəsi kimi at, dəvə, ulaq və arabadan istifadə etmiş, maldarlıq, ovçuluq, əkinçiliklə məşğul olmuşlar. Buradakı iki təkərli, dörd təkərli araba rəsmləri diqqətimizi cəlb edir. Belə ki, qədim tarixi mənbələrdən, "Oğuznamə"lərdən məlum olur ki, arabanı kəşf edənlər Kanqlı tayfaları olmuşlar: "...Oğuz Kağanın çəriyində bacarıqlı, cüssəli, yaxşı bir kişi vardi. Bu kişi bir araba çapdı... Arabalar gedəndə "Kanq, kanq" deyə səs çıxarırdılar. Onun üçün arabaya "Kanq" adı qoydular"[14, 28]. Bu ad Naxçıvanda məskunlaşmış qədim Kəngərli tayfasının adıdır.

Gəmiqayalılar müxtəlif təbiət hadisələrinə, çaya, ağaca, heyvana inanmış, onların təsvirlərini çəkmiş, Günəşə sitayış etmişlər. Gəmiqayada günəşə sitayışi ifadə edən dairə ortasına nöqtə qoyulmuş rəsmlər vardır ki, bu da günəş, işığı, tərəqqini ifadə edir.

Ümumiyyətlə günəş, işıq, ziya insanların cahillikdən uzaqlaşış tərəqqiyə, inkişafa yönəlməsini göstərən bir simvoldur. Hələ qədim Hindistanda V əsrədə cahilliyyə, avamlığa qarşı mübarizə cəmiyyəti yaradılmışdır ki, bunun adına "Kurikul" deyilmişdir. "Ku" qədim hind dilində avamlıq, gerilik deməkdir. "Ru" və ya "Ra" - günəş, işıq, ziya deməkdir. "Kul" ailə, icma deməkdir. Beləliklə "Kurikul" cahilliyyə qarşı işığın, ziyanın mübarizəsi deməkdir. Hindistanda indi də məktəbə Kurikul deyilir. Bu gün təhsilimizə daxil olan "Kurikulum" sözünün mənası və mahiyyəti buradan meydana gəlmüşdir.

Pedaqoji mənbələrdə göstərilir ki, qədim Yunanistanda quldar balalarını xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə aparıb- gətirən, onların təlim tərbiyəsi ilə məşğul olan adamlara "Peydaqoqos" deyilirdi. Qədim yunan dilində "Paydas" - "uşaq", "gogos" - "yola salan" deməkdir ki, "pedaqogika", "pedaqoq" sözləri də buradan meydana gəlmüşdir. Oradakı xüsusi təlim tərbiyə müəssisəsinin adına "Şkola" deyilirdi ki, bunun da mənası kitablarda yazılılığı kimi qədim yunan dilində "Asudə vaxt keçirilən yer" deməkdir.

Pedaqogika elminin banisi, XVII əsrin görkəmli pedaqoqu Yan Amos Komenski yazar ki, yunanlar bu sözü – yəni "Şkola" sözünü Şumerlərdən götürmüşlər. Daha sonra o "Böyük didaktika" əsərində qeyd edir ki, tarixdə ilk məktəbi Nuhun oğlu Sam yaratmışdır. Adını Skala adlandırmışdır [7, 23]. Y.A.Komenski bu fikri bizim eradan əvvəl I əsrədə yaşamış yəhudİ əsilli yunan filosofu İosif Flaviyənən götürmüş və ona əsaslanaraq bunu yazmışdır.

Yəhudİ tarixçisi İosif Flavi Nuhun gəmisinin dayandığı yer olaraq "Apobaterion" (yun. Αποβατήριον) toponimini qeyd edir ki, bu toponim qramatik tərcümədə "Naxidjevan" kimi səsləndiyini deyir və "ilk dayanacaq" anlamını verir. Adı çəkilən toponim məhz müasir Naxçıvan şəhərinə aid edilir [5, 56].

Naxçıvan Azərbaycanın və Şərqi, hətta deyə bilərik ki, dünyanın ən qədim şəhərlərindən və ən qədim insan məskəni olmuşdur. "Naxçıvanın dünyanın ən qədim yaşayış məskəni olduğunu Dünya tufanı və Nuh peyğəmbərlə bağlı konkret faktik materiallar və maddi arxeoloji tapıntılar, habelə xalq yaddaşında qorunub saxlanılmış mifoloji materiallar sübut edir" (13,30) Şəhərin tarixi minilliklərin dərinliklərinə gedib çıxır: arxeoloqlar burada eramızdan öncə II və I minilliklərə aid çoxlu maddi mədəniyyət əşyaları tapmışlar.

Son zamanlardak Naxçıvanda yaşayan uzunömürlü ağsaqqallar, o cümlədən 106 il ömrü sürmüş, "İstiqlal" ordenli, Əməkdar müəllim atam Lətif Hüseynzadə Nuh peyğəmbərin dəfn olunduğu yeri bilməş və o yerin müəyyənləşdirilməsi komissiyasında iştirak etmişdir. Realist məşhur rəssam Bəhruz Kəngərli "Nuhun qəbri" ni 1919-1920-ci illərdə 3 dəfə çəkmişdir (3, 18-19). Bu gün Nuhun qəbri Naxçıvanda Nuhdaban deyilən yerdədir və üzərində böyük məqbərə ucaldılmışdır.

Y.A.Komenski qədim yunan filosofu İosif Flaviyə əsaslanaraq göstərir ki, Nuhun oğlu Sam ilk yaratdığı məktəbin adını "Skala" qoymuşdur ki, bu sonradan Avropaya yayılmışdır(8, Гл. 8, paragraf 3. ctp.23). "Skala" ilkin mənasında "pillə", "mərhələ" mənasını vermişdir. Rus dilində "Skala", "Şkala" - "qaya", "dərəcə", "mərhələ" deməkdir. İngilis dilində məktəb mənasını verən "Skul", fransız dilində "Lekol", alman dilində "Şule", türk dilində "Okul", rus və belarus dillərində "Şkola" kəlmələri "Skala" sözündən əmələ gəlmişdir.

Həmçinin başqa dildən götürülmüş rus dilində işlənən "Skala" sözü qaya mənasında işlənməkdədir. Nuhun Gəmisi dağa deyil, məhz qayaya - Gəmiqayaya yön almış, orada

dayanmışdır. Bəs bu ad – “Skala”, Şkola” Şumerlərə necə gedib çıxmışdır ki, yunanlar da bunu oradan götürmüslər.

Tarix kitablarında göstərilir ki, Şumerlərlə Arattalıların həmişə six əlaqələri, xüsusilə, müntəzəm olaraq six ticarət əlaqələri olmuşdur. Naxçıvan da, Mingəçevir də Aratta, sonralar Manna dövlətinin tərkibində olmuşdur. Naxçıvan duzu at arabaları ilə Şumerlərə daşınmış və oradan əvəzində lacivərd alıb gətirmişlər. “Şumerlər duza yüksək dəyər vermiş və duza səcdə etmişlər” (7, 125). O zaman məşhur “Duz yolu”, Mingəçevidrən keçən “İpək yolu” mövcud olmuşdur ki, bu yollar vasitəsilə Naxçıvan duzu nəinki Şumerlərə bütün Şərqə, Osmanlı dövlətinə daşınmışdır. Bu mübadilə mədəniyyətlərin də mübadiləsinə təsir etmiş, təhsil ocaqlarının da Şərqə və Avropa ölkələrinə yayılmasına səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə nitq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsi. Bakı: Nurlan, 2005.
2. Аждар Фарзали. Ноев Ковчег и Гамигая –Гобустанский алфавит. Bakı, 2014
3. Бехruz Бек Кенгерли. Katalog. Bakı: 1947.
4. Əliyev V.Q. Gəmiqaya abidələri. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı. 1992.
5. Flavius Josephus, William Whiston, Paul L. Maier - The new complete works of Josephus, Revised and expanded edition, Kregel Academic, 1999, 56).
6. Həbibbəyli İ. Ə. Nuhdaban oturaq məkanı və Duzdağ şəhərətrafi mədəniyyəti. Naxçıvan: İlkin şəhər və Duzdağ”Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
7. İsayev E. Naxçıvan şəhər mədəniyyətinin formallaşması və inkişafında ticarət və sənətkarlığın rolü. Naxçıvan: İlkin şəhər və Duzdağ”Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
8. Коменский Я.А. Великая дидактика. Москва: Просвещение, 1999.
9. Kitabi Dədə Qorqud. Bakı: Yaziçi, 1988.
10. Kirzioğlu Fahrettin. Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1490). T.T.K.Basimevi, Ahkara 1993, s.100-120.
11. Marro K. Duzdağında duz mədənçiliyinin başlanğıcı haqqında”. Naxçıvan: İlkin şəhər və Duzdağ”Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
12. Nikitin K.A. Naxçıvan şəhəri və Naxçıvan mahali. “Qafqaz ərazilərinin və tayfalarının təsviri üçün materiaillar” məcmuaəsi. Tiflis, 1882.II buraxılış.
13. Mahmudov Y. Naxçıvan: Dünya sivilizasiyanın ən qədim mərkəzlərindən biri. Naxçıvan: İlkin şəhər və Duzdağ”Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
14. Oğuznamələr. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1993.
15. Süleymenov O. Az-Ya. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1993.

UOT 82:81-26; 82:81'38

Hüseyin Cavidin “İblis”(Arifin monoloqu) əsərinin dil xüsusiyyətləri

fil.e.d., prof. Quliyev Telman Ziyadxan oğlu
Orucova Aynur Allahverdi qızı
Gəncə Dövlət Universiteti

Azərbaycan romantik ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri də Hüseyin Caviddir. O, ədəbiyyatımızda mənzum faciə janrinin əsasını qoyan, parlaq surətlər yaranan böyük hümanist sənətkar kimi məhşurdur. Hüseyin Cavid yaradıcılığında 1918-ci ildə yazdığı “İblis” faciəsi xüsusi yer tutur. Faciənin mövzusu I Dünya müharibəsi ilə bağlı hadisələrdən

götürülmüşdür. Əsərin ideyası müharibəyə nifrət və etirazın ifadəsi, ictimai ədalətsizliyin tənqidi, insanın daxilindəki alçaq və çirkin ehtirasların ifşasıdır. "İblis" faciəsinin əhəmiyyəti ondadır ki, əsər oxucuda zülmə, şərə qarsı nifrət hissi oyadır, hər bir insanın vicdanının səsinə qulaq asmağa vadar edir. Əsərdəki hadisələr Bağdad ətrafında baş verir. Faciə İblisin monoloqu ilə başlanır və onun monoloqu ilə bitir. Bu faciənin ədəbiyyat tarixində tutduğu yüksək yer hər kəsə məlumdur.

Hər bir elmdə müəyyən məsələlərin aydınlaşdırılması üçün müxtəlif cür təhlillər aparılır. Mövcud hadisələr, qanunlar və proseslər ancaq elmi təhlil əsasında obyektiv şəkildə şərh oluna bilər. Azərbaycan dilində də müxtəlif məqsədlər üçün təhlillər olunur ki, bunlardan biri də bədii əsərin dilinin mənimsəməkdə, onu dərindən öyrənməkdə tətbiq olunan linqvistik təhlildir. Hər bir nəzm əsərini təhlilə cəlb edərkən onun dil xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. "İblis" (Arifin monoloqu) faciəsinə dil baxımından dəyərləndirdikdə çox maraqlı faktlara rast gəlirik.

Dünyaları yoqdan yaratan, ey ulu Tanrı!

Ey xalıqi-hikmət!

Duyduqca, düşündükcə olur qəlbimə tarı
Bin şübhəli illət.

Duyduqca, əvət, pərdəli hikmətləri hər an,
Bin dürlü həqiqət,
Bin dürlü müəmmalı həqiqət bana xəndan,
Həpsində də zülmət...

Bülbüllərin əhanı, çiçəklərdəki əvan
Ya şöleyi-əcram,

Olmaz şu bənim çıldıracaq könlümə əlan
Bir mənbə-i-ilham.

Ey varlığı yoq, yoqluğu vardan daha dilbər!
Ruhum səni izlər.

Lütf et, o gözəl çöhrəni bir an bana göstər,
Könlüm səni özlər.

Uydum da peyğəmbərlərə, qanunə, kitabə,
Duydum yenə qəsvət.

Başdan-başa həp qəhrü qəzəb, tövbə-inabə,
Həp zəfə əlamət...

Hər fəlsəfə bir vəlvələ, həp tatlı xəyalat,
Yoq rəhbəri-vicdan;

Sənsiz doğamaz qəlbimə, vicdanıma, heyhat,
Bir şöleyi-irfan.

En, gəl bana, yaxud bəni yüksəklərə qaldır,
Gəzdir qonağında;

Yerlərdə süründüm, yetişir, göylərə qaldır,
Dindir qucağında,

Qaldır bəni, bir seyr edəyim xoşmu, gözəlmi
Cənnətdə mələklər?

Qaldır bəni, ta görməyim insandakı züldə,
Baq, yer üzü inlər.

Ya Rəb, bu cinayət, bu xəyanət, bu səfalət
Bulmazmı nihayət?

İnsanları xəlq etmədə var bəlkə də hikmət,
İblisə nə hacət! [1,8-9]

Məlumdur ki, hər bir dil müəyyən miqdarda başqa dillərdən söz ala bilir. Bu əcnəbi sözlər bəzən də öz əksini bədii əsərlərdə tapır. Sənətkar öz əsərlərini Azərbaycan dilinin qanunauyğunluqları çərçivəsində yazsa da, əsrərə müəyyən miqdarda ərəb-fars sözlərinə rast gəlinir.

Alınma sözlərin xarakterizə edilməsi:

xalıq - (ərəb sözü) xəlq edən, yaradan
 illət - (ərəb sözü) xəstəlik, qüsür, nöqsan, dəlil, sübut, səbəb, məqsəd, qayə
 müəmmalı - (ərəb sözü) anlaşılmaz sir, çətin həll olunan məsələ, problem
 xəndan - (fars sözü) gülən, gülərək, tamam açılmış gül, şən, şad
 əlhanı - (ərəb sözü) gözəl sözlər, mahnilər
 şöle - (ərəb sözü) alov parıltısı işıq
 əcram - (ərəb sözü) səyyarələr, göy cisimləri
 əlan - (ərəb sözü) indi, bu saat
 mənbəi - (ərəb sözü) qaynaq, bulaq, çeşmə, bir əhvalat və xəbərin görürəldüyü yer
 qəsvət - (ərəb sözü) qatılıq, sərtlik, rəhmsizlik, qəmginlik, can sıxıntısı
 qəhrü - (ərəb sözü) qəzəb, hirs, hiddət, məcbur etmə, tabe olma, pərtlik
 inabə - (ərəb sözü) tövbə etmə, tövbə
 zəfə - (ərəb sözü) zəriflik
 heyhat - (ərəb sözü) təəssüf, əfsus, heyif
 irfan - (ərəb sözü) xəbərdar olma, bilmə
 səfalət - (ərəb sözü) səfillik, düşkünlük, həqarət, sıxıntı çəkmək
 hacət - (ərəb sözü) ehtiyac

Verilmiş monoloqdakı sözləri mənşəcə araşdırıldıqdan sonra izafət birləşmələrini təpib izah etmək məqsədə uyğun olardı. Izafət sözü ərəb mənşəli olub dilçilik terminidir. Mənasi təyini söz birləşmələri deməkdir. Izafət birləşmələri, əsasən, defislə yazılır. Ərəb dilinə məxsus izafət birləşmələrinin birinci tərəfində I hərfi işlənir. Müasir dövrdə də nitqimizdə izafət birləşmələrindən istifadə edilir. Məsələn: nöqteyi-nəzər, tərcümeyi-hal, kəlməyi-səhadət və s. Sənətkar monoloqda aşağıdakı izafət birləşmələrindən istifadə olunmuşdur:

Xalıqi-hikmət, şöleyi-əcram, mənbəi-ilham, şöleyi-irfan, rəhbəri-vicdan və s.

Dahi sənətkar Hüseyin Cavid bu əsərində sərbəst söz birləşmələrindən də istifadə etmişdir. Söz birləşməsi dedikdə, adətən, iki müstəqil sözün birləşməsi nəzərdə tutulur. Tabe sözün ifadə vasitəsinə görə söz birləşməsi üç cür olur: ismi birləşmələr, feili birləşmələr, zərf birləşmələri [2,45]. Əsas (tabə edən) tərəfi adlarla ifadə olunan birləşmələrə ismi birləşmələr deyilir. İsmi birləşmələr iki yerə bölünür: təyini və qeyri-təyini birləşmələr. Yazar əsərdə, əsasən, təyini (ismi) söz birləşmələrini işlətmışdır. Onlar aşağıdakılardır:

Ulu Tanrı, (I.t.s.b), şübhəli illət, (I.t.s.b), dürlü həqiqət, (I.t.s.b), müəmmalı həqiqət, (I.t.s.b), gözəl çöhrə, (I.t.s.b), yer üzü, (II.t.s.b), bülbüllərin əlhanı, (III.t.s.b), pərdəli hikmət, (I.t.s.b) və s.

Əsərdən verilmiş parçanın dilini araşdırıldıqda fonetik tələffüzü fərqlənən sözlərə rast gəlmək mümkündür:

XX əsrin əvvəlləri

- 1) yoqdan
- 2) bin
- 3) bana
- 4) bəni
- 5) nihayət
- 6) həp
- 7) şu

XXI əsrin əvvəlləri

- 1) yoxdan
- 2) min
- 3) mənə
- 4) məni
- 5) nəhayət
- 6) həmişə
- 7) bu

Monoloqda məna qrupu sözlərin işləndiyini müşahidə edilir. Əsərdə ən çox işlənən məna qrupu sözlər isə antonimlərdir. Antonim sözü yunanca olub anti-əks və onyma-ad sözlərindən törəmişdir. Bir-birinə zidd məna ifadə edən sözlərə antonimlər deyilir [3,35]. Verilmiş parçada **endir-qaldır, yox-var, yer-göy, zülmət-şölə** və s. kimi antonimlərə rast gəlinir.

Hüseyin Cavid zəngin bədii irsi ilə ədəbiyyat tariximizdə tutduğu yer məlumdur. Onun əsərlərini dil baxımından dəyərləndirdikdə sənətkarın Azərbaycan dilini, yəni öz doğma dilinə nə qədər mükəmməl bildiyinin şahidi oluruq.

Ədəbiyyat

1. H.Cavid. Dram əsərləri. 3-cü cild. Bakı: "Lider" nəşriyyatı, 2005
2. "Müasir Azərbaycan dili". 4-ci hissə. Bakı: "Şərqi-Qərb nəşriyyatı", 2007
3. S.Cəfərov. "Müasir Azərbaycan dili". 2-ci hissə. Bakı: "Şərqi-Qərb" nəşriyyatı, Bakı, 2007

UOT 371.8:3737.1

Yeni informasiya texnologiyalarının təhsildə rolü və tətbiqi

*f.r.f.d., dos. Mustafayev Sahib Mustafa oğlu
tex.f.d. Əliyeva Almaz Əli qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Hər bir dövlətin gələcəyi onun təhsil sistemində asılıdır. Təhsil hər bir suveren dövlətin strateji əhəmiyyətli fəaliyyət sahəsi olub, onun siyasi-iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını müəyyən edir və yeni qurulmuş cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasetində təhsilin təşkili prinsipləri, onun səviyyəsi, keyfiyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Tədris prosesinin keyfiyyətini yüksəltmək üçün elm və texnologiyanın müasir nailiyyətlərini təhsil sisteminə tətbiq etmək lazımdır. Bu gün elm və texnikanın dinamik inkişaf edən sahələrindən biri də informasiya-kommunikasiya texnologiyalarıdır (İKT).

Hazırda dünyada istehsalın bütün sahələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilir. İnformasiya cəmiyyətinin qurulmasında, insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsində, yeni iş yerlərinin açılmasında, insan əməyinin yüngülləşməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolü böyükdür. İnsanın bilikləri cəmiyyətin əsas və mühüm kapitalı, İKT isə bu cəmiyyətin fundamental texnologiyaları hesab olunur ki, bunun da yolu təhsildən keçir [1,3].

Təhsilin qarşısında duran ən mühüm vəzifə təhsil alanların təfəkkür tərzini inkişaf etdirməkdir. Hal-hazırda təhsil sistemi bu vəzifəni daha yaxşı yerinə yetirmək, təhsilin keyfiyyətini artırmaq və müxtəlif təhsil xidmətləri təklif etmək üçün İKT-dən istifadə edilir. İKT-dən, o cümlədən kompüterdən istifadə etməklə bir sıra ənənəvi pedaqoji problemlərin həllinə nail olmaq olar. Kompüter vasitəsilə təhsil müxtəlif ola bilər: o, tədris prosesini təkmilləşdirmək üçün müəllimi evəz edə bilər. Ənənəvi mühazirələri canlı edə bilər.

Qərb mütəxəssisləri kompüter vasitəsilə təhsili ənənəvi təhsildən fərqləndirən dörd xarakterik xüsusiyyətini qeyd etmişlər.

1. Kompüter vasitəsilə təhsil fərdiləşdirilmiş təhsildir.

2. Ənənəvi tədris zamanı təhsil alanlarla qarşılıqlı əlaqənin vaxtını və müddətini müəllim müəyyənləşdirir. Kompüterlə təhsil interaktivlik tələb edir.

3. Sistemin bir sıra elementləri idarə edilir. Kompüter vasitəsilə təhsil elə qurula bilər ki, təhsil alanların cavablarına əsasən müəyyən etmək olar ki, tədris zamanı hansı çətinliklər meydana çıxır. İdarəolunan tədris səmərəliliyi artırar.

4. Kompüterlərdən istifadəyə əsaslanan təhsil sistemi təhsil metodu deyil, vasitədir. Müəllimlər tərəfindən istifadə edilən tədris metodları kompüterin köməyilə proqramlaşdırıla bilər [2].

Tədris prosesində dərsin əyanılıyini təmin etmək üçün interaktiv lövhədən istifadə edilir. Bu lövhənin əsas üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, onun üzərində aparılan əməliyyatlar, hazırlanmış şablonlar, modellər kompüterin daimi yaddaşında saxlama bilir. Şagird iştirak edə bilmədiyi dərsin elektron variantı ilə tanış ola bilər və onu tam qavrayana qədər izləyə bilər.

İKT-nin təhsil sahəsinə tətbiqi bir sıra vacib olan şərtlərin təminatına imkan yaradır. Bunlar aşağıdakılardır:

- təhsilə geniş şəkildə yanaşmaya;
- mütəmadi təhsilə və praktiki aşkarlıq prinsipinin reallaşdırılmasına;
- təhsil prosesinə yardımçı vasitələrin, ayrı-ayrı müəssisələrin və fərdi vətəndaşların müasir elektron təhsil informasiya resurslarına girişinin təmin edilməsi hesabına təhsilin effektivliyinin artırılmasına;
- ali təhsil müəssisələrinin tabeliyində olan təcrübə-layihələndirmə işlərinin və elmi tədqiqatların inkişafı prosesinin müasirləşdirilməsinə;
- təhsil sahələrinin idarə olunması effektivliyinin artırılmasına;
- təhsil və elm sahələrinin xalqlararası kooperasiyasını inkişaf etdirməklə Azərbaycan təhsilinin xaric edilməsinə və s[4].

Bu gün respublikamızda dövrün əsas tələbi təhsilin bütün pillələrində İKT-nin tətbiqidir. Eyni zamanda İKT-nin özünün tədris olunması şagirdlərin müstəqil informasiya toplamaq, analiz etmək, ötürmək qabiliyyətinin formalasdırılmasında böyük rol olacaq. Ümidvarıq ki, müəllimlərimiz tədris prosesində İKT-dən səmərəli istifadə etməklə təhsilin inkişafına böyük töhfə verəcəklər.

Ali təhsil səviyyəsində cəmiyyətin və əmək bazarının tələbatı nəzərə alınmaqla yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və elmi-pedaqoji kadrların hazırlığı həyata keçirilir. Tələbələrin İKT biliklərinin artırılması üçün bütün ali təhsil müəssisələri internetə qoşulmalıdır. Tələbə internet xidmətindən istifadə imkanına malik olarsa, onun qarşısında zəngin biliklər dünyası açılmış olur. Bunun üçün ilk növbədə təhsil müəssisələrini texniki vasitələrlə təminatını yaxşılaşdırmaq, tədrisə yüksək ixtisaslı və təcrübi vərdişlərə malik mütəxəssisləri cəlb etmək lazımdır [2].

Digər universitetlər kimi Mingəçevir Dövlət Universiteti də İKT-nin imkanlarından istifadə etmək üçün ölkəmizin qabaqcıl texnologiya şirkəti olan "Neuron Technologies" arasında müqavilə imzalanıb. Müqaviləyə əsasən bulud platformasında istifadə olunacaq və müterəqqi dünya texnologiyalarına əsaslanan "Unibook – təhsilin elektron informasiya sistemi"nin tətbiqinə start verildi. Elektron məlumat və idarəetmə sisteminin tətbiqi Mingəçevir Dövlət Universitetində son informasiya texnologiyalarına əsaslanan yeni təhsil idarəetmə sisteminin formalasdırılmasına töhvə verəcək.

Ədəbiyyat

1. R.M.Əliquliyev,R.Ş.Mahmudova.Yeni informasiya texnologiyalarının təhsildə tətbiqi imkanları. III Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Gəncə, 4-6 oktyabr, 2007, səh.227
2. A.Ə.Əliyeva. Azərbaycanda program mühəndisliyinin tədrisinin müasir vəziyyəti. 17 may 2017-ci il tarixdə AMEA Rəyasət Heyəti, AR Təhsil Nazirliyi və AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun təşkilatçılığı ilə Program mühəndisliyinin aktual elmi – praktiki problemləri I respublika elmi-praktiki konfransı. Səh.207
3. V.Ə.Qasımov.Elm və təhsilin informasiya təminatı sistemləri. Bakı: Elm, 2005, səh.113
4. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Təhsil Problemləri Institutu. "Təlim prosesində yeni pedaqoji və İKT texnologiyalardan istifadənin elmi əsasları və təlimin keyfiyyətinə onların təsiri" hesabat. Bakı, 2012

UOT 371.8:3737.1

Təhsildə İKT-nin rolü

*f.r.f.d., dos. Rəsulov Mehman Bulud oğlu
tex.f.d. Əliyeva Almaz Əli qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

İnformasiya komunikasiya texnologiyalarından istifadə etmədən idarəetməni, təhsilin, istehsalatın səviyyəsini yüksəltmək mümkün deyil. Hal-hazırda informasiya komunikasiya

texnologiyaları demək olar ki, hətta məişətimizə daxil olmuşdur. 20-40 il əvvəl ən çox elmi işlərdə lazımlı olan informasiya komminikasiya texnologiyaları, artıq, hər addımda gərəkdir.

Coşqun informasiya axını əhatəsində fəaliyyət göstərən təhsilalanın zəruri bilik, bacarıq və vərdişlər nail olması təhsil qarşısında xüsusi tələblər qoyur. Bazis elə möhkəm qoyulmalıdır ki, ali məqsədə nail olmaq üçün zəruri dayaq “mövqeyi” möhkəm olsun. Bu, həm texniki imkanlardan, həm təhsilin təşkilindən, həm riyazi və program təminatından, həm də metodik yanaşmalardan asılıdır.

Azərbaycanda da kompüter texnologiyasından çoxdan geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. Azərbaycanın Avropaya integrasiyasından sonra bu sahədə işlər daha da gücləndirildi. Təhsilin informatlaşması məqsədyönlü, xüsusi təşkil edilmiş, mükəmməl layihələndirilmiş prosesdir. Təhsilin informatlaşması-təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün İKT-nin intensiv tətbiqinə yönəlmış tədbirlər külliyyatıdır. Təhsilin informatlaşması təhsildə real vəziyyətin dəyişməsinə, təhsilin məzmun, forma və texnoloji baxımdan təkmilləşməsinə xidmət edib pedaqoji innovasiyaların nüvəsi hesab edilir. Təhsildə İKT-nin tətbiqinin pedaqoji səmərə verməsi, keyfiyyətin yüksəlməsinə xidmət etməsi üçün prosesin elmi cəhətdən tədqiqi əhəmiyyətlidir. Müasir dövrdə tədris edilən dərslər ənənəvi dərslərdən fərqlənməlidir. Yəni dərsin formasının müxtəlifiyi təmin edilməli, öyrənilən hər mövzu əyani vəsaitlə təmin edilməli, multimedya materiallarından istifadə edilməlidir. Lazımı vəsaitlərdən istifadə etdikdə təhsilalanın müstəqillik, işgüzarlıq, təfəkkür fəallığı, yaradıcılıq, məsuliyyət kimi keyfiyyətləri üzə çıxır və formalasır, başqa məkanların verilənlər bazasından əldə olunmuş materiallarla dərsi təmin etmək mümkün olur, virtual məkanın imkanlarından istifadə etməklə müəllimlər öz bacarıqlarını təkmilləşdirir, biliklərini yeniləşdirir, vaxta qənaət edir.

Respublikamızda bu istiqamətdə uğurlu nəticələr alınmışdır. Lakin hər an “yüksəliş” haqqında fikirləşmək lazımdır.

Informatika dəslərinin birinci sinifdən başlayaraq tədris olunması hec bir arxaynliga səbəb olmamalıdır. Hər bir dərsin tədrisindən asılı olaraq bu işdə irəliləmək və geriləmək mümkündür. Qabaqcıl müəllimlərinin şəxsi təcrübəsindən tez-tez istifadə etməyə ehtiyac günü-gündən böyükür.

Informatika dəslərində ən əvvəl təhsilalanların riyaziyyat, fizika, kimya fənlərindən əldə etdikləri biliyin faktiki təsdiqinə nail olmaq, sonra isə fərdi yanaşmanı nəzərə almaqla müxtəlif istiqamətlərdə iş aparmaq lazımdır.

Təhsil üçün elə forma və məzmun seçmək lazımdır ki, təhsilalan hətta asudə vaxtlarından səmərəli istifadə edə bilsin. Onun asudə vaxtı infomatika istiqamətində məqsəd və marağının potensial imkanına çevrilməlidir. Tətbiqi proqramların imkanları onun təfəkkür tərzinin, nitqinin, etika və estetikasının silahına çevrilməlidir.

Hər il Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun, Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə 17 may Dünya Telekomunikasiya və İnformasiya Cəmiyyəti günü münasibətilə Ali məktəb tələbələri arasında Informatika üzrə Ümumrespublika Olimpiadası keçirilir. Bu işdə təcrübəli mütəxəsislər iştirak edir. Olimpiadanın açılışında çıxış edənlər haqlı olaraq informatikanın tədrisini dönyanın problemlərdən xilas vasitəsi, respublikamızın hərbi gücünün qanadı və s. adlandırırlar.

Ölbəttə, bu iş digər fənlərin qarşılıqlı əlaqədə tədrisindən, alqoritmik təfəkkürün, həndəsi təsəvvürlerin, riyazi modelləşdirmənin, məntiqi mühakimə yürütməyin səviyyəsindən və s. amillərdən də asılıdır [6].

Dəqiq elmlərin tədrisində zəruri olan irihəcmli hesablamaların komputerləşdirməsinə ehtiyac günü-gündən artır. Ali məktəblərdə çox fənlərin adında həm də “kompüterdə realizasiya” sözünün işlədilməsi bù günün tələblərindən yaranmışdır.

Hal-hazırda təhsilalanların respublika sərhəddini aşmadan xarici ölkələrdə təhsil alması, müxtəlif ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın biri-biri ilə “canlı” münasibət yaratması, ana dilində biliklərə yiyələnməsi, zəngin kitabxanalardan istifadə etməsi və s. imkanları vardır [6].

2019-cu ildə Beynəlxalq İnformatika Olimpiadası Bakıda keçiriləcək, qabaqcıl ölkələrlə birləşdə qaliblər sırasında olmaq üçün səmərəli məşğul olmaq lazımdır[6].

Nəzərə almaq lazımdır ki, təhsil sahəsində tez-tez yeni texnologiyalar yaradılır [1,3,4,5,7]. Beynəlxalq səviyyədə yüksələn bu imkanlardan vaxtında səmərəli istifadə etməsək, təhsilin gələcək uğurlarına nail ola bilərik.

Aktual məsələlərdən biri də ölkəmizin Ali təhsil müəssisələrində innovativ ideyaların tətbiqi məqsədilə innovativ biznes inkubasiya mərkəzlərinin yaradılması və gənclərdə StartUp layihələrin irəli sürülməsinə maraq oyatmaq yolu ilə beynəlxalq rəqabətə davamlılıq yaratmaqdır [2]. Unutmaq olmaz ki, bu məqsədə nail olmaq üçün orta məktəbin riyaziyyat və informatika dərsliklərində evristik metodun tələblərinə cavab verən çalışmalar olmalıdır, şagirdlərin yaradıcı təfəkkürü vaxtında formallaşmalıdır. Alqoritmlərin tərtibi, onların komputerdə realizasiyası üçün çoxsaylı çalışma və onların həll nümunələrinin tərtib olunmasının bu işdə əvəzsiz rolu ola bilər. Bu, həm də Beynəlxalq Olimpiadaya hazırlığın sistematiklik tələbindən irəli gəlir.

Bir sözlə, təhsil elə təşkil olunmalıdır ki, hər bir təhsilənən elm və texnikanın son nailiyyətlərindən istifadə etməklə informasiya mədəniyyətinə nail olmalı, formallaşmaqdə olan informasiya cəmiyyətinin aktiv üzvi kimi fasılısız təhsil sistemi əhatəsində “bilik və intellekt” istehsal edə bilsin.

Ədəbiyyat

1. Ağayev F.T., Məmmədova G.A., Ələsgərova E.R. Elektron təhsildə Bulud texnologiyalarının tətbiqi məsələləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Universiteti, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu tərəfindən keçirilmiş “Riyaziyyatın tətbiqi məsələsi və yeni informasiya texnologiyaları” III Respublika Elmi Konfransının MATERİALLARI.(15-16 dekabr 2016-cı il). Sumqayıt 2016, səh. 306-307. (RTMYİT).
 2. Əhmədov M.Z. İnnovativ informasiya-kommunikasiya texnologiyaları layihələri qloballaşma və regional-inteqrasiya kontekstində . Qloballaşma və Regional İnteqrasiya Respublika Elmi Konfransının materialları. Mingəçevir 2016, səh. 25-27.
 3. Fətəliyev T.X. Elektron elm və onun şəbəkə platforması AZSienceNet haqqında. RTMYİT səh 354-355.
 4. İsmayılova N. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində intellektual E-kitabxanaların rolu. RTMYİT səh. 309-310.
 5. Quluyev R.M. Təhsildə informasiya texnologiyaları və qeyri-neft sektoru sahəsi kimi təhsilin rolu. RTMYİT səh.269-270.
 6. M.B. Rəsulov, V.U. Əhmədov. Aran iqtisadi rayonu üzrə məktəblilərin təhsilində İKT-nin rolü. Dövlətin regional siyasetinin reallaşmasında Aran iqtisadi rayonunun rolü: reallıqlar və perspektiv inkişaf. Respublika Elmi-Praktik Konfransının Materialları (6-7 dekabr 2013-cü il) Mingəçevir 2013 səh. 122-124.
 7. Алиева А. А. Роль информационных технологий в образовании. RTMYİT səh 300-302.

UOT 37.103

Pedaqogikanın tədrisinin aktual problemləri

*p.f.d, dos. Seyidzadə Bəstı Məhəmməd qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Milliliyi və bəşərliliyi özündə birləşdirən Ali məktəb pedaqogikası təkcə ali məktəb tələbələri üçün deyil, ali və orta məktəb müəllimləri, valideynlər və tərbiyəçilər üçün də gərəklidir. Çünkü bu elm Azərbaycanda təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkisaf sahəsində tərəqqiyə kömək edir.

- Təhsilin məqsədi milli və ümumbəşəri biliklərin, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi yolu ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin etməyə, respublikamızı inkişaf etmiş demokratik dövlətlər səviyyəsinə qaldırmağa qadir olan adamlar yetişdirməyə köməklik göstərməkdən ibarətdir. Bu vəzifənin həyata keçirilməsi hələ məktəbəqədər müəssisələrdən başlamış və ali təhsil müəssisələrində də davam etdirilir.

- Bildiyimiz kimi, tərbiyə və təhsilin hər bir ani öyrənənlərin psixkasına təsir göstərir. Təlim prosesi zamanı nələrin öyrənənlərə necə təsir göstərdiyini bilən ali məktəb müəllimi bu cəhəti nəzərə alıqda təlimin keyfiyyəti xeyli yüksəlir.

- Təlimin psixoloji inkişaf imkanlarını bilməyən və bu səbəbdən həmin imkanlardan istifadə etməyən müəllimin təlim tərbiyə verdiyi öyrənənlərdə psixoloji funksiyaların inkişafı çox ləng gedir. Təlim prosesində öyrənən həm fiziki, həm psixoloji, həm də mənəvi cəhətdən inkişaf edir.

Tədris planı əsasında tədris programı və dərsliklər tərtib edilərkən ardıcılıq və sistematiklik prinsipləri gözlənilir. Ali məktəblərdə pedaqogika fənnindən dərs deyən müəllimlər sözsüz ki, bu xüsusiyyətləri gözləməlidirlər.

- Təlim zamanı müəllim “Öyrənmə” prosesinin bütün mərhələlərinin həyata keçməsinə nail olmalıdır.

- Məsələni necə gəldi təşkil edən, alışlığı üsuldan əl çəkməyən, istifadə etdiyi metodik faktın elmi əsası ilə maraqlanmayan müəllim çətin uğur qazanır.

- Müəllim təlim prosesində forma və metodlardan, üsullardan dəqiq və yerində istifadə etməyi bacarmalıdır.

- Müəllim pedaqogikanın tədrisinin səmərəliliyini və pedaqoji ustalığını artırmaq üçün aşağıda sadalanan təlim komponentlərini, ünsürlərini bilməli və dərsdə onlardan istifadə etməlidir: [1]

1. Təlimin motiv komponenti, ünsürü. Bu müəllim tərəfindən öyrənənləri təhsil fəaliyyətinə təhrik edən ünsürdür.

2. Stimullaşdırma- motivasiya komponenti. Bu komponent öyrənənlərdə müsbət motivlərin daxilən baş qaldırmasına xidmət edir. Öyrənməyə həvəs, maraq oyadır.

3. Təlimin məzmunu komponenti. Təhsil standartlarını özündə əks etdirən tədris programı və dərsliklər müəllim tərəfindən müəyyən edilməlidir.

4. Təlim fəaliyyətinin təşkili komponenti: Bu komponent təlimin vasitə və metodlarının təşkili formasının seçilməsi və dərsdə tətbiq edilməsi ilə bağlıdır.

5. Təlimin nəzarət-tənzimləmə komponeti. Bu komponent öyrənənin fəaliyyəti üzərində müəllimin nəzarəti və öyrənənin özünün öz üzərində nəzarətində ifadə olunur. Nəzarət və özünənəzarət təlimdə əks- əlaqə yaratmağa xidmət edir.

Müəllimin təlim zamanı nəzarət üsulundan istifadə etməməsi fənnə dair bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsinə mane olur. Nəzarət üsulundan pedaqoji prosesin bütün təşkili formalarında istifadə etmək mümkündür. Müəllim öyrənənlərin hər birini diqqət mərkəzində saxlamalı, izahata, verilən məlumatna nə dərəcədə maraq göstərdiyini, nə dərəcədə fəal olduğunu, tapşırıqna nə dərəcədə əməl etdiyini özü üçün aydınlaşdırmalıdır. Nəzarət zamanı müşahidədən alınan məlumatlar əsasında müəllim diqqəti yayılan, passivlik göstərən öyrənənlərə yerindəcə istiqamət verir. Beləliklə, tədrisin səviyyəsi yüksəlir. Müəllim isə müşahidələr əsasında öz iş üslubunda, metodikasında müvafiq dəyişikliklər aparır, onu daha da təkmilləşdirə bilir. Nəzarət həm öyrənənlərə, həm də müəllimə faydalı olduğundan nəticədə ümumi pedaqoji prosesin səmərəsi artır [3].

6. Təlimin qiymətləndirilməsi komponenti – bu son mərhələdir. Öyrənənin özünəqiymətləndirmədən istifadə etməsi səhvləri təhlil etməyə, onları aşkarla çıxarıb aradan qaldırmaq üçün (müəllimin köməkliyilə) yollar arayıb axtarmağa imkan verir.

Bu komponentlər arasında sıx əlaqə vardır.

Pedaqogikanın tədrisində bəzi nöqsanlara yol verilir.

- Mühazirə mətni cümlə - cümlə oxunub, öyrənənlərə yazdırılır. Təbiidir ki, bu cür təşkil edilən dərsdə öyrənənlərin vəzifəsi deyilənləri dəftərə yazmaqdan ibarət olur. Nəticədə müvafiq biliklər əsasən dəftərdə qalır, beyinlərə hopmur. Müəllim mühazirədə tam sərbəst olarsa,

konspektdən istifadə etməyib, yalnız hafızəyə bel bağlayarsa, bu zaman o, məşgələ boyu suallar qoyur, öyrənənləri düşünməyə vadar edir, lazım gəldikdə cavabları dəqiqləşdirir. Suallar adətən keçilən mövzularla, həyat təcrübəsi ilə bağlı olur. Bir sözlə müəllim çalışır ki, mövzunun əhatə etdiyi biliyin öyrənənlər tərəfindən şüurlu mənimsənilməsini təmin etsin. Bu zaman müəllim məşgələ boyu öyrənənləri öz diqqət mərkəzində saxlayır. Onlarda diqqətin yayılması halı istisna edilir. Bu cür mühazirələrdə öyrənənlərin vəzifəsi əsasən qulaq asmaq deyil, düşünmək fikirləşmək, yada salaraq mühakimə yürütmək, fikri fəaliyyətdə olmaqdır.

- Bir çox hallarda keçilən mövzu müasir şəraitlə-həyatla, əməklə əlaqələndirilmir. Buda formalizmə, əzbərciliyə, mexaniki öyrənməyə gətirib çıxarırlar.

Mövzunun müasir şəraitlə - həyatla, əməklə əlaqələndirilməsinin səmərəli yollarını dürüst müəyyən etmək müəllimin bacarığı və pedaqoji ustalığı ilə bağlıdır.

- Dərsdə əxlaqi keyfiyyətlərin aşılanmasına ciddi diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə hər bir mövzu tədris olunarkən müəllim öyrənənlərin diqqətini mövzunun təbiyəvi xarakterinə yönəltməli, öyrənənləri disput xarakterli sual-cavaba cəlb etməlidir. Bir sözlə, dərsdə təlim prosesinin funksiyaları (təhsilləndirici, təbiyələndirici və inkişafetdirici) tam yerinə yetirilməlidir. [2]

- Müəllimlər seminar məşğələsini mühazirə mətnlərinin öyrənərək, söylənməsi ilə kifayətlənlərlər. Belə olan halda öyrənənlər passiv olur, bilik, bacarıq və vərdişləri dar çərçivədə - müstəqillik, fəallıq və şüurluluqdan uzaq qalırlar. Mexaniki əzbərləmə və qiymət xatırına öyrənmə baş verir.

Seminar məşğələsində müəllim arxa planda – öyrənənlər ön planda – fəal olmalıdırlar. Belə olan halda öyrənənlər seminar məşğələsində dinləyici kimi iştirak etmir. Onlar fəal düşünür, müxtəlif fikirləri tutuşdurur (müqayisə edir) mühakimə yürüdürlər. Öyrənənlər seminar məşğələsinin mövzusu üzrə verilmiş plana uyğun olaraq göstərilən mənbələri nəzərdən keçirir və növbəti məşğələyə hazır gəlirlər. Deməli, seminar məşğəlesi öyrənənlərin fikri fəallığının maksimum inkişafına imkan verir. Dərsdə seminarın daha çox tematik növündən istifadə olunur.

Dərsin elmi – nəzəri, metodik və pedaqoji səviyyəsinin yüksəldilməsi, onun təlim-təbiyə imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi müəllimin öz fənnini necə bilməsindən asılıdır. Müəllim əsasən üç istiqamətdə dərsə hazırlaşır: Ümumi hazırlıq, müəllimin program üzrə dərsə hazırlaşması və müəllimin mövzu üzrə hər bir dərsə hazırlaşması. Müəllim dərsə hazırlaşmamış gəldikdə dərsdə hansı metoddan istifadə edəcəyini bilmir və mövzunun istər təlim, istərsə də təbiyəvi məqsədindən xəbəri olmur.

Əksər hallarda dərsdə əyanılıkdən istifadə olunmur. Əyanılık prinsipini Y.A. Komenski əbəs yərə müəllimlər üçün qızıl qayda adlandırmamışdır. Əyanılıyin tətbiq edilməsi öyrənənlərin nitq və təfəkkürünü inkişaf etdirir, dərkətmə fəaliyyətini asanlaşdırır. Əyanılıyin yaratdığı canlı əlaqələr uzun müddət yadda qalır. Əyanılık təlimin inkişafetdirici vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə kömək edir. Seminar məşğələlərində öyrənənlərin hər mövzuya aid əyani vəsaitlərin hazırlanması mövzunun asan mənimsənilməsinə və uzun müddət yadda qalmasına kömək edir. Onların gələcəkdə pedaqoji fəaliyyətlərində əyanılıkdən istifadə etmək vərdişlərini formalasdırır. Öyrənənlər təhsil aldıqları müddətdə dərsdə əyanılıyin tətbiqi və tərtibi ilə mütəmadi məşğul olsalar, gələcəkdə bu onlarda bir vərdişə çevrilər. Ona görə də biz müəllimlər pedaqoji kadrların hazırlanmasında lazımı nə varsa əlimizdən gələni əsirgəməməliyik.

Dərsin səmərəli təşkili müəllimin öz fənnini dərindən bilməsi, onun tədrisi metodikasına hər tərəflə sahib olması ilə sıx bağlıdır.

Ədəbiyyat

1. N. Kazimov. Ali məktəb pedaqogikası. Bakı, 1999
2. Ə. Ağayev. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik, bu günümüz. Bakı, 2000
3. Ə. Ağayev, Y. Talıbov, A. Eminov, İ. İsayev. Pedaqogika. Bakı, 2006

İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyasında dil xüsusiyyətləri

*fil.f.d., dos. Namazova Flora Kamil qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Həyatın aynası olan bədii ədəbiyyat mühüm yaradıcılıq formalarından biridir. Bu ədəbiyyat obrazlı təfəkkürün məhsuludur. Onun ifadə vasitələri müxtəlifdir və bu formalar dil vasitələri ilə gerçəkləşə bilir. Dil bir vasitə kimi bədii ədəbiyyatın ideya-məzmun keyfiyyətinə də təsirini göstərir. Bədii ədəbiyyatın dili ədəbi dilin özəyini təşkil edir.

Bədii dilin inkişaf qanuna uyğunluqlarını elmi-nəzəri səviyyədə, dilin bütün səviyyələri üzrə təhlil etmək yazı və bədii dil problemlərinə aydınlıq gətirə bilər. O cümlədən, dramaturgiya dili ədəbi dilimizin dram üslubunun, normasının yaranma və inkişafına müəyyənləşdirici və güclü təsir göstərir.

Xalq yazarı İlyas Əfəndiyevin dram dili bu baxımdan yüksək sənətkarlıq nümunəsidir. O, Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus zəngin dil xüsusiyyətləri ilə fərqlənən sənətkarlardan biridir. Yaziçi ədəbi əsərlərində dilin "tikinti materialları"ndan ustalıqla istifadə edə bilməşdir. Ona görə də I. Əfəndiyevin lirik-psixoloji dramlarının zəngin dil faktlarını, dil hadisələrini aşkar etməyə dilçilik elmində ciddi ehtiyac duyulur.

İlyas Əfəndiyevin dramları təkcə ideya-məzmun və sosioloji planda deyil, eləcə də bədii dil və üslubu ilə müasirdir. Onun dram əsərlərindəki ayrı-ayrı obrazların dili, onların danişiq tərzi personajların fərdi keyfiyyətlər qazanmasına xidmət edir. I. Əfəndiyevin dram qəhrəmanları da öz dili, nitqi, danişığı ilə bir-birindən fərqlənir. Fərdi danişiq vasitəsilə personajın mənəviyyatı açılır.

Dramaturqun pyeslərindəki hər bir iştirakçının özünəməxsus savadı, dünyagörüşü olur, anlama dərəcəsi və danişiq tərzi və digər xüsusiyyətlərə diqqət yetirilir. Dramlarda personajların fərdi nitq xüsusiyyətləri üzə çıxır. Nitq üslubi cəhətdən, bir qayda olaraq, iki formada təqdim olunur: sərf ədəbi dil normalarına uyğun formada; danişiq dili elementlərini maksimum dərəcədə inikas etdirən formada. İlyas Əfəndiyevin dramlarındakı personajlar bir-birini tanıdır, replikalarda müəyyən məlumatlar verilir, personajın müfəssəl ədəbi-bədii portreti yaradılır. Süjetin davamında da personajın xarakterik xüsusiyyətləri açılır.

Bədii ədəbiyyatda dialoq nitqində işlənən ümumi üsul və prinsiplər mövcuddur. Personaj nitqi bədii əsərin ən zəngin nitq növü olması etibarı ilə nəqli, sual, nida və əmr cümlələri şəklində qurulur. Bu nitq monoloq, dialoq və poliloqudur, əsərdə personajın və ya personajların daxili və xarici nitqini əks etdirir, onların ətraf mühitə, cərəyan edən hadisələrə və bir birinə münasibətlərini açıb göstərir.

I. Əfəndiyev təsvir etdiyi insanların dilini, hər şeydən əvvəl, onların fərdiləşdirildiyi xarakteri ilə əlaqələndirir. Xarakter dilə keçir, onun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Dil xarakterin bir hissəsi kimi təqdim olunur.

I. Əfəndiyevin dramları həyat materialına, real faktlara, insanlara – prototiplərə əsaslanaraq, onları obrazlı şəkildə təcəssüm etdirdiyinə görə onlarda əksetdirmə, göstərmə, nəzərə çatdırma xüsusiyyətləri və prinsipləri başlıca rol oynayır. Onun dramlarında xarakterlərin tipikləşdirilməsində varvarizmlərdən istifadə xüsusi yer tutur. Dramaturq personajların nitqində əcnəbi sözər işlətməklə tipin mənəvi aləmini daha aydın verə bilir.

Dramaturq əsərlərindəki hər bir obrazın adının seçilməsinə xüsusi diqqətlə yanaşmışdır. Fərdi-səciyyələndirici adlar milli-etnik mənsubiyətinə görə də fərqlənir. Dramlardakı xüsusi adlar obrazları fərqləndirməyə imkan verir.

Fərdi keyfiyyətlər İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyasındaki söz yaradıcılığında özünü daha çox göstərir. Obrazların nitqində bəzən hırslaşmək məqamında sözün ədəbi dildə olmayan loru variantı işlədir. Yaziçi dilin mövcud morfoloji göstəricisindən işlək olmayan qondarma söz düzəldir. Məsələn, -baz şəkilçisinin bilirik ki, quşbaz, arvadbaz düzəltmə formaları işlədir. Amma "tolbaz",

“içkibaz” formaları personaj nitqinə yol taparaq bir şeyə həddən artıq aludə olmaq xarakterini göstərir.

Dramlarda nitqi fərdiləşdirən xüsusiyyətlər qabarıq görünür. Obrazların nitqində eyni söz və ifadə təkrar olunur. Məsələn, “İntizar” dramında Gülyazın nitqində tez-tez “doğrudanmı” modal sözü işlədirilir: Doğrudanmı, sən elə düşünürsən?... Qulağım nələr eşidir, ilahi?. Doğrudanmı şübhə bu qədər asanlıqla yarana biləmiş... Doğrudanmı, insanın ən müqəddəs hissərini bu qədər asanlıqla təhqir etmək olarmış... Doğrudanmı, o məni sevirdi?

Dram əsərlərini üslubca zənginləşdirən amillər rəngarəngdir. Əsərin üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən bütün sözlərə – istər əsas, istər köməkçi sözlərə, istər ümumişlik sözlərə və istərsə də az işlənən, yeni yaranan, alınma sözlərə diqqət yetirilməlidir. Məsələ hansı sözün işlədildiyində deyil, sözün müəllif və obrazlar tərəfindən necə işlədilməsindədir, həmin söz təsvir olunan hadisənin, xarakterin düzgün təsvirini verə bilirmi, əsərin ümumi məzmunu ilə söz arasında uçurum yaranır mı, yaxud əksinə, söz yerinə düşmüş, bədii təsviri qüvvətləndirmiş, məna gözəlliyi yaranıbmı?

Beləliklə, dram dilinin morfoloji quruluşunda danışq dili elementləri çox müşahidə olunur. Bu da təbiidir. İlyas Əfəndiyevin dram dilinin modallıq sistemi – modal münasibətlərin gerçəkləşmə yolları müxtəlif və rəngarəngdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasova S. İ.Əfəndiyevin dramaturgiyası və müasirik. BDU, 2007
2. Əhmədov R.M. Dram əsərlərinin təhlilində terminlərin rolü. API-nin nəşri, Bakı, 1988
3. Hüseynova M. İ.Əfəndiyevin romanlarında dialoq psixoloji təhlil vasitəsi kimi. Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 1 (67), Bakı, 2009
4. İslamzadə M. Azərbaycan “yeni nəşri”nin dil və üslubu. Bakı, Çaşıoğlu, 2008, 240 s.

UOT 81:37.016

İngilis dili tədrisinin aktual problemləri: ənənə və müasirlilik

fil.f.d., dos. İsmayılov Mayıl Yolçu oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Son illər Azərbaycan təhsil sistemində baş verən pozitiv dəyişikliklər fonunda xarici dillərin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilməsi təəccüblü deyildir. Geniş aspektdə götürdükdə, xarici dil bilgisi təkcə elmi, siyasi, iqtisadi, ticari və s. əlaqələrin deyil, eyni zamanda cəmiyyətin bütün tələbləri ilə bağlı digər sahələrin də öyrənilməsində, tətbiqində və təşviqində müstəsna rol oynayır. Ən əsası yeniyetmələrin şəxsiyyət-vətəndaş kimi yetişdirilməsində onların dünyagörüşünün, milli-mənlik şüurunun formallaşdırılmasında, milli kimliyinin təsdiq edilməsində, başqa xalqlarla müqayisədə öz gen kodlarını, soykökünü tanıtmaqla bərabər, milli dirilik uğrunda mübarizə silahıdır. Bu səbəbdəndir ki, bu gün ölkəmizdə xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri alim və pedaqoqlar tərəfindən müxtəlif elmi istiqamətlər üzrə geniş araşdırılır, dil tədrisinin qloballaşma dövrü prizmasından forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəzərə çarpacaq işlər görülür. “Dilöyrətmədə anlam konsepsiyaşı”, “Xarici dillərin tədrisi və IKT”, “Xarici dillərin tədrisi və kommunikativlik”, “Təlim materialının mənimsənilməsi psixolinqvistik problem kimi” və s. bağlı aparılan son tədqiqatlar diqqəti çəkir. Eyni zamanda, inkar etmək olmaz ki, hazırda təhsil sistemində kurrikulum islahati uğurla həyata keçirilir. Xarici dil müəllimləri də xarici dil kurrikulumunun həyata keçirilməsi ilə bağlı bilik və bacarıqlarını əsirgəmirlər. Kurrikulumun mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri, məzmun xətləri, təlim standartları, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi sahəsində iş gündən-günə rəvac alır, genişlənir və interaktiv təlim metodları təlim prosesində

dönmədən tətbiq edilir. Başqa sözlə, avtoritar metodika çətin də olsa, əməkdaşlıq metodikası ilə əvəzlenir, şagird özü yaradıcı işə, təlim tədqiqatçısına çevirilir.

Müasir yanaşma baxımından dil tədrisi ilə bağlı problemləri təsnif edərkən onları əsasən iki səviyyədə araşdırmaq lazım gəlir.

Birinci, ölkə və icra orqanları səviyyəsində problemlər;

İkinci məktəb və sinif səviyyəsində problemlər. Təhsillə bağlı dünya ölkələrində aparılan islahatlardan da görünür ki, bu iki səviyyə nəzərə alındıqda, bu iki səviyyə ilə bağlı problemlər müsbət həll edildikdə yaxşı, uğurlu nəticələr əldə edə bilir.

Ölkə səviyyəsində problemlərin həlli ilə bağlı bir neçə faktı diqqətə çəkmək kifayətdir ki, Azərbaycan təhsilinə Prezident İlham Əliyevin diqqət və qayğısının miqyasını təsəvvürə gətirmək mümkün olsun. Bura 5600-ə yaxın ümumtəhsil məktəbindən az qala yarısının yenidən tikilməsi və əsaslı təmiri yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının yetişdirilməsi, gənc müəllimlərin işə qəbulu ilə bağlı şəffaflıq və ədalətlilik yeni nəsil dərsliklərin nəşri, məktəblərin avadanlıqlarla və İKT ilə təchizatı dil tədrisini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə linqafon kabinetlərin quraşdırılması və s. problemlər Azərbaycanda ya tam həll edilmiş, ya da həmin problemlərin həlli istiqamətində dönmədən və ardıcıl iş aparılır.

Xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin tədrisi ilə bağlı məsələləri diqqət çəkərkən sinif səviyyəsində müxtəlif problemləri nəzərə almaq və onları həll etmək üçün bir sıra üsul və metodlardan istifadə etmək vacib sayılır.

Birinci, sinifdə şagirdlərin müəllimdən asılılığı aradan götürülməlidir. Əgər şagirdlər qoyulan sualın cavabını verməkdə çətinlik çəkirərsə və düzgün cavabın müəllim tərəfindən veriləcəyinə əmindirlərsə, özləri cavab tapmaq üçün səy göstərmirlərsə, bu, dertimental (əqli asılılıq) problemə çevirilir. Müəllim onları səhv olsa belə pozitiv səy göstərməyə həvəsləndirməli, öz fikrini söyləməyə sövq etməlidir.

İkinci və ən çox rast gəlinən problem xarici dil dərsində dil mühitinin yaradılmasıdır. Əgər müəllim dərs prosesi zamanı şagirdləri ilə xarici dildə danışmırsa, şagirdlərin öz fikirlərini yalnız və yalnız öyrəndikləri xarici dildə ifadə etmək tələbi qoymursa, ümumi xarakterik problemi yaranacaqdır. Bu səbəbdən də, neçə illər xarici dil dərsi, hələ üstəlik ali məktəbdə xarici dil keçmələrinə baxmayaraq, şagirdlər və tələbələr iki əsas vərdişə - dinləmək – başa düşmək və danışmaq vərdişlərinə yiyələnə bilmirlər. Yalnız XIX əsrдə tətbiq edilən tərcümə metodundan istifadə etməklə - oxumaq və tərcümə etmək vərdişləri əzx edirlər.

Təcrübəli müəllimlər dərsdə öz ana dilində danışan şagird və tələbələri cəzalandırma üsullarından istifadə edir, onları hər vasitə ilə öyrəndikləri xarici dildə danışmağa təhrik edirlər. Cəza vasitəsi kimi onlara əlavə ədəbiyyat oxutdurur, xarici dildə şeirlər əzberlətdirir və s. Dil tədrisinə dair ədəbiyyatlarda elə ilk saatdan xarici dildə danışmaq, dilə şagirdlərdə maraq və həvəs oyatmaq tövsiyə olunur.

Ən çox rast gəlinən problemlərdən biri də sinfin idarə olunması ilə bağlıdır. Bu, ilk növbədə öyrənilən materialın darıxdırıcı, yorucu və sinfin idarə edilməsində yol verilən nöqsanlarla bağlı olur. Sinifdə işgüzar olmayan səs küy çox zaman məktəb rəhbərlərini sinfin intizamı ilə məşğul olmaq məcburiyyətində qoyur.

Dərsdə mövzudan uzaqlaşma (higack lesson) da çox zaman materialın mənimsədilməsinə mane olur. Bu halda müəllim mətbə qayitmalı, diqqəti öyrədilən mövzuya yönəltməlidir.

Rast gəlinən problemlərdən biri də sinifdə şagird və tələbələrin münasibətidir. Heç də sinif və auditoriyada hamı bir-biri ilə dostluq münasibətində olmur. Ona görə də sinfi yaxşı tanımlı, konflikt yaranmaması üçün qabaqcadan tədbir görülməlidir.

Bəzən şagird və tələbələr müəllim tərəfindən verilən izahati başa düşmür, bir-birinə müraciət edir, nəticədə sinifdə səs-küy yaranır, intizam pozulur. Xüsusi ilə xarici dil dərslərində bu problemin aradan qaldırılması üçün ilk növbədə izahat anlaşılı olmalı, ən vacibi öyrədilmiş modellərdən, fəaliyyətə sövq edən vasitələrdən, həmçinin jestdən, mimikadan, qısa, ləkənəcək cümlələrdən istifadə etməlidir.

Tədris edilən mövzunun mənimşənilməsi daha nə ilə bağlıdır? Sualın əsas cavab öyrənənlərin diqqətsizliyidir. Müəllim xarici dil dərslərini əyləncəli qurmamalı, öyrənənlərin dillə bağlı ehtiyac və maraqlarını nəzərə almamalı, məoivasiyyaya üstünlük verməlidir.

Eyni zamanda müəllim dil öyrənənlərin bilik səviyyəsini, bacarığını nəzərə almalıdır. Bütün dərs boyu yalnız biliklilərlə işləmək, zəifləri diqqətdən kənarda qoymaq yolu ilə getmək düzgün deyildir. Bu qəbildən olan öyrənənlərə xüsusi tapşırıqlar verilməli, eləcə də, onları dərsin sorğusuna cəlb etməli, çətinlik çəkəndə bilik səviyyəsi yüksək olanlara müraciət etməklə, hər iki tərəfi sorğuya cəlb etmək üsulundan istifadə edilməlidir.

Yaxşı müəllim şagirdlərini təkcə öyrətmir, o həm də onları stimullaşdırır, onlara emləri öyrənməyin yollarını göstərir. Onları yeni bilik, bacarıq vərdişləri əzx etməyə sövq edir, ruhlandırır. Müəllimlər əzizləndirilən şəxslərdir, onlarla beşzur lasız qəlirlər. Belə olan halda

Elə də olur ki, şagird və tələbələr dərsə hamılıqla hazırlanılsız gəlirlər. Bəs olañ hədə mövzunun izahı yenidən verilməli, münaqışə və mübahisə yaratmadan (ola bilər ki, sinif hamılıqla bu işə qərar verib) fəal şagird və tələbə yenidən sorğuya cəlb edilməli, mövzu möhkəmləndirilməli, yeni mövzunun izahına keçilməlidir. Dərsin sonunda növbəti dərsdə hər iki mövzunun soruşulacağı barədə xəbərdarlıq edilməli və fərdi tapşırıqlar verilsə, daha məqsədə uyğun olar.

Dərsə yubanma, ümumiliklə, gecikmə hallarında təkcə fikrin dağılmasına, narahatlılığı səbəb olmur, həm də ölçü götürülməsə, sinifdə ümumi vərdişə, daimi intizamın pozulması ilə nəticələnir. Sinifdə gecikmə ilə bağlı qaydalar qoyulmalı və onu pozanlar üçün cəza üsulları tətbiq edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılova A. Dilara Teaching English as a Foreign language. Baku. "Moutarjim".2011,
p.317

2. Krashen, Stephen D. Principles and Practice in Second language Acquisition. English
language Teaching serius. London: Prentice – Hall İnternational (UK). Ltd – 1981, 202 pages

3. Brown? H/Dougle/ Teaching by principles^ An interactive Approach to language
Pedagogy – white Plains? NY? 1994

4. Ur.P. and Wright, A. Five Minute activites – Cambridge: University Press, 1992

5. Underwood, M. Effective Classroom Management – London: Longman.1987

UOT 81

Dialektoloji atlas haqqında

*fil.f.d, dos. Manafov Namaz Rizvan oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

"Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il 9 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Programı"nın 6.3.5. bəndində Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq öyrənilməsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Azərbaycan dialektologiyası şöbəsinin əməkdaşları Dövlət Proqramının icrası çərçivəsində "Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası"nin təkmilləşdirilmiş yeni variantını hazırlayaraq nəfis şəkildə ictimaiyyətə təqdim etmişdir (müəlliflər: Zirəddin Xasiyev, Kifayət İmamquliyeva, Qüdsiyyə Qəmbərova, Kubra Quliyeva, Məhərrəm Məmmədli).

Türkologiyada ilk dialektoloji atlasın yaradılması və nəşri Azərbaycan dilçilərinin adı ilə bağlıdır. Türk xalqları arasında ilk dialektoloji atlas – “Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası” akademik Məmmədağa Şirəliyev və professor Musa İsləmovun redaktorluğu ilə 1990-cı ildə

hazırlanıb, "Elm" nəşriyyatında çap edilmişdir. Bu əsər Azərbaycan dilçiliyinin parlaq səhifəsidir, dialektoloqların 17 illik gərgin əməyinin məhsuludur.

Alman alimi I.Şmidtin adı ilə bağlı olan Dilçilik coğrafiyası (və ya areal dilçilik) dil hadisələrinin yayılma məkanını öyrənən dilçilik sahəsidir. Qeyd etdiyiniz kimi, Türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində Dilçilik coğrafiyasının əsasını akademik Məmmədağa Şirəliyev qoymuşdur. O da qürurvericidir ki, bu gün AMEA-nın Dilçilik İstitutunda akademik M.Şirəliyevin ardıcılıları onun işini layiqincə davam etdirirlər. Dünya ictimaiyyətinə 4 dildə - Azərbaycan, türk, ingilis və rus dillərində təqdim olunan, 308 səhifəlik "Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası"nın yeni təkmilləşmiş variantı buna yaxşı nümunədir.

Məlumdur ki, dialekt və şivələr dilin canlı tarixidir. Mətbuatın, televiziyanın, ümumiyyətlə, kültəvi informasiya vasitələrinin inkişaf etdiyi, mqrasiyaların artdığı bir dövrdə dialekt və şivə sözləri "sıkışdırılıb", gündən-günə unudulur. Lakin dialekt və şivələrimizdə elə dil faktlarına təsadüf olunur ki, bu, Azərbaycan xalqının kimliyini, tarixini, mədəniyyətini sübuta yetirə bilir və Azərbaycan torpaqlarına göz dikənlərə tutarlı cavab olur.

Xəyanətkar qonşularımız bu gün də Naxçıvan Muxtar Respublikasının torpaqlarını zəbt etməyə iddiyalıdır. Düşmənə tutarlı cavablardan biri də məhz Azərbaycan, türk, ingilis və rus dillərində tərtib olunmuş "Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası" ola bilər.

Dilçilərimiz "Atlas"ın hazırlığı işinə öncədən tərtib etdikləri "Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlasının programı" əsasında başlamışlar.

2014-cü ilin iyun-oktyabr aylarında Naxçıvan Muxtar Respublikasında ekspedisiyada olan dialektoloqlarımız müasir Azərbaycan ədəbi dilinin əsasını təşkil edən qəbilə və tayfa dillərinin izinə düşmüş, zəngin dil materialları toplamışlar. Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində Azərbaycan xalqının islamdan əvvəlki dövrlərə aid inancları: göy qüvvələrinə bağlılıq, tanrıçılıq, totemizm və sair əlamətlər müşahidə olunmuşdur.

Ekspedisiya zamanı Naxçıvan Muxtar Respublikasının izoqlos (ayrı-ayrı dil faktları) verə biləcək 151 yaşayış məntəqəsindən (Naxçıvan şəhər zonası üzrə - 4, Sədərək rayonu üzrə - 4, Şərur rayonu üzrə - 37, Kəngərli rayonu üzrə - 9, Babək rayonu üzrə -22, Şahbuz rayonu üzrə -20, Culfa rayonu üzrə -23, Ordubad rayonu üzrə -32) dialektoloji material əldə edilmiş və bu materiallar əsasında dilin bütün səviyyələrini əhatə edən 250 xəritədən ibarət "Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası" tərtib olunmuşdur. 308 səhifəlik "Atlas"da 64 xəritə fonetikaya, 111 xəritə morfolojiyaya, 19 xəritə sintaksisə, 56 xəritə leksikaya aiddir. "Atlas" Naxçıvan mənzərələrini, gədim abidələri, əks etdirən şəkillər, elektron kitab və informatorların (dil materiallarının əsas mənbəyi - dilin daşıyıcıları) səsləri yazılmış kompakt disk də əlavə olunmuşdur. Material toplanmış yaşayış məntəqələrinin sıra nömrəsinə uyğun verilmiş kodlar, "Program" və xəritələrdəki şərti işarələrin açıqlanması "Atlas"dan istifadəni daha da asanlaşdırır.

"Atlas"da dilçilik bölmələrinə uyğun olan xəritələr üç rəngdə (göy - Fonetika, qırmızı - Qrammatika, yaşıl - Leksika) təqdim edilmişdir. Rənglər rəmzi olaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağını özündə əks etdirir. Fonetikaya aid xəritələrdə sait və samit variantlarının işlənməsi, fonetik hadisə və qanunların yayılma areali və s. öz əksini tapmışdır. "Atlas"da qrammatikaya aid 130 xəritə (№ 65-194) verilmişdir. Xəritələrdə Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində nitq hissələrinin işlənməsi, quruluşu və dəyişməsi öyrənilir, söz birləşmələrinin, cümlələrin ədəbi dildən fərqli xüsusiyyətləri araşdırılır. Morfologiya bölməsində 22 xəritə (№ 152-173) köməkçi nitq hissələrini əhatə edir. 156-ci xəritədə ədəbi dilimizdə işlənən "ötrü" qoşmasının Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində "yana", "ötəri", "ötürü", "ötürün" variantlarında işləndiyini görürük. Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri üçün daha səciyyəvi olan "yana" qoşması ədəbi dilimizdəki "ötrü", "görə", "üçün" qoşmalarının sinonimi kimi işlədir. Mən pasportdan yana burda qalmışam (Ordubad). Yana qoşması tarixən Azərbaycan dilində məhsuldar olmuş və klassik ədəbiyyatımızda geniş işlənmişdir. Bu qoşma XV-XVI əsr Azərbaycan yazılı abidələrinin dilində özündə əvvəl gələn ismin halından asılı olaraq iki məna bildirir: adlıq halda olan isimlərlə məkan-istiqamət, çıxışlıq halda olan isimlərlə səbəb-məqsəd. Məs.: - Bir çeşmə yana olub rəvanə... Ta kim bu məqamı tərk edəndə. Səndən yana əzm edib gedəndə (Füzuli). Obrazların dilində məhəlli xüsusiyyətləri saxladığından C. Məmmədquluzadənin

əsərlərində bu qoşmaya çox rast gəlirik. "Yana" qoşması qədim türk yazılı abidələrində də işlənmişdir. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində bu qoşma yan/yən şəklində, məkan mənası ifadə edən qoşma kimi işlənir. Azərbaycan ədəbi dilində sabitləşə bilməyən bu qoşma Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində mühafizə olunur. Deməli, Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində işlənən "yana" qoşması qədim oğuzların dil xüsusiyyəti kimi qəbul edilməlidir.

Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrindəki dil faktları zəngin və tükenməz bir xəzinədir. Bu "Atlas"ın gələcəkdə meydana çıxacaq tədqiqat işlərinə açar rolu oynayacağını və dilçilikdən başqa, tarix və coğrafiya, etnoqrafiya, eləcə də digər elm sahələrinin mütəxəssisləri üçün əhəmiyyətli olacağını düşünürük.

Yüksək elmi və poliqrafik səviyyədə təqdim edilən "Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası" dialektoloji atlasların yaradılması tarixində olduqca mühüm və əhəmiyyətli bir hadisədir. Cəsarətlə demək olar ki, bu "Atlas" Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvan diyarının qədim türk-oğuz yurdu olmasının danılmaz elmi möhürüdür.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlasının programı. Bakı: Elm və təhsil, 2015
2. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası. Bakı: Elm və təhsil, 2017
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2017

UOT 51:37.016

İrrasional tənlik və bərabərsizliklərin xüsusi həll metodları

f.r.f.d. Abbasov Nizami Yusif oğlu
Abdullayev Vaqif Şahismayıł oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

İrrasional tənliklər və bərabərsizliklər mövzusu məktəb riyaziyyat kursunda əsas mövzulardan biridir. Bu mövzunun bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Belə tənliklərin və bərabərsizliklərin həlli vasitəsilə funksiyaların təyin və dəyişmə oblastı, bərabərsizliklərin bəzi xassələri, tənliklərin ekvivalentlikləri haqqında olan məlumatlar təkrar edilir.

Bildiyimiz kimi irrasional tənlikləri əsasən aşağıdakı üsullarla həll edirlər. Birinci üsul: tənliyin hər iki tərəfini eyni dərəcədən qüvvətə yüksəltməklə, ikinci üsul yeni dəyişən daxil etməklə və nəhayət süni üsulla.

Bəzi irrasional tənliklərin həlli xüsusi, "yaradıcılıq" tələb edir, odur ki, xüsusiyyətindən asılı olaraq tənliyi xüsusi üsullarla həll etmək lazımlıdır. Söylədiyimizi misallar üzərində döstərək

Misal 1. $\sqrt{2x^2 + 21x - 11} - \sqrt{2x^2 - 9x + 4} = \sqrt{18x - 9}$ (1) irrasional tənliyi həll edək.

Əvvəlcə tənliyin mümkün qiymətlər çoxluğununu tapaqla. Mümkün qiymətlər çoxluğu aşağıdakı bərabərsizliklər sisteminin həlli olacaqdır.

$$\begin{cases} 2x^2 + 21x - 11 \geq 0 \\ 2x^2 - 9x + 4 \geq 0 \\ 18x - 9 \geq 0 \end{cases} \quad (2)$$

Aşkardır ki, $18x - 9 \geq 0$ olduğundan $\sqrt{2x^2 + 21x - 11} \geq \sqrt{2x^2 - 9x + 4}$ olar. (2) sisteminin birinci bərabərsizliyini intervallar üsulu ilə həll edək.

Bunun üçün $2x^2 + 21x - 11$ kvadrat üçhədlisinin $x_1 = \frac{1}{2}$; $x_2 = -11$ köklərini tapırıq.

İki dərəcəli bir məchullu bərabərsizliyin həllindən aydındır ki, $2x^2 + 21x - 11 \geq 0$ bərabərsizliyin həlli $x \leq -11$ və $x \geq \frac{1}{2}$ olar. (2) sisteminin ikinci bərabərsizliyini eyni qayda ilə

həll etdikdə $2x^2 - 9x + 4 \geq 0$ üçün $x \leq \frac{1}{2}$ və $x \geq 4$ həllərini alarıq. (2) sisteminin üçüncü bərabərsizliyinin həlli isə $x \geq \frac{1}{2}$ olar.

Deməli (1) tənliyinin mümkün qiymətləri (2) sistemi üçün tapılmış $x = \frac{1}{2}$ və $x \geq 4$ həllər çoxluğundan ibarətdir. İndi isə (1) tənliyinin həllinə keçək. Bunun üçün sadə əməliyyat aparılmaqla verilən tənliyi

şəklində yazaq. Hasilin sıfıra bərabər olması şərtinə görə $= 0$ tənliyində $x = \frac{1}{2}$ tapırıq. O biri vuruğun sıfır olması şərti isə bize $\sqrt{x+11} - \sqrt{x-4} - 3 = 0$ irrasional

tənliyini verir. Belə irrasional tənliyi həll edərkən bərabərsizliyin bir tərəfində yalnız köklərdən birini saxlamaq əlverişlidir. Yəni $\sqrt{x+11} = 3 + \sqrt{x-4}$. Hər tərəfi kvadrata yüksəltək $x+11 = 9 + x-4 + 6\sqrt{x-4}$ və ya $\sqrt{x-4} = 1$ tənliyini alaraq. İrrasionallıqdan qurtarmaqla $x-4 = 1$ tənliyindən $x = 5$ tapmış olarıq.

$$\text{Yoxlama: } \begin{array}{rcl} \sqrt{2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^2 + 21 \cdot \frac{1}{2}} - 11 & - & \sqrt{2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^2 - 9 \cdot \frac{1}{2} + 4} = \sqrt{18 \cdot \frac{1}{2} - 9} \\ 0 & - & 0 = 0 \\ \sqrt{2 \cdot 5^2 + 21 \cdot 5 - 11} & - & \sqrt{2 \cdot 5^2 - 9 \cdot 5 + 4} = \sqrt{18 \cdot 5 - 9} \\ 12 & - & 3 = 9 \end{array}$$

Misal 2. $\sqrt{2x^2 + 3x + 5} + \sqrt{2x^2 - 3x + 5} = 3x$ (3) irrasional tənliyini həll edək. Bunun üçün tənliyin hər iki tərəfini sol tərəfinin qoşmasına vuraq,

$$\begin{aligned} \text{yəni } f(x) &= \sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5} \\ (\sqrt{2x^2 + 3x + 5} + \sqrt{2x^2 - 3x + 5})(\sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5}) &= \\ = 3x(\sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5}) & \\ [2x^2 + 3x + 5 - (2x^2 - 3x + 5)] &= 3x(\sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5}) \\ 6x &= 3x(\sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5}) \end{aligned}$$

$x(\sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5} - 2) = 0$. Hasilin sıfıra bərabər olması şərtindən alırıq ki, $x_1 = 0$ və ya $\sqrt{2x^2 + 3x + 5} - \sqrt{2x^2 - 3x + 5} = 2$ (4).

(3) və (4) tənliklərini tərəf-tərəfə toplasaq $2\sqrt{2x^2 + 3x + 5} = 3x + 2$ (5) tənliyini alarıq.

Hər iki tərəfi kvadrata yüksəltək $8x^2 + 12x + 20 = 9x^2 + 12x + 4 \Rightarrow x^2 = 16$. buradan da $x_2 = 4$, $x_3 = -4$ alarıq.

Yoxlama: $x_1 = 0$ və $x_3 = -4$ qiymətləri tənliyi ödəmir. Tənliyi yalnız $x = 4$ qiyməti ödəyir. Deməli tənliyin kökü yalnız 4-dür.

Misal 3. $\sqrt{25 - x^2} + \sqrt{x^2 + 7x} > 3$ irrasional bərabərsizliyini həll edək. Aydındır ki, sol tərəfin təyin oblastı $25 - x^2 \geq 0$, $x^2 + 7x \geq 0$ bərabərsizliklərinin həllidir. Birinci bərabərsizliyin həllər çoxluğu $-5 \leq x \leq 5$ çoxluğudur. İkinci isə $x \geq 0$ olduğundan sistemin həlli $0 \leq x \leq 5$ çoxluğudur. Verilmiş bərabərsizliyin hər iki tərəfi müsbət olduğu üçün kvadrata yüksəltək əvvəlki ilə eyni güclü olan

$$\begin{aligned} 25 - x^2 + x^2 + 7x + 2\sqrt{(25 - x^2)(x^2 + 7x)} &> 9 \text{ bərabərsizliyini alarıq. Sadələşdirək} \\ 2\sqrt{(25 - x^2)(x^2 + 7x)} &> -16 - 7x \text{ alınır. Yuxarıda göstərdik ki, bu bərabərsizlik} \end{aligned}$$

$0 \leq x \leq 5$ qiymətlərində doğrudur. Deməli, bərabərsizliyin həllər çoxluğu $[0; 5]$ ədədlər çoxluğudur.

Ədəbiyyat

1. B. Ağayev, A. Kreymer, S. Sadıqov. Riyaziyyat məsələləri. I hissə. Bakı, 1964, 318 səh
(21)

2. Г.В. Дорофеев, М.К.Потапов, Н.Х. Розов. Пособие по математике. Москва, 1970, 640 ст. (178-182)
3. Лидский В. В. И др. Задачи по элементарной математике. Москва, 1973, 415 ст. (17-19)

UOT 373.1.02:372.8

Fizikanın tədrisində kompüterin yeri və rolu

f.r.f.d. Səlimov İlham Nəsir oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Fizika elmi-texniki tərəqqinin əsas aparıcı qüvvəsi olduğuna görə fənnin keyfiyyətli tədrisi şagirdlərin fənnə marağını artırır. Ona görə də şagirdlər sinifdə aldıqları biliklərlə qane olmayaraq fizikadan fəaliyyət dərəcələrini maksimal genişləndirməyə həvəsl olurlar və müasir İKT-dən istifadə edərək fizikanı öyrənmək zərurəti meydana çıxır. Qeyd etmək lazımdır ki, komputer, komputer texnikasının inkişafı həm orta, həm də ali təhsil sistemində tədrisin formasını dəyişmişdir. Kompyuter texnologiyasından istifadə biziə ətraf aləmdə gedən fiziki prosesləri dərk etməyi fiziki hadisələrin modelləşmiş videogörüntüsünün köməyi ilə asanlaşdırır. Ancaq komputerdən istifadə edərək dərsi tədris edən müəllim yüksək səviyyədə komputerlə işləməyi bacarmalıdır ki, tədris zamanı şagirdləri maraqlandıran və əmələ gələn texniki metodik problemləri komputerin imkanlarından istifadə edərək həll edə bilsin. Komputerin imkanları çox böyükür və fizika müəllimi ondan necə səmərəli istifadə etməlidir ki, məqsədinə nail olsun.

Tədrisdə şagirdin çevik, geniş təfəkkürə malik olmaqla yanaşı öyrənməyə həvəsinin yaranması təhsilin nəticəsi sayıyla bilər. Ancaq praktikada şagirdin aldığı təhsil onun maraqlarına uyğun gəlmir və şagirdin aldıqları biliklər onu qane etmir. Bunun da səbəbi əksər məktəblərdə köhnə ənənəvi metodlarla dərslərin tədris olunmasıdır. Hal - hazırda isə şagirdlərdə yaradıcılıq qabiliyyətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi aktual bir məsələdir. Buna isə şagirdin komputerə marağının olması ilə şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə nail olmaq olar. Burada müəllimin üzərinə böyük vəzifə düşür. Müəllim şagirdlərdə təlimə müsbət münasibətin formallaşmasına nail olmalıdır. Bunada təlimin təşkilində onlara fəallıq, müstəqil yaradıcılığa üstünlük vermək və şagirdlərdə müstəqil yaradıcı təfəkkürün inkişafına maksimum şərait yaratmaqla nail olmaq olar. Bunun üçün şagirdlərin müstəqil işlərinin artırılmasına müəllim bütün tədris prosesində diqqət yetirməlidir. Müəllim müstəqil işlərin təşkili zamanı tədris materialının şərhi ilə öz fəaliyyətini məhdudlaşdırılmamalıdır, şagirdlərdə müstəqil fərdi fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün davamlı vərdişlər formalasdırmalıdır ki, şagird dərin və möhkəm bilikləri mənimsesin. Bununla yanaşı müəllim şagirdlərin maraq dairələrini də nəzərə almalıdır ki, tədris effektli olsun.

Yaranmış çətinliyi isə böyük didaktik potensiala malik komputerin köməyi ilə həyata keçirmək olar: Mühazirələr, praktik və laboratoriya məşğələləri, tədris zamanı materialın mənimşənilməsi, fərdi öyrənmə zamanı özünə nəzarət və s. Tədris prosesinin təşkilində müəllim EHM-nin imkanlarına böyük ümidi bəsləyir ki, bu da şagirdlərin maraq dairəsinə uyğundur. Hesablama texnikasının sürətli inkişafı və onun geniş funksional imkanlara malik olması tədris prosesində komputerin istifadəsinə geniş imkanlar yaradır. Bu zaman həm də şagirdlərin bilikləri arasındaki fərq müəyyən qədər aradan götürülür və şagird həvəslə bu prosesə qoşulur.

Mühazirə zamanı texniki cəhətdən bəzi çətin fiziki hadisələr müxtəlif fiziki modellərin köməyi təsvir olunur ki, bu da həmin fiziki hadisənin əyanılıyını – şagird tərəfindən asan qavranılmasını təmin edir.

Fizika dərslərində komputerdən istifadənin daha da effekli olması üçün əsas faktorlardan biri fənni tədris edən müəllimin hazırlığıdır. Müəllim komputer və komputerdə olan tədris proqramları ilə işləməyi yüksək səviyyədə bilməlidir.

Müəllim bilməlidir ki, Power Point təqdimatlarının – yeni şəkil və qrafiklərin göstərilməsi ilə müşahidə edilən mühazırələrin tətbiqi üçün istifadə edilən programdır. Təqdimat slaydlar ardıcılığından ibarətdir ki, hər slayda mühazırələrin mətnindən əlavə müxtəlif qrafiklər, hərəkət effektləri vasitəsi ilə hərəkətə gətirilən şəkillər daxil edilə bilər. Hazır təqdimatlar dinləyicilərə çap edilmiş qrafik materialları şəklində, yaxud elektron slayd-film təqdim edilə bilər. Dinləyicilərin təqdimata həfəsinə daha da artırmaq üçün hazırlanmış interaktiv təqdimat dinləyicilər tərəfindən də idarə oluna bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, təqdimatın daha da nəzərəçarpacaq olması üçün müəllim göstərilən obyektlərin dizaynını və sürətini istənilən, daha effektli formatlaşdırıb.

Müəllim ən azından bilməlidir ki, Microsoft Excel – elektron cədvəllər redaktorudur. Excel müxtəlif növ verilənləri nizamlamağa, analiz etməyə, verilənləri qrafiki təsvir etməyə və hesabatları effektli yerinə yetirməyə imkan verir. Həmçinin, müəllim Microsoft Excel programının açılması üçün sistemin əsas menyusunun əmrlərini yerinə yetirməyi və açılmış program pəncərələrinin elementləri ilə işləməyi bacarmalıdır.

Yaxşı olar ki, müəllim alqoritm, alqoritmin xassələri, alqoritmin təsvir formalarını, alqoritmin blok – sxem təsvirində hər bir mərhələnin məzmunu, mərhələlərin icra ardıcılığını aydın təsvir edə bilsin.

Fizika eksperimental elmdir, onun tədrisi eksperimentlərin nümayişi ilə həyata keçirilir. Müasir fizika dərslərinin tədris olunduğu laboratoriya fiziki cihazlarla yanaşı müasir multimedya avadanlıqları və nümayiş ekranı ilə də təhciz olunmalıdır. Müxtəlif əyani vasitələr, multimedya və interaktiv metodlar keyfiyyətcə tədris prosesinin səviyyəsini qaldırır. Tədris prosesində interaktiv elementlər isə şagirdlərə imkan verir ki, dərkətmə passiv mənimsemədən aktiv fazaya keçsin, eyni zamanda alınan informasiyalar xətti deyil, lazımlı gəldikdə geriyə qayıtmaqla – təkrarlama ilə şagirdlərə çatdırılsın.

Hətta interaktiv elementlərdən istifadə etməklə şagirdlərin hər birinin və ya qrup şəklində mövzunun öyrədilməsini müşahidə edən təqdimat formasında istifadə etmək mümkündür ki, bu da şagirdlərin yaradıcılığında stimullaşdırıcı faktorlardan biridir. Təqdimat forması Pover – Point programının köməyi ilə həyata keçirilir. Bu zaman şagirdlər əli çatan bütün multimedya imkanlarından istifadə edərək fərdi və ya qrup şəklində tədris olunan mövzuya aid slaytların hazırlaya və ona hər cür dizaynların verə bilərlər.

Fizika dərslərində komputerin komputer modelləşməsi, komputer nümayişi, komputerlə laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsi, komputerlə fizika məsələlərinin həlli, komputerlə testlərdən istifadə edilməsi, komputerlə tədris olunan mövzuya və ya bəhsə aid təqdimat formasının hazırlanması kimi tətbiq üsulları vardır ki, bunlarda da səmərəli şəkildə istifadə etməklə tədrisin keyfiyyətini dəfələrlə artırmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Abdurazaqov R, Məmişov N, Cəlilova S, "Məktəbdə yeni informasiya texnologiyalarının yeri və rolu". Azərbaycan məktəbi 2011. № 2, s.64-69
2. Elektron dərs vəsaitləri. Fizika Bakı; Bakıneşr. 2007
3. Abbasov Ə.M., Əlizadə M.N., Seyidzadə E.V., Salmanova M.Ə. İnformatika və kompüterləşmənin əsasları. Bakı: MSV NƏŞR, 2006, 880 s.
4. Mehrabov A.O. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, 2007
5. Кунин С. Вычислительная физика. Москва , Мир 1992, 518 с.

Bəzi tənliklərin həllinə funksional yanaşma

p.f.d. Hümmətov Müsəllim Hümmət oğlu
 Yaqubova Esmira Rəhman qızı
 Mingəçevir Dövlət Universiteti

Tənlik anlayışı riyaziyyatın mühüm anlayışları sırasına daxildir. Təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən əksər hadisə və proseslərin tabe olduğu qanuna uyğunluqlar tənliklər vasitəsilə riyazi dildə ifadə olunaraq öyrənilir. Buna görə də orta məktəbin riyaziyyat kursunun xeyli hissəsi tənliklərin və bərabərsizliklərin öyrədilməsinə ayrılmışdır. Məktəb kursunda xətti, kvadrat, rasional, irrasional, üstlü, loqarifmik, triqonometrik və s. növ tənliklər öyrənilir. Qeyd edək ki, məktəb kursunda baxılan tənliklərin əksəriyyəti standart formaya malik olduğundan onların hər bir növü üçün konkret həll alqoritmi tətbiq olunur. Lakin çətinlik dərəcəsi artıq olan elə tənliklərə təsadüf olunur ki, onların həlli üçün ənənəvi alqoritmik metod tətbiq etmək ya mümkün olmur, yaxud da bu hesablama çətinliyi ilə əlaqədar olur. Odur ki, belə tənlikləri həll etmək üçün digər metodlar tətbiq etmək zərurət yaranır. Bunlardan biri tənliklərin həllinə funksional yanaşmadır.

Bəzi tənlikləri həll etmək, yaxud da onların həllini əsaslandırmaq üçün parçada kəsilməz funksiyanın xassələrindən istifadə olunur. Kəsilməz funksiyaların xassələrinin tənliklər həllinə necə tətbiq olunmasını nəzərdən keçirək. Bəzi tənliklərin həlli kəsilməz və monoton funksiyanın aralıq qiyməti haqqında aşağıdakı teoremi əsaslanır.

Teorem 1. Tutaq ki, $y = f(x)$ funksiyası $[a; b]$ parçasında kəsilməz və monotondur. Fərz edək ki, funksiya parçanın uc nöqtələrində A və B qiymətlərini alır və $A < B$. Onda $[A; B]$ parçasından götürülmüş ixtiyari C üçün elə yeganə $c \in [a; b]$ nöqtəsi var ki, $f(c) = C$.

Teorem kifayət qədər aydın əyani həndəsi mənaya malikdir. Belə ki, $M(a; f(a))$ və $N(b; f(b))$ nöqtələrini birləşdirən kəsilməz xətt $y = C$ düz xətti ilə kəsişir, həm də əgər funksiya monoton olarsa, kəsişmə nöqtəsi yeganə olur.

Şagirdlərdə elə təəssürat yaranmamalıdır ki, bütün funksiyalar belə xassəyə malikdir. Məsələn, əgər funksiyanın kəsilməzlik şərtini təcrid etsək, kəsişmə nöqtəsi olmaya da bilər, yaxud da monotonluq şərti təcrid olunarsa, bir neçə kəsişmə nöqtəsi alına bilər.

Kəsilməz və monoton funksiyanın aralıq qiyməti haqqında teoremin $f(x) = C$ şəklində olan tənliyin kökünün varlığının və yeganəliyinin əsaslandırılmasına tətbiq edilməsi alqoritminə baxaq, burada f özünün təyin olunma oblastında kəsilməz və ciddi artan funksiyadır.

1. f funksiyasının təyin oblastını tapırıq.
2. f funksiyasının təyin oblastında kəsilməzliyini və monotonluğununu tədqiq edirik və qiymətlər oblastını tapırıq.

3. C -nin f funksiyasının qiymətlər çoxluğuna aid olub olmadığını aydınlaşdırırıq. Əgər C ədədi f funksiyasının qiymətlər çoxluğuna daxildirsə, f funksiyasının kəsilməzliyinə və monotonluğununa əsasən verilmiş tənliyin yeganə həlli olacaqdır. Əgər C ədədi f funksiyasının qiymətlər çoxluğuna aid deyilsə, onda verilmiş tənliyin həqiqi kökü yoxdur. Misallara baxaq.

Misal 1. Tənliyi həll edin

$$\sqrt{x+2} + 3\sqrt{x-1} + \sqrt{3x-2} + \sqrt{5x-1} = 10$$

Həlli. $y = \sqrt{x+2} + 3\sqrt{x-1} + \sqrt{3x-2} + \sqrt{5x-1}$ funksiyasına baxaq. Bu funksiyanın təyin oblastı $[1; +\infty)$ aralığıdır və funksiya təyin oblastında kəsilməzdir və ciddi artandır. Deməli, funksiya ən kiçik qiymətini $x = 1$ nöqtəsində alır. Onda $y_{\min} = y(1) = 3 + \sqrt{3}$. Funksiyanın qiymətlər oblastı $E(y) = [3 + \sqrt{3}; +\infty)$ olacaqdır və $10 \in E(y)$. Buna görə də verilmiş tənliyin yeganə kökü vardır. Seçmə yolu ilə tənliyin kökünün $x = 2$ olduğunu tapırıq.

Misal 2. Tənliyi həll edin: $\sqrt{x-1} + \sqrt{4x-1} + \sqrt{3x-2} = 3$

Həlli. $y = \sqrt{x-1} + \sqrt{4x-1} + \sqrt{3x-2}$ funksiyasına baxaq. Funksiyanın təyin oblastı $[1; +\infty)$ aralığıdır və funksiya təyin oblastında kəsilməzdir və ciddi artandır. Buna görə də funksiya özünün ən kiçik qiymətini $x=1$ nöqtəsində alır. Onda $y_{\min} = y(1) = \sqrt{3} + \sqrt{5}$. Demək, funksiyanın ən kiçik qiymətlər oblastı $E(y) = [\sqrt{3} + \sqrt{5}; +\infty)$ aralığıdır. $3 < \sqrt{3} + \sqrt{5} = y_{\min}$, yəni $3 \notin E(y)$. Deməli verilmiş tənliyin kökü yoxdur.

Misal 3. Tənliyi həll edin: $\arccos x + \arccos x\sqrt{3} = 3$

Həlli. Burada iki funksiyaya baxılır: $y_1 = \arccos x$ və $y_2 = \arccos x\sqrt{3}$. Bu funksiyaların hər biri $[-\frac{1}{\sqrt{3}}; \frac{1}{\sqrt{3}}]$ parçasında azalandır və kəsilməzdir, onda $y = y_1 + y_2$ funksiyasında göstərilən aralıqda azalandır və kəsilməzdir. Buna görə də $y = y_1 + y_2$ funksiyasının qiymətlər oblastı aşağıdakı kimi ola

$$E(y) = \left[y\left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right); y\left(-\frac{1}{\sqrt{3}}\right) \right] = \left[\arccos \frac{1}{\sqrt{3}}; 2\pi - \arccos \frac{1}{\sqrt{3}} \right].$$

Digər tərəfdən, $\pi/2 \in E(y)$. Buradan alınır ki, verilmiş tənliyin kökü yeganədir. Seçmə yolu ilə bu kökün $x=0,5$ olduğunu tapırıq.

Baxdığımız misallardan görünür ki, bir çox hallarda sinama qaydası ilə verilən tənliyin kökünü seçmək mümkün olur. Lakin bu tapılmış kökün yeganəliyini ciddi şəkildə əsaslandırmaq lazımdır. Tətbiq edilən bu metod bir çox qeyri-standart məsələlərin yeganə həll üsulu olur.

Kəsilməz funksiyanın ən mühüm və əyani xassələrindən biri, kəsilməz funksiyanın sıfır çevrilməsi haqqında aşağıdakı teoremdir.

Teorem 2. (Koşı teoremi) Tutaq ki, $y = f(x)$ funksiyası $[a; b]$ parçasında kəsilməzdir. Əgər bu funksiya $[a; b]$ parçasının uc nöqtələrində müxtəlif işarəli qiymətlər alırsa, yəni $f(a)f(b) < 0$ olarsa, onda heç olmazsa bir $c \in [a; b]$ nöqtəsi var ki, bu nöqtədə funksiya sıfır çevrilir $f(c) = 0$.

Teoremin həndəsi izahı olduqca sadədir. Doğrudan da, Şəkil 1-dən göründüyü kimi, $f(a) > 0, f(b) < 0$ olduğu üçün qrafikin uc nöqtələri Ox oxundan müxtəlif tərəflərdə yerləşir. Ona görə də funksiya $[a; b]$ parçasında kəsilməz olduğundan bu qrafik Ox oxunu heç olmazsa bir nöqtədə kəsməlidir. Ox oxunu kəsdiyi nöqtədə isə funksiyanın qiyməti sıfır bərabərdir. Bu teoremin köməyi ilə $f(x) = 0$ şəklində olan tənliyin köklərinin varlığı müəyyənləşdirilir, burada f -kəsilməz funksiyadır. Belə tənliklərin həlli alqoritminə baxaq:

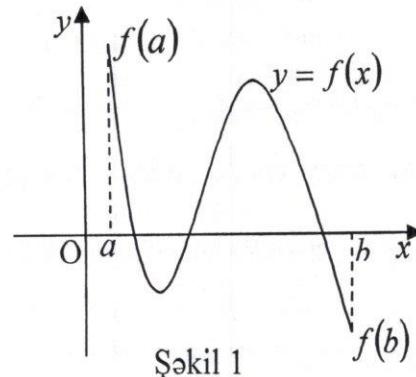
1. $f(x)$ funksiyasının təyin olunma oblastını tapırıq. Müəyyənlik üçün fərz edək ki, təyin oblastı $[a; b]$ parçasıdır.

2. Funksiyanın kəsilməzliyini və monotonluğunu tədqiq edirik.

3. Əgər funksiya kəsilməz və monoton olarsa və $f(a) \cdot f(b) < 0$ şərti ödənilirsə, onda tənliyin yeganə həlli var. $f(a) \cdot f(b) > 0$ şərti ödənilidikdə isə tənliyin həlli yoxdur. $f(a) \cdot f(b) = 0$ olduqda isə ya a , yaxud da b verilən tənliyin kökü olur.

Misal 4. Tənliyi həll edin: $x^3 + x - 1 = 0$

Həlli. $f(x) = x^3 + x - 1$ funksiyası bütün ədəd oxunda artandır. Çünkü, $y_1 = x^3$ və $y_2 = x - 1$ funksiyalarının hər biri bütün ədəd oxunda artan olduğundan $f(x) = y_1 + y_2 = x^3 + x - 1$ funksiyası da artan olar. Eyni zamanda bu funksiya həm də kəsilməzdir. $f(0) = -1$ və $f(1) = 1$ olduğunu

Şəkil 1

$f(0) \cdot f(1) < 0$ şərti ödənilir. Buna görə də tənliyin yeganə kökü $[0;1]$ parçasında yerləşir. Tənliyin kökünü təqribi olaraq tapmağa çalışaq. Bu məqsədlə $[0;1]$ parçasını 10 bərabər hissəyə bölək. Bölgü nöqtələrində funksiyanın qiymətini hesablayaqla: $f(0,6) = -0,184$; $f(0,7) = 0,043$. Buradan görünür ki, $f(0,6) \cdot f(0,7) < 0$ şərti ödənilir. Demək, tənliyin kökü $[0,6;0,7]$ parçasında yerləşir. Bu parçadan götürülmüş hər bir ədədi xüsusi halda 0,6 və ya 0,7-ni verilmiş tənliyin 0,1-ə qədər dəqiqliklə təqribi kökü hesab etmək olar. Bu prosesi davam etdirməklə verilmiş tənliyin kökünə istənilən dəqiqliklə yaxınlaşmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Mərdanov M.C., Yaqubov M.H. və b. Cəbr və analizin başlanğıcı: Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərslik. Bakı: Çəşioğlu, 2004, 304 s.
2. Далингер Б.А. Методика реализации внутрипредметных связей при обучении математике: Кн.для учителя. М.: Просвещение, 1991, 80 с.
3. Понtryagin L.S. Математический анализ для школьников. М.: Просвещение, 1980, 64 с.
4. Канин Е.С. и др. Упражнения по началом математического анализа в 9-10 классах: Кн.для учителя. М.: Просвещение, 1986, 160 с.

UOT 811.111

Xarici dillərin tədrisinin problemləri

*fil.f.d. Allahverdiyev Elşad İsa oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Bəşəriyyət özünün təkrarolunmaz inkişaf yolunda təhsillə addımlamışdır. İnsanların həyatı, formallaşması üçün onun imkanlarından istifadə etmiş, özünün gələcək perspektivlərini onun nailiyyətləri üzərində qurmuşdur. İnsanlar zaman-zaman onların xidmətində olan təhsil barəsində düşünmüştər, onun ən müasir tələblər səviyyəsində, yeni mütərəqqi prinsiplər əsasında daha da irəliləməsinə səy göstərmişlər. Ona görə də təhsil cəmiyyətin avanqard qüvvəsi, potensial imkanı kimi onu həmişə qabaqlamaqla faydalı cəmiyyət hadisəsi, ictimai sistem kimi daha qabarlıq görünümüştür. Bundan əlavə, o həm də topladığı tarixi təcrübəsi ilə daha zəngin olmuş, onu müasirlik ruhunda kökləməklə, yeni düşüncə tərzinin prizmasından cəmiyyətə təqdim etmişdir. Tarixiliklə müasirliyin qovşağında yeni təhsil sistemi yaranmaqdadır. Bu gün Azərbaycan təhsilində aparılan islahatlarda da bu tendensiya gözlənilməkdədir. Ulu öndər Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycanda yaranmış təhsil sistemi, XX əsrə yaranmış təhsil sistemi bizim böyük sərvətimizdir və XXI əsrə biz müstəqil dövlət olaraq həmin bu sərvətlə, həmin bu potensialla başlamışıq" [1, 412]. Fəaliyyətimizin perspektivlərində müstəqil Azərbaycanın dönyanın inkişaf etmiş ölkələri səviyyəsinə yüksəlməsi strateji məqsəd kimi dayanır. "Müstəqil Azərbaycanda son illər təhsil səviyyəsində geniş islahatlar aparılır. Bu islahatlar Azərbaycan təhsil sistemini, o cümlədən təhsil səviyyəsini daha da təkmilləşdirir, dünya standartlarına uyğunlaşdırır" [2, 287]. Azərbaycan təhsilinin bütün sahələrində başlanmış islahat işləri onun həm ümumi, həm də məzmun və mahiyyət etibarı ilə mənzərəsini dəyişir. Respublikamızın prezidenti bu dəyişiklikləri belə ifadə edir: "Azərbaycanda təhsil sisteminin təkmilləşməsinə çox böyük diqqət yetirilir. Təhsil bizim gələcəyimizdir" [3].

Ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Avropa təhsil sisteminə integrasiya edən Azərbaycanda təhsilin məzmunu, strukturu və digər sahələrində müxtəlif xarakterli dəyişikliklər baş verməkdədir.

Məlum olduğu kimi, bu gün tədris edilən xarici dildən, xüsusilə də müasir dünyada qlobal ünsiyyət dili statusunu qazanmış ingilis dilindən kommunikativ məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan gənclərin hazırlanması ölkəmizin həm orta, həm də ali məktəbləri qarşısında qoyulan əsas vəzifələrdən biridir. Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi dünyanın aparıcı dilləri və ilk növbədə qlobal miqyasda əsas ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dilinin tamamilə yeni tərzdə tədris edilməsi və hər hansı xarici dili öyrənən tələbənin yeni keyfiyyətlərə yiyələnməsini təkidlə tələb edir [4, 7]. Bu gün təhsil müəssisələri qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri tələbələrin dünyanın aparıcı dilləri, o cümlədən ingilis dilində kommunikativ kompetensiyaya yiyələnməsidir. Hazırda xarici dilin ünsiyyət vasitəsi kimi mənimsənilməli olduğu danılmazdır [5, 7]. Hər hansı xarici dili öyrənən tələbələr təhsil aldıqları ali məktəbin ixtisas profilindən asılı olmayaraq tədris edilən xarici dil vasitəsilə müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə etməklə müxtəlif sahələrdə bilik səviyyələrini artırmalı, ixtisasları ilə bağlı olan dünya təcrübəsindən faydalanaq və ondan konstruktiv şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə malik olmalıdırlar.

Bu gün beynəlxalq biznes sahəsində, transmilli neft şirkətlərində, banklarda və digər sahələrdə işləyən universitet məzunlarının sayı günü-gündən artmaqdadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilini öyrənənlərin məqsədləri müxtəlif olduğu kimi, onların tələbat və ehtiyacları da müxtəlifdir. Müasir dövrədə ingilis dili ikinci dil kimi (English as a Second Language – ESL), xarici dil kimi (English as a Foreign Language – EFL), xüsusi məqsədlərlə (English for Specific Purposes – ESP), akademik məqsədlərlə (English for Academic Purposes – EAP), Beynəlxalq Ünsiyyət Dili (English as a Lingua Franca – ELF) kimi tədris edilir. Qeyd olunmalıdır ki, çox vaxt ingilis dili ali məktəblərdə tədris edilərkən, tələbələrin oxuduqları təhsil müəssisəsinin profili, aldıqları ixtisas, onların ehtiyac və tələbatları nəzərə alınmır. Xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin xüsusi məqsədlərlə təlimini dövrün tələblərinə uyğun şəkildə təşkil etməyə qadir olan, ixtisasına yüksək səviyyədə yiyələnmiş mütəxəssislərin hazırlanması strateji əhəmiyyətə malik olan problemlərin birinə çevrilir.

İngilis dilinin xüsusi məqsədlərlə təliminin günün tələblərinə cavab verən səviyyədə həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq müəllimlərin hazırlanması ilə bağlı bir sıra məsələlərin tədqiqinə ciddi ehtiyac duyulur. Tədris edilən xarici dildən, xüsusilə də qlobal miqyasda biznes, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, iqtisadiyyat, turizm və bir çox digər sahələrdə əsas ünsiyyət dili statusunu əldə etmiş ingilis dilindən xüsusi, müxtəlif xarakterli məqsədlərlə istifadə etmək bacarığının qeyri-ixtisas fakültələrində təhsil alan tələbələrə aşılanması müasir metodikanın ən vacib və hələ də həllini tapmamış məsələlərindən biri olaraq qalır.

Azərbaycanda təhsil islahatından irəli gələn vəzifə kimi təhsil sahəsində, o cümlədən ümumi təhsildə normativ-hüquqi bazanın yaradılması istiqamətində işlər aparılır. Ən başlıcası səriştələrə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsilin məzmununun yaradılması vəzifəsi qarşıda durur. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi, birinci növbədə, müasir dövrümüzün mühüm hadisəsi olan globallaşma şəraitində ümumi təhsilin məzmununun pedaqoji problemlərinin araşdırılmasını tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004) I kitab. Bakı: Çaşioğlu, 2005, s.412
2. xeber.azeri.net/tehsil/ilham-eliyevin-tehsil sahəsində-dedikleri
3. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речной коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001
4. Исмайлова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах вузов. Баку: Мутарджим, 2002

Ədəbiyyatda Hörmüz və Əhriman surətlərinin təsviri

*fil.f.d. Yunusova Günel Kamil qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Mifologiya xalq folklorunun təməlidir. Ədəbiyyatda mifologiyadan mövzu kimi istifadə olunması, zənginləşmiş və yaxud cılalanmış yeni struktur və əlavə dünya görüşü ilə bəzənmiş yeni mənə qatı qazandırır.

Mifik mövzulara daha çox şifahi ədəbiyyatda rast gəlirik. Ancaq dünya ədəbiyyatında belə mövzular XVIII əsrənən sonrakı dövrlərdə yenidən işlənməyə başlayır.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında da bu tip romanlar və hekayələrə az da olsa rast gəlinir. Ə. Haqverdiyevin, Y.V.Çəmənzəminlinin, S.Vurğunun yazmış olduğu əsərləri misal göstərmək olar.Y.V.Çəmənzəminlinin yazmış olduğu "Qızlar bulağı" romanı ədəbiyyatımızın ilk tarixi-fəlsəfi romanıdır. Bu əsər əski yaddaşa söykənən, ilkin insanların inam və etiqatını, məişətini, yaşam tərzini əks etdirən əsərdir. Burada əks olunan hadisələr həm məkan, həm də zaman etibarilə fərqlənir.

Cəməsb obrazına Y.V.Çəmənzəminlinin "Qızlar bulağı" romanında rast gəlirik. Mifoloji və əsatir baxımından yazılı tarixdən çox-çox əvvəl baş verən hadisələrə işq salan "Qızlar bulağı"nda Yusif Vəzir həmişə xeyirxahlığa üstünlük verən bir insan, mifoloji tarixdə insanı öz tarixinə hörmətlə yanaşmağa çağırın qüdrətli yazıçı kimi diqqət mərkəzində durur. Povestdə öz qəbiləsindən qaçıb Xoruz qəbiləsinə gələn Cəməsb yazıçının fikrini daşıyan obrazdır. Cəməsb Əhriman əleyhinə olan, işığı sevən, xeyirxahlığı üstün tutan surətdir. O, mifoloji olsa da, hər bir mifologiya inca bir reallıqdan da məhrum deyildir. Belə ki, Cəməsb Xoruz qəbilsində iki allahlığı görür. İki allahlığın səbəbini yazıçı Ceymz simasında əsaslandırır. Ceymz oxuduğu kitabda soykökünü Midiya və Urartu ilə bağlayır. Yusif Vəzir Ceymzin dili ilə həmin şəcərəni atasının Muğandan gəlmış Artvan-Muğ tayfasından olduğunu belə izah edir:

— Atam Muğandan gəlmış bir Atirvan idi. Kiçik yaşlarından atəşgədə yanında dərs oxumuş, Muğan atəşgədəsində xidmətçi olmuşdur. "Avesta"ni oxumaqda məşhur olduğu üçün baş möbid vəzifəsini tutmuş, dini ayinlər yaymışdır. Sonra Atır Quşəsb məbədinin rəhbəri təyin olunmuşdur. Yeddi il sonra bacısı ilə evlənmiş və iki oğlu, bir qızı olmuşdur. Qızı Jinduqt qardaşım Eyzədəsb, oğlu mən. Yeddi yaşım tamam olanda Sadiqlik ayını keçirməli idim, səhər mənə ağ paltar geydirib atəşgədəyə aparmışlar.

Atəş qalanıb yanındı, bir neçə cocuq gəlmışdı. Möbüd ucadan Ahura Mazda şərəfinə dua oxudu. Ziyarət qurtarandan sonra yeməyə başladılar. Ay tutulan qışın sonunda anam öldü. Meyidini götürüb qəbrstanlığa apardılar. Lakin burada meyidi basdırıldılar, onun ətini quşlar yedikdən sonra sümüklərini basdırıldılar. Anamın cəsədini böyük bir daşın üzərinə qoydular. Qoca bir qartal onun gözlərini didməyə başladı, mən qışqırdım. Eşikdən gələn adam məni qapazlayıb evimizə apardı. Atam mənim yanımı gəlib dedi:

— Oğul, ölüm Əhrimanın məhsuludur. Biz ölümə qarşı zəiflik göstərsək, divləri sevindirərik. Mətanətli ol, divləri acıqlandırmaq üçün nəşəli görün. Anayın ruhu üç gün himayəsiz qalacaq... Üç gündən sonra mühakimə edilib günəşin himayəsinə veriləcəkdir. Bu üç gündə divlər himayəsizlikdən istifadə edib anayın ruhunu oğurlamağa çalışacaqlar. Divləri dəf etmək üçün qüslü yerində atəş yandırmalısan. Onda divlər gəlməzərlər, çünkü onlar işıqdan qorxurlar. Bunu etmək ağlamaqdan daha yaxşıdır. Bacım Jinduqtla qüslü yerinə gedib orada atəş yandırdıq, sabaha qədər orada qaldıq.

İndi Zərdüşt qanununa görə atam bacımla evlənməli idi. Qanuna görə əgər bir nəfərin arvadı olarsa, həmin adam qızı və ya bacısı ilə ailə qurməli idi.

Qardaşım Eyzədəsb də məlud işləyirdi. O, bir gün "Avesta"nın ayrı-ayrı yerlərini, "Vendidad"ı oxuyub bacısı ilə özü evlənəcəyini bildirdi.

Atamla qardaşım arasında dava düşdü. Eyzədəsb atamı döyüb bir künçə saldı. Sonra Jinduqtun əlindən tutub apardı, mən bacımdan ayrılmamaq istəmirdim, Eyzədəsb məni də kötəkləməyə başladı. Sonra isə Jinduqt özünü Semiramis qalasından ataraq məhv etdi.

Mən küçədə xoruza rast gəldim. Bu bacının üç gün əvvəl itmiş xoruzu idi. Onu qucağıma alıb yola düzəldim. Yolda müəllimim Kəbusey məni danlayırdı ki, daha bəsdir. Sonra əcdadımız Midiyadan Urartu ölkəsinə getdi. Orada bir mülkədarın qızı ilə evləndi. Bu zaman Kabadosya Urartuya hücum edir. Cəməsb öz ailəsi ilə bərabər Aran ölkəsinə gəlir. Cəməsbin qurdüğü yer hamiya sığınacaq olur. Sonra ətrafdakı qəbilələr yaranır. Qəbiləmizin adı da Jinduqtun xoruzunun adını daşıyır.

Sonra isə başqa bir hissədə iki nəfərin söhbətində yenə dünyada iki qüvvə olduğunu görürük. Yaradılışda ikilik var: bir qüvvə ədalətə çalışan kimi, o biri də ədaləti pozur. Mazdanın işığı ilə bərabər Əhrimənin qaranlığı da var: yaşayış bu iki qüvvənin mübarizəsindən ibarətdir. Nəticədə Mazda qələbə çalacaq, dünya işıqlar içinde parlayacaq, insan əbədi səadətə nail olacaqdır.

Böyük xalq şairi Səməd Vurğun özünün "Hörmüz və Əhriman" poemasını 1944-cü ildə yazmışdır. Əsərdə xeyirlə şərin mübarizəsi qələmə alınmışdır. Əsərin əvvəlində Azərbaycanda baş verən hadisələr, sonra isə Qaf dağındakı məbədgah təsvir olunur. Əsərdə Dağlar sultanı, Sırdaş əmi, Küskün, Tale pərisi kimi obrazlar iştirak edir. Müəllif bu əsərində birinci olaraq zaman və məkanın təsvirini verir: Azərbaycan ölkəsi Gözəl yazdır. Qaranlıq, əsarət və xəyanətdən nişanə yoxdur. Ətrafi çiçəklər bürümüşdür və Zərdüstün gəlişi təsvir olunur. O deyir:

— Bəşər qəlbini müşqəddəsdir, mənim qüdsiyyətə kamım vardır, ölüm iblisə (əvvəlcə iblisa, dəhşətli hadisələrin kabusuna) layiqdir, həyat isə ən şirin nemətdir. İnsan öz zəhməti ilə yaşamalı, ölümlə mübarizə aparmalıdır. Çünkü ölüm cəsarətdən qorxur. Sonra Qaf dağı, orada isə məbədgah verilir. Od-alov asimana yüksəlir. Görünür bu yerin Allahı od-alovdur. Səhnəyə dağlar sultanı gəlir və söyləyir: ölüm məlum bir iblisdir ki, o daim varlığı izləyir. Ölümüsüz diyar tapmaq çətindir. O qüvvə əzrayıldır ki, qılınıcı ilə başlar kəsmişdir. Əzrayının özü isə xəyanətin, rəqabətin məhsuludur. Dağlar sultanı Hörmüzə üz tutur və deyir ki, bəlkə sən özün ölümdən intiqam alasan. Çünkü bu qatil yaşadıqca həyat yoxdur. Söhbətə Sırdaş əmi daxil olur.

İndi bahar fəslidir. Hami şadlıq etsin, deyə küləyə müraciət edirlər. Məclisə xeyir Allahı Hörmüz gəlir. Oturanların bayramını alqışlayır ki, nə zamandır gəzirəm, belə bir məkana rast gəlməmişəm, burada nə əsarət, nə səfələt, nə də hicran var. Ona görə ki, burada eşqin günəşindən parlaq səhərlər yaranır. Dağlar sultanı Hörmüzün gəlişini alqışlayır.

Çünkü insan yaranır, insana dost olmaq üçün

Hörmüzün ruhu suvarmış bu məhəbbət bağını.

Bizim odlar beşiyi - doğma Vətən torpağını.

Bu vaxt söhbətə Küsgün qoşulur ki, eşqimiz yalandır, bəxtimiz sönükdür, insan fəlakətdən törənmişdir. Hörmüz isə ona deyir:

— Oğlum, sən xeyirdən qaçma, şərdən qaç ki, o, insanları məhv edir.

Söhbətdən qəzəblənən Əhrimən öz dəstəsi ilə gəlir və deyir:

— Yoxsa Əhriməni ölmüş bildiniz. Mən hələ yaşayıram, nəfəsim isə od saçır. Hörmüz onu şər köməyi adlandırır. Əhrimən qəzəblənərək söyləyir:

— Mən bu gözəl xanimanı külə döndərmək üçün gəlmişəm.

Hörmüz Əhriməni lənətləyir. Onu tarixləri çaxnaşdırın köpək adlandırır. Əhrimən deyir:

— Sənin acığına mən gərək bu torpağı xarabalığa çevirəm, mən günəşin düşməniyəm. Mən qaranlıq mələyi, şər tanrısiyam. Hörmüz isə xeyirin, günəşin, bəşəriyyətin tanrısi olduğunu söyləyir.

Hədisə davam edir. Burada şair beynəlxalq vəziyyətlə əlaqədar olaraq iki nəhəng qüvvəni qarşılaşdırır. Bizə məlum olur ki, mübarizədə, sözsüz, şər qüvvə, yəni Əhrimən məglub olacaqdır. Bunlar vuruşmaq üçün sərkərdələr seçirlər. Əhrimənin sərkərdəsi zülmətdir. O, Əhrimənin qarşısında diz çökərək söyləyir:

Atam matəm, anam hicran, bu möhnətdən yarandım mən

Bütün qəlbimlə vücadum doğulmuşdur müsibətdən.

Mənim tanımsa bir sənsən, özüm zülmət, yolum haqqdır

Mənim eşqim, mənim qayəm sənin zəvvarın olmaqdır.

Əhrimən öz qılincını ona verir ki, bütün aləmi məhv et, dünyada zülməti yay, insan sözünə aldanıb qılincını aşağı salma, heç kimin göz yaşına aldanma, qan aşıqlarını öz başına topla. Çünkü insan şöhrət axtarır. Səni anan doqquz ay öz bətnində saxlamış, qanı ilə yoğurmuşdur...

Hörmüz öz dəstəsinə sərkərdə Dağlar sultanını seçir. Qılincını ona verib deyir:

— Ay oğlum, qurşa belinə bu qılinci, bu qılinc haqqın əlidir. Bu qılinc yer üzərində yaşayan bütün şərlərin, şər qüvvələrin, Əhrimanların kökünü kəsməlidir. Sən öz başına günəşin işığını, ulduzları toplayarsan, hara getsən, xeyirdən bir nişanə apar, dara düşmüşlərə kömək et, şər tanrısının birdəfəlik nəslini kəs.

Dağlar sultani Hörmüzə üz tutaraq deyir:

— Sən xeyir günəşi, bəşər tanrısın; qanlı döyüşlərdə insanlar səndən ilham alacaqdır. Mən sənin bu günəşli yolunun yolcusuyam, mən həyati çox sevirəm. O, üzünü tale pərisinə tutaraq ona xeyi-dua verməsini xahiş edir.

Tale tanrısı ona xeyir-dua diləyib deyir:

Sənə yar olsun, əzizim, dövran
Naümid çıxma bu tufanlardan
Ulu Hörmüz, onu sən hifz eylə
Duyğusuz, eşqsız insanlardan.

Mifoloji elementlərin ədəbiyyatda istifadəsinin nə qədər lazımlı və lazımsız olması əsas məsələ deyil. Hər bir ədib daim mövzu axtarışında olur və uğurlu mövzunun tapılıb işlənilməsi yazıçı üçün vacib şərtidir. İşlənilən hər hansı bir mövzu istənilən ədibin bacarığı, qabiliyyəti sayəsində yeni dəyərlər qazanır. Hazır mövzularla zəngin olan mifologiya da həmçinin. Belə əsərlər isə intellektual, zəkalı insanlar üçün olduqca maraqlı və dərkediləndir.

Ədəbiyyat

1. M.H.Təhmasib. Məqalələr. Bakı: Elm, 2005
2. Y.V.Çəmənzəminli. Qızlar bulağı. Bakı: Azərnəşr, 1964
3. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005
4. "Azərbaycan jurnalı". Bakı, 2008, №1

UOT 81:37.016

Dil mədəniyyəti cəmiyyətin varlığı, onun inkişafı üçün bir vasitədir

*fil.f.d. Məmmədova Rahilə Mirzəli qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

*Biz dünyani dilimiz vasitəsi ilə öyrəndik,
dilimiz vasitəsi ilə tərbiyə tapdıq.*

Abbas Səhərət

Dil mədəniyyəti insanların bir-birinə münasibəti, xalqın yüksək mədəni səviyyəsi, inkişafı ilə, başqa xalqlarla qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşır. Dilimizi balalarımıza, şagirdlərimizə sevdirmək üçün Azərbaycan məktəbinin qarşısında böyük vəzifələr durur. Hər bir azərbaycanlı öz dilini mükəmməl bilməlidir. Azərbaycan dilini adı ünsiyyət səviyyəsində bilməkdən getmir, mükəmməl bilməkdən gedir. Azərbaycan ziyalısı öz fikrini şifahi və yazılı formada səlis və sərbəst ifadə etməlidir. Aydın, tutarlı söz, gözəl və cazibədar dil insan həyatının ayrılmaz bir hissəsi olmuş

və olmaqdə da qalır. Nəzakətli ünsiyyət, xoş rəftar, mehribançılıq və qarşılıqlı anlama yüksək dil mədəniyyəti ilə bağlıdır. Dil bütövlükde həyat, tarix, xalqın yaşayış tərzi, yaddaşıdır. O, cəmiyyətin varlığı təşəkkülü və inkişafı üçün ən mühüm şərtdir [1,27]. Ana südə bədənin mayəsi olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır. Dilimizin saflığı və inkişafı uğrunda ana dili millətin mənəvi dayağıdır. Körpəlik dövründən uşaqlarda ana dilinə məhəbbət tərbiyə etməliyik. Onlar bilməlidirlər ki, Azərbaycan dili dünyada ən gözəl dillərdən biridir. Dilimiz ən yüksək romantikani, ən təsirli realizmi, coşqun ehtirasları ifadə edə bilir. Bu dil gözəldir, cazibədardır, şerlə, musiqi ilə doludur [4,5]. Dünyanın ən zəngin dillərindən biridir Azərbaycan dili. Bu dilin özünəməxsus gözəlliyi və ahəngi vardır. Azərbaycan dili hər şeydən əvvəl, xoş avaz yaradan səslər sistemində, zəngin və rəngarəng söz ehtiyatına, tam sabitləşmiş qrammatik quruluşa malikdir. Azərbaycan dilində ən dərin duyğuları, ən inca mənaları istədiyin şəkildə çox müxtəlif bədii boyalarla ifadə etmək olur. Bu dil elmi, siyasi, fəlsəfi fikirləri çox aydın ifadə etməyə qadir olduğu kimi, bədii təfəkkürün gözəl nümunələrini yaratmaq üçün çox yararlıdır. Mədəniyyət silahı uğrunda aparılan mübarizə, dilin təmizliyi uğrunda, məna dəqiqliyi və onun kəskinliyi uğrunda aparılan mübarizədir. Bir çox dünya mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olan poemalarımız, komediyalımız, sənət əsərlərimiz var ki, Azərbaycan dilində yaranmışdır. Tarixən Azərbaycan dilinin gözəlliyi, zənginliyi görkəmli şəxsiyyətlərin nəzər-diqqətlərini özünə cəlb etmişdir. Dilimizin inkişafı uğrunda Şah İsmayıllı Xətainin böyük xidməti olmuşdur. O, Azərbaycan dilini hətta dövlət dili səviyyəsinə qədər yüksəltməyə xüsusi səy göstərmişdir [3,30]. Büyük rus şairi M.Y.Lermontov Azərbaycan dili haqqında demişdir: "mən bir çox dağlar aşdım, Şuşa, Quba və Şamaxı şəhərlərində oldum. azərbaycanca öyrənməyə başladım; həmin dil burada və ümumiyyətlə Asiyada fransız dilinin Avropada olduğu qədər zəruri bir dildir". Ulu əcadadlarımız sözün real gücünü, qüdrətini təməl daşı kimi qiymətləndirmiş və təlqin etmişlər. İnsan cismən yox olsa da, onu tarixdə yaşıdan sözdür. Bizim çağdaş tariximiz sözün tarixidir. Tarixi dövrümüz, mənəvi aləmimiz, sözlə ölçür, qiymətləndirilir. Sərkərdələr, hökmardarlar söz ustadlarına görə tanınırlar. Söz insanı kədərləndirir, sevindirir, hətta ağladır. Xalqımızın mənəvi mədəniyyətini, adət-ənənələrini, böyük şəxsiyyətlərini öyrənməkdə söz sənəti dəyərli mənbə olmuşdur. İnsanın iç dünyasını aşkarlayan onun sözü, dili, bir də nitqidir çünkü güclü vasitədir. Gözəl danışmaq qabiliyyəti həmişə qarşıda duran vəzifələrdən biri olmuşdur. Biz fikirlərimizi təfəkkürün aləti olan nitq vasitəsi ilə çatdırırıq. Söz bədii dilin spesifik formasıdır. Hər bir sənətkarın özünəməxsus bədii dili, ifadə vasitəsi və üslubu vardır. Aparıcı qollardan biri də ədəbi dildir ona görə ki, ümumxalq dilini zənginləşdirir, cazibədar və lakonik, söz sətiraltı məna yükünə malik olmalıdır. Dil zəif, solğun olarsa heç bir ədəbi uğurdan səhbət gedə bilməz. Yaziçi, jurnalist, kütłəvi informasiya sahəsində çalışan mütəxəssislər-xüsusi şəhər və aparıcılar öz fikirini, ideyasını, ədəbi məramını yalnız dil vasitəsi ilə ifadə edə bilər. Dil məzmun və formanın bütün elementlərinin ifadəçisi, onun baş memarıdır. Canlı bir orqanizm yaradan, poetik fiqurları biri-birinə qaynaq edən dil, qüdrətli bir vasitədir. Su, yağış otlara, çıçəklərə, ağaclarla, həyat bəxş etdiyi kimi, bədii söz bədii təfəkkürün aynasıdır.

Ayrı-ayrı şəxslərin dilə, nitqə, münasibəti mənfi və ya müsbət təsir göstərə bilər. Ancaq "Əxlaqi-Nasiri" əsərində sözün qüdrətinə, natiqlik sənətinə yüksək qiymət verilmişdir. Gözəl nitq millətin mədəniyyət göstəricilərindən biri sayılır və gözəl nitq üçün birinci növbədə dilin səlisliyi, ifadə imkanlarının genişliyindən faydalana bilər. Nitq mədəniyyətinin əsas şərtləri düzgünlük və ifadəlilikdir. Allahın zərrəsi, təbiətin tərkib hissəsi olan insan bu dünyadan əşrəfidir; Ana və Təbiət onun dünyaya gəlməsində Allahın buyruğu ilə əsas rol oynamışdır. Həqiqəti dərk etməkdən ötrü Allahı, haqqı, bütün bilik mənbələrindən baş çıxarmağı və onlara sahib olmayı mütəfəkkir alım fəzilət sayır. İnsan o zaman Allaha qovuşmuş olur ki, öz-özü ilə, Allahı ilə, insanla ünsiyyətdən çox böyük fərəh duyur, bütün bunları dərk edib, həqiqətə yaxınlaşır, Allaha qovuşmuş olur. Məhz bu mənada insan dünyasında, o cümlədən, Tusi nəzəriyyəsində natiqlik mühəddəs sənət, söz danışmaq möcüzəvi qabiliyyət sayılır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Nizami Gəncəvi, Şah İsmayıllı Xətai, Molla Pənah Vaqif, Nəsrəddin Tusi və başqları böyük natiqlər olmuşlar. Onların yazdıqları bədii əsərlərdə natiqlik məharəti, nitq kamilliyi mədəniyyəti, nitqin təsir qüvvəsi, nitqdə forma və məzmun vəhdətinin gözlənilməsi və s. haqqında janrın verdiyi imkan ölçüsündə elmi-nəzəri fikir və mülahizələr

söylənilmiş, söz sənətinə yüksək qiymət verilmişdir. Daim fəaliyyət göstərən söz canlı varlıq kimi yaşayır, ilahi ruhdur. Söz olmadan real varlıq, cisim mövcud deyil [2,18].

Şah İsmayılov Xətai şəxsiyyət azadlığını dilin mövcudluğunda görürdü. O, belə bir qənaətə gəlirdi ki, dil “səni-sən, məni-mən, səni-biz, bizi-hamımız” kimi formalasdırmaqla millət, xalq anlayışını tamamlayır. O, elmlik, aydın dixsiya və musiqiliyi nitq üçün vacib şərtlərdən saymış, yazının, oxunun, dövlət və siyaset işlərinin ana dilində aparılması ideyasının praktik həllinə nail olmuşdur.

Saib Təbrizinin aşağıdakı iki misrası ta qədimdən nitqə, onun gözəlliyinə əhəmiyyət və qiymət verildiyini göstərir:

“Varlığında danışq gözəlliyi olmayan adam bu dünyada su və gil palçıq ilə suvanmış divar surətinə bənzəyir” [2,19].

Ədəbiyyat

1. Həsənov H.. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: Universiteti nəşriyyatı, 1999
2. Abdullayev N.. Nitq mədəniyyətinin əsasları”. Bakı: 2008
3. Kərimov Y.. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Nasir, 2003
4. Məhərrəmov Z., İsgəndərzadə M., Bayramov A.. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: ULU, 2015

UOT 37.013

Pedaqoji innovasiyaların tədrisdə rolü

*t.f.d. İsmayılov Şahismayılov Namaz oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Pedaqogikanın ən mühüm məsələlərdən biri də pedaqoji prosesdir. Bu prosesə tədris müəssisələrində aparılan bütün təlim, tərbiyə, təhsil və inkişaf məsələləri, habelə məktəbəqədər tərbiyə, mədəni-maarif, istehsalat müəssisələrində, məktəbdənkənar tərbiyə ocaqlarında, ictimai təşkilatlarda aparılan təlim-tərbiyə işi, ailədə tərbiyə təcrübəsi də aiddir. Deməli, müxtəlif sahələri əhatə edən təlim-tərbiyə müəssisələrində aparılan təhsil, təlim, tərbiyə və inkişaf məsələləri pedaqoji prosesin mahiyyətini təşkil edir. Pedaqoji proses, əslində, güman edilən məqsədə çatmaq üçün öyrədənlərlə öyrənənlərin qarşılıqlı təsiri, əlaqəsidir. O, təlimin, tərbiyənin, təhsilin və inkişafın vəhdəti şəraitində həyata keçirilir. Pedaqoji proses bir sistem kimi çox mürəkkəb mexanizmdir. O, təlim-tərbiyə, təhsil, inkişaf, formalaşma, öyrədənlərlə öyrənənlərin, tərbiyə edənlərlə tərbiyə olunanların qarşılıqlı əməkdaşlığı və s. prosesləri özündə ehtiva edir. Bu proseslər müxtəlif mühit və şəraitdə, müxtəlif forma və metodlarla həyata keçirilir. Pedaqoji prosesin özünəməxsus obyekti və subyekti mövcuddur. Onun obyektini ayrı-ayrı fəndlər (uşaqlar, şagirdlər, tələbələr və s.) və onların topladığı qruplar təşkil edir. Pedaqoji prosesin subyekti ayrı-ayrı şəxslər, yəni tərbiyə edənlər (tərbiyəçi, müəllim, valideyn, idarə başçıları və s.) və ya təhsil qurumları (məktəb, pedaqoji şura və s. qurumlar) təşkil edir. Pedaqoji prosesin obyekt və subyekti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdəirlər. Bu da pedaqoji prosesin səmərəliliyini artırır. Pedaqoji prosesin obyekt və subyektinin qarşılıqlı təsiri məlumat, təşkilatı fəaliyyət, ünsiyyət, idarə, səbəb-nəticə, meyli üzə çıxaran əlaqələr formalarında özünü təzahür etdirir. Bunların hərəsinin özünəməxsus məzmun və mənaları vardır. Məlumat əlaqəsi obyekt və subyekti arasında ictimai məna kəsb edən mübadiləni; təşkilatı fəaliyyət təsiri forması fəaliyyətin sosial məzmununu; ünsiyyət əlaqəsi müxtəlif formalı adı insanı ünsiyyəti; idarə əlaqəsi verilən tapşırıqların icrasını; səbəb-nəticə təsir forması təlim-tərbiyə vaxtı uğur və nöqsanların öyrənilib təhlil edilməsini və tədbirlər görülməsini, meyli üzə çıxaran əlaqə qarşılıqlı pedaqoji təsirin inkişaf meylini müəyyən etməyi nəzərdə tutur. Pedaqoji proses dinamik sistem kimi öz quruluşuna və quruluş elementlərinə (komponentlərə) malikdir.

Onlardan məqsəd, məzmun, fəaliyyət və nəticə elementlərini (komponentlərini) göstərmək olar.

O da, məlumdur ki, pedaqoji proses müəyyən mərhələlərdən keçir. Pedaqoji ədəbiyyatda onların üçün adı çəkilir: hazırlıq mərhələsi, əsas mərhələ və yekun mərhələsi.

Pedaqoji prosesin əsas mərhələsinin mahiyyətini qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün görülən tədbirlər və onların həyata keçirilməsi təşkil edir. Mərhələ üçün məqsəd və vəzifələrin müəyyən olunması, müəllimlərlə şagirdlərin qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılması, zəruri forma və metodların dəqiqləşdirilməsi, əlverişli Şəraitin yaradılması və s. bu qəbildəndir. Yekun mərhələsi pedaqoji proses zamanı əldə olunmuş nəticələrin təhlil edilib öyrənilməsi ilə səciyyələnir. Təhlil zamanı yol verilmiş səhvələr və nöqsanlar öyrənilir, onlara gələcəkdə yol verilməməsi üçün konkret tədbirlər görülməsi müəyyən olunur. Buradan da pedaqoji prosesin səmərəliliyini təmin edəcək texnologiyanın müəyyən edilməsi zərurəti meydana gəlir. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri texnologiya ideyasının pedaqogikaya da gətirilməsinə imkan yaratmışdır. Texnologiyanın pedaqogikada texnologiya psixadidaktika, sosial psixologiya, kibernetika, idarəetmə və menecment nəzəriyyələrinə əsaslanır. Hazırda pedaqoji texnologiya dedikdə müəllimin pedaqoji vəzifələri həll etməyə yönəldilmiş ardıcıl, qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyəti başa düşülür. Yəni pedaqoji texnologiya əvvəlcədən planlaşdırılmış pedaqoji prosesi planlaşdırmaq və ardıcıl olaraq təcrübədə həyata keçirməkdir. Pedaqoji texnologiya dedikdə pedaqoji ustalıq da nəzərdə tutulur. O, pedaqoji prosesin uğurla keçməsinin həlliədici şərtlərindəndir. Pedaqoji fəaliyyətin nəticələri müəllimin, pedaqoji texnologiyaya yiyələnməsi səviyyəsindən də çox asılıdır. Pedaqoji texnologiyanın bir sahəsini də pedaqoji ünsiyyət təşkil edir. O, müəllimlərlə şagirdlər və tələbələr arasında qarşılıqlı fəaliyyətin məqsəd və məzmunundan irəli gələn prosesdir. Pedaqoji ünsiyyət texnologiyası pedaqoji ünsiyyətin yeniləşdirilməsi, təşkili, idarə olunması, həyata keçirilməsi, nəticələrinin təhlili mərhələlərindən keçir. Son onilliklərdə dünyanın, cəmiyyətin inkişafında ciddi ictimai-siyasi, mədəni, elmi, texnoloji dəyişikliklər baş vermişdir. Onlar pedaqogika elmində də öz əks-sədasını tapmışdır. Təhsil, təlim, tərbiyə prosesini yaxşılaşdırmaq və təkmilləşdirmək məqsədilə pedaqoji sistemdə də yeniliklər həyata keçirilməyə başlamışdır. Sözün lügəti mənası in-daxili, novasiya yenilik deməkdir. Deməli, innovasiya pedaqoji sistem daxilində baş vermiş yeniliklərin məcmusudur. Doğrudan da, son onillikdə dünyada, dünya elmində, o cümlədən pedaqoji sistemdə, çox böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Yeni konsepsiyalar, dövlət standartları, yeni tipli məktəblər, integrasiyalışmış elmlər, fənlər, alternativ tədris planları, dərsliklər yaranmışdır.

Fikrimizcə, bu təbii prosesdir. Cənki yeniliklər yaranmasa, onlara etinasızlıqla yanaşılsa, pedaqoji sistem, onun idarə edilməsi, texnologiyası təkmilləşdirilməsə təhsil, təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyi də olmaz. Bildiyimiz kimi, pedaqoji sistemin təkmilləşdirilməsinin iki başlıca yolu vardır. Onlardan biri intensiv və ikincisi ekstensivdir. Qeyd edək ki, hazırda müstəqillik şəraitində Azərbaycan təhsil sistemində güclü innovation proseslər baş vermiş və o, davam etməkdədir. Respublikada onlarla gimnaziya, lisey, seminariya, kollec, akademiya tipli dövlət və özəl tədris müəssisələri təşəkkül tapmışdır. Universitetlərə çevrilmiş kütüvə hal almışdır. Innovasiyanın bir istiqaməti də təlim-tərbiyə və təhsil prosesinin optimallaşdırılmasıdır. Optimallaşdırma bu və ya digər işdə, habelə pedaqoji işdə mümkün olan variantların ən yaxşısını seçib götürmək deməkdir. Pedaqoji optimallaşdırında başlıca məqsəd pedaqoji sistemdə mövcud olan forma, üsul və variantlardan ən yaxşlarını axtarib tapmaq, onları müqayisə etmək, alternativləri müəyyən etmək deməkdir. Optimallaşdırmanın iki istiqaməti vardır: nəzəri aspektdə və praktiki aspektdə optimallaşdırma. Nəzəri aspektdə optimallaşdırma dedikdə onun sinonim variantlarını tapmaq, onları müqayisə etmək və tutuşdurmaq nəzərdə tutulur.

Praktiki aspektdə optimallaşdırma pedaqoji sistemin yeniləşdirilməsi (innovasiya), yenidən təşkili və qurulması, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün onun ən yaxşı vəziyyətə gətirilməsidir. Optimallaşdırmanın metodoloji əsasını sistemli yanaşma təşkil edir. Bu da pedaqoji prosesin bütün komponentlərini, qarşılıqlı əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını vəhdətdə götürməklə səciyyələnir. Optimallaşdırma mövcud pedaqoji prosesin vəziyyətinə və şəraitinə uyğun aparılmalıdır. Bununla bərabər, optimallaşdırma özü də öz növbəsində yeni şərait yaradır və pedaqoji prosesin ona uyğun aparılmasını tələb edir. Pedaqoji prosesdə optimallaşdırmanın aparılmasında müəllim ən başlıca

simadır. O, bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün mütləq yüksək pedaqoji biliyə, pedaqoji qanunauyğunluqlara və prinsiplərə, pedaqoji prosesin təşkili texnologiyasına yiyələnmiş olmalıdır. Habelə təhsilin, təlim-tərbiyənin və inkişafın müasir vəzifələrini başa düşməlidir. Araşdırımlar göstərir ki, pedaqoji prosesdə optimallaşdırma aparmaq üçün müəllim aşağıdakı şəxsi keyfiyyətlərə: a) yaradıcı təfəkkür; b) təfəkkür çevikliyinə; c) təfəkkür konkretliyinə; d) həddi gözləmək qabiliyyətinə; e) tez ünsiyyətə girmək və pedaqoji etikanı gözləmək d) həddi gözləmək qabiliyyətinə; e) tez ünsiyyətə girmək və pedaqoji etikanı gözləmək s) malik olmalıdır. Fikrimizcə, müasir mürəkkəb şəraitdə təlim-tərbiyə işinin qabiliyyətinə və s. optimallaşdırılması metodikasını bilmək və hər bir müəllim üçün çox vacib və zəruri şərtdir.

Ədəbiyyat

1. Cabbarov R. – Məktəbdə təlim-tərbiyə işinin idarə edilməsi və planlaşdırılması, Bakı-2000
2. B. Əhmədov, A. Rzayev – Pedaqogikadan mühazirə konspektləri. Bakı-1983, səh. 338-348
3. N. Əhmədov –Məktəbdaxili nəzarət forma və metodları. «Maarif» – 1986.
4. N. Əhmədov, A. V. Həsənov, H. B. Bayramov, «İdarəetmə pedaqogika və psixologiyası» Bakı-2004
5. Məktəb pedaqogikası. (Q. J. ġurkinanın redaktəsi ilə) Bakı. «Maarif» 1989
6. Paşayev Ə. X., Rüstəmov F. A. Pedaqoji innovasiyalar. Pedaqoji tədqiqatlar (Elmi məqalələrməcməsi) Bakı 2002, № 2-3 (səh. 15-16)
7. N. M. Əhmədov, A. V. Həsənov, N. B. Bayramov. «İdarəetməyin pedaqogika və psixologiyası». Bakı-2004.

UOT 351.85

Ali təhsil müəssisələrində “Multikulturalizmə giriş” fənninin tədrisi müasir dövrün tələbi kimi

*Məmmədov İlham Mabud oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Ösrlərin sinağından çıxmış bəşəri ideyaları əsas götürərək müasir Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmış və bu yolda çox böyük və mütərəqqi işlər görülmüşdür. Təbii ki, bu proses bu gün də uğurla davam etdirilir. Bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsini şərtləndirən amillərdən biri də multikulturalizmin bir təlim kimi ölkənin ali məktəblərində tədris olunmasıdır. Kursun əsas məqsədi ali məktəblərin bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələrə multikulturalizmi bir sosial hadisə, ideologiya, siyaset, nəhayət bir həyat tərzi kimi təqdim etmək, onun əhəmiyyətini əsaslı şəkildə təsvir etmək, dünya dövlətlərinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının bu sahədə tarixi təcrübəsini tədqiq etmək və tələbələr arasında tolerantlıq ənənələrini, döyünlük dünyagörüşünü möhkəmləndirmək və inkişaf etdirməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Multikulturalizmə giriş” kursunun ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində tədris olunması, ilk növbədə fundamental bir məqsədə əsaslanır. Bu, müasir düşünən, təfəkküründə neqativ stereotiplərə yer olmayan, bütün degenerativ əlamətlərdən uzaq olan, ekstremizmə, dini fanatizmə və qatı millətçiliyə “yox” deyən tolerant, mərhəmətli, insansevər və yüksək səviyyədə vətənpərvər gənc azərbaycanının, Azərbaycanın gələcəyinin potensial qurucusu olan postmodern insanın tərbiyə olunması, onun həyatının intellektual məzmununun, ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşmiş mütərəqqi ideoloji konstruksiyasının yaradılmasıdır. Bu fundamental məqsədin reallaşdırılması isə ali təhsil sisteminin qarşısında multikultural tərbiyə ilə bağlı çətin və şərəfli vəzifələr qoyur: 1) Multikultural təlim keçən gənc, ilk növbədə təlimin predmetini, mahiyyətini, nəzəri-ideoloji əsaslarını, onun meydana gəlməsi səbəblərini, tarixi şərtlərini və əhəmiyyətini anlamalı və təlimin incəliklərinə nüfuz etməkdə maraqlı olmalıdır. Bununla əlaqədar fənni tədris edən müəllimdən güclü intellektual və psixoloji hazırlıq tələb olunur.

Yalnız bu halda dinləyiciyə məltikulturalizmin yüksək zəruriliyini, onun mütərəqqi əhəmiyyətini və alternativi olmayan mədəni siyaset olmasını aşılıamaq mümkündür. 2) Təlim keçən gənc multikulturalizmin yeni təlim kimi ideoloji əsaslarını öyrənməklə, tolerantlığın və multimədəni ənənələrin tarixini də dərindən bilməlidir. Bu məqsədə çatmaq üçün fənni tədris edən müəllim tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat, sosiologiya, etnoqrafiya və s. təlimlərin sintezindən yaratdığı hərtərəfli məlumatlara əsaslanmalıdır. 3) Multikulturalizmin mədəni siyaset kimi cəmiyyətdə rolunu düzgün təyin etmək üçün, onun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə sıx bağlı olmasını və ümumi sosial rifahın multikultural mühitin yaradılmasında vacibliyini aşkarla çıxarmaq tələb olunur. Bununla bağlı olaraq təlim verən müəllim ölkədə və dünyada mövcud olan iqtisadi vəziyyətlə tanış olmalı, dövlətin iqtisadi siyasetini və sosial-mədəni sahədə strateji planlarını düzgün təhlil etməyi bacarmalıdır. 4) Multikulturalizm ideyalarının qlobal miqyasda cari inkişaf templərini, beynəlxalq sferada etnik-milli və dini-mədəni münasibətlərin tənzimlənməsini, multikultural mühitin ölkənin xarici siyasetinə müsbət təsirini öyrənmək uğurlu multimədəni siyasetin necə bir vacib aksiya olmasına bir daha sübut edir. Bu vəzifənin uğurla həyata keçirilməsi üçün təlim verən müəllimlər dünyada mövcud olan multikultural modellər haqqında dərin məlumata malik olması, dövlətin xarici siyaset prioritətlərini bilməsi və onların düzgün təfsir olunması bacarığı tələb olunur. 5) xarici siyaset prioritətlərini bilməsi və onların düzgün təfsir olunması bacarığı tələb olunur. 6) Təlim verən müəllim Azərbaycan multikulturalizminin banisi, ümummilli lider Heydər Əliyevin misli görünməmiş uzaqgörən və mütərəqqi fəaliyyəti haqqında geniş və hərtərəfli məlumatlara malik olmalıdır. 6. Təlim verən müəllim müasir dövrdə Azərbaycan dövlətinin multikulturalizm siyasetini inkişaf etdirmək istiqamətində fəaliyyətini, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ölkədə multikultural və yüksək təşəkküllü demokratik mühit yaratmaq yolunda möhtəşəm xidmətlərini dərindən öyrətməlidir.

Bu gün ölkənin təhsil sistemində əsas diqqət təhsilin məzmununun modernləşdirilməsinə yetirilir. Bu isə, ilk növbədə təhsil alanların intellektual baxımdan potensial imkanlarının artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Son məqsəd isə, bu və ya digər sahədə yüksək səriştəyə malik olan, öz intellektual və praktiki bacarıqlarını səfərbər etməyə qadir olan mütəxəssisin yetişdirilməsidir. Səriştə, yaxud kompetensiya (lat. competere – uyğun gəlmək, yaraşmaq – şəxsin müəyyən sahədə yüksək biliklərə və məlumata malik olması) biliyin, bacarığın və vərdişlərin integral (lat. integralis – toxunulmamış, bütöv) xarakteri kimi təzahür edir. Məhz belə bilik ətraf aləmdə baş verən hadisələri və mövcud vəziyyəti adekvat şəkildə qiymətləndirməyə, onlar haqqında nüfuzlu və elmi faktlara əsaslanan fikir söyləməyə, nəhayət mötəbər qərar qəbul etməyə imkan verir.

Beləliklə, bu gün təhsil sisteminin vəzifəsi təkcə konkret intellektual və praktiki bacarığa malik olan mütəxəssis yetişdirməklə bitmir. Əsas məqsəd cəmiyyət üçün dünyanın elmi mənzərəsindən baş çıxaran, sosial baxımdan fövqəladə şəkildə aktiv olan, çağdaş mədəniyyəti formalasdırmağa və inkişaf etdirməyə qadir olan şəxsiyyətin yetişdirilməsidir. Məhz bu halda cəmiyyətin təhlükəsiz gələcəyi zəmanət altına alına bilər. Müasir pedaqoji təlimlərə uyğun olaraq, səriştəli mütəxəssis ilk növbədə dünyanın bütün reallıqlarını düzgün qiymətləndirməyi bacaran və baş verən proseslərə liberal münasibət ifadə edən mədəni insandır [2].

Multikulturalizm, məhz tolerant ruha malik olan, cəmiyyətin sabitliyinin dayağı kimi yetişən liberal şəxsiyyətin tərbiyə olunmasını öz müqəddəs vəzifəsi hesab edir. O, liberal ideologiyanın formalarından biri kimi razılıq və sabitlik siyasetini reallaşdırmaq, mədəni plüralizmi qorumaq kimi təyinat almışdır. Bu gün multikultural təhsilin həyata keçirilməsini mötəbər beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT, Avropa Birliyi, Avropa Şurası və s. kimi qurumlar bütün mövcud üsullarla dəstəkləyir. Məhz multikultural təhsil prosesində mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və dialoqu prinsipi tam şəkildə reallaşdırılır. Multikultural təhsil multikultural şəxsiyyət formalasdırır. Bu baxımdan multikultural təhsilin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur: 1. Rasizmin, ksenofobiyanın, diskriminasiyanın psixologiyasını öyrənmək, mənfi stereotiplərin yaradılması mexanizmlərini təhlil etmək. 2. Milli-mədəni mühiti dərindən öyrənmək, ölkədə tolerantlığın səviyyəsini müəyyən etmək. 3. Tolerant atmosferin yaradılması üçün effektli nəzəri və praktiki mexanizmlər yaratmaq. 4. Gənclərə, güc tətbiq etmədən münaqişələri həll etmək qabiliyyətini və mədəniyyətini aşılamaq. 5. Təhsil alanlarında dünyada bəşəri tərəqqiyə xidmət edən və şəxsiyyətin özünü ifadə etməsi üçün şərt

olan çoxlu sayıda müxtəlif mədəniyyətlərin olması haqqında geniş məlumat vermək, onlarda mədəni müxtəlifliyə qarşı müsbət münasibət yaratmaq. 6. Gənclərdə dünya mədəniyyətinə integrasiya olunmaq üçün intellektual imkanlar yaratmaq. 7. Gənclərin başqa mədəniyyətlərlə dialoq və qarşılıqlı əlaqə yaratmaları bacarığını və qabiliyyətini formalasdırmaq. 8. Gənc nəslİ millətlər arasında sülh, döyünlük və humanizm ruhunda tərbiyə etmək, onları tənqid etmək, onları yaradıcı düşünməyə cəlb etmək. 9. Təhsil alanlarda milli özünüdərkətmə və tarixi yaddaş mexanizmləri vasitəsi ilə ləyaqət, vətənpərvərlik, xalqa, ölkəyə və onun tarixinə məhəbbət hissini inkişaf etdirmək.

Bu gün Azərbaycanda multikultural tərbiyə və təhsil aşağıdakı pedaqoji prinsiplərə əsaslanır: 1) insan ləyaqətini və yüksək mənəvi dəyərləri təbliğ edən ideyaların təlim-tərbiyə prosesinə cəlb edilməsi; 2) müxtəlif sosial qrupların, irqlərin, din mənsublarının və etnosların birləşdirilməsi; 3) tolerantlıq, qarşılıqlı əməkdaşlığı hazırlamaq qaydalarının təbliği.

Ali təhsil müəssisəsində təhsil alan fərdin multikultural şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi spesifik məzmunlu təhsil texnologiyasına əsaslanan və bir qayda olaraq, təhsil alanların multikultural oriyentasiyalı vərdişlər və dəyərlər əldə etmələrinə yönəlmüş təlim-tərbiyə prosesidir. Lakin bütün bu sadalanan vacib vəzifələri həyata keçirmək üçün dövlət institutlarının fəaliyyəti kifayət deyil. Məhz bu səbəbdən multikulturalizm eyni zamanda multikultural ekzistensializmi sosial mexanizmlər vasitəsi ilə tənzimləməyi və nəzarət altında saxlamağı nəzərdə tutur [1].

Beləliklə, multikultural təlim və tərbiyə, bir tərəfdən ölkə ərazisində təmsil olunan bütün etnosların təhsil tələbatlarını ödəməli, digər tərəfdən isə insanları multikultural cəmiyyətdə yaşamaq üçün hazırlanmalıdır [3, 175].

Ədəbiyyat

1. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. Москва, Логос, 2003, с. 9-31
2. Палаткина Г.В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях . Педагогика, № 5, Москва, 2002, с. 41-47.
3. Палаткина Г.В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях . Педагогика, № 5. 2002

UOT 330.341:316.4

İnsan kapitalı konsepsiyasına yeni yanaşma

*Yusifova Mətanət Rizvan qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

“İnsan kapitalı” nəzəriyyəsi iqtisadçı-alim Teodor Şultsun adı ilə bağlıdır. O, “Təhsil yolu ilə kapitalın yaradılması”, “İnsan kapitalına sərmaya” əsərlərində sübut etmişdir ki, məhz təhsil insanı sadə icraçıdan yaradıcı işçiyə çevirir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin inkişafında mühüm rol olañ Qarri Bekkerin “İnsan kapitalı” əsərində isə qeyd edilir ki, insan kapitalına qoyulan sərmayələr yalnız təhsil xərclərini nəzərdə tutmur, bu, eyni zamanda səhiyyəyə, iş axtarışına, ailəyə və s. sərf olunan məsrəflərdir [2].

İnsan kapitalı cəmiyyətin əsas sərvəti hesab olunur. Amma bu, həm də iqtisadi inkişafın vacib şərtidir. Hazırda, sərt rəqabət şəraitində iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi yeni biliklər, insanın yaradıcı və intellektual potensialıdır. İnsan kapitalı yalnız təhsilin, ixtisaslaşmanın, sağlamlığın, tərbiyənin və s. mədəni sərvətlərin ənənəvi xüsusiyyətləri deyil, həm də daxili və xarici mühitə

uyğunlaşma qabiliyyəti, innovasiya proseslərində iştirak, qloballaşma və digər tendensiyaların nəticələrinin qiymətləndirilməsi bacarığıdır.

İnsan potensialının həcmi investisiyaların həcmindən və keyfiyyətindən asılı olduğu kimi, insanın bu investisiyadan istifadə etmək istəyindən də asılı olur. Məsələn, tədris prosesində materialın daha yaxşı mənimənilməsi, bu prosesin daha səmərəli istifadəsi, sağlamlığın möhkəmləndirilməsi və s. İnsan potensialı – iqtisadiyyatda, bazarda baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşmaq və inkişaf etmək deməkdir. İnsan potensialı – insan resurslarının strateji əsasıdır. İnsan potensialının insan kapitalına çevriləməsi üçün müəyyən şərait lazımdır ki, bu zaman insanlar öz potensialından istifadə etməyə çalışınlar.

İnsan kapitalının keyfiyyəti dedikdə aşağıdakı məqamlara diqqət yetirmək lazımdır :

1. İnsan kapitalını öz əqli və fiziki əməyinin nəticələrinə görə fərqlənən konkret fəndlər yaradır;

2. Cəmiyyətdə müəyyən potensial və ehtiyat kimi təcrübə, sağlamlıq, bilik, istedad, bacarıq və s. toplanır ki, bunun da qorunmağa və təkrar istehsala ehtiyacı vardır;

3. Adətən insan kapitalının formallaşması üçün bir insan ömrünün 18-25 ili sərf olunur ki, bunun üçün də həddindən çox vəsait tələb olunur (100-150 min dollar);

4. İnsan potensialı anlayışına insan kapitalı, onun formallaşması, inkişafı və istifadəsi aid edilir. Başqa sözlə, burada insan üçün edilən sərmayələrin yalnız iqtisadi aspektləri yox, həm də onun şəxsiyyətini, cəmiyyətin həyatında göstərdiyi fəallığın dərəcəsini formalasdıran sosial mühitin xarakteristikası, həmçinin səhiyyənin, təhsilin səviyyəsi, cəmiyyətdəki sosial-iqtisadi göstəricilər (məsələn, əhalinin məşğulluğu, onun alıcılıq qabiliyyəti və siyasi həyatda iştirakı), üstəlik, insanların rifahı da nəzərə alınır. Beləliklə, mövcud sosial-iqtisadi şəraitdən asılı olaraq formalılmış insan potensialının mahiyyəti də tədricən reallaşır.

İnsan kapitalı sərmayənin özünü artan dəyər kimi qəbul edir. Bu anlamda insan, ona qoyulan sərmayə nəticəsində müəyyən dəyəri olan iqtisadi obyektlərə çevrilir. Yəni, ilkin mərhələdə insan hələ ki, kapital yox, yalnız müəyyən edilmiş potensialdır. Sonrakı mərhələdə, insan iqtisadi fəaliyyətin subyektinə çevrildikdə, yəni investisiyalar işə düşüb gəlir götirdikdə, kapitala çevrilir. İnsan potensialının insan kapitalına çevriləsinin əsasında həm də daxili və xarici motivasiya amili durur ki, bu amil də fəndlərin daşıdığı biliklərin keyfiyyətindən asılıdır.

Ümumiyyətlə, insan kapitalı iqtisadi dəyər yaratmaq məqsədilə cəmləşmiş səriştələrin, biliklərin və yaradıcı təxəyyülün məcmusudur. İnkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına qoyulmuş sərmayələr özünü tez doğrudan və ən səmərəli məsrəflər kimi qəbul edilir. Hazırda beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində yeni bir istiqamət formalashmışdır ki, bu da “insan resurslarının inkişafına dəstək”dir. İnsan resurslarının inkişafı cəmiyyətdə insan potensialından tam və səmərəli istifadəni nəzərdə tutur [1].

İnsan kapitalının iki aspekti diqqəti cəlb edir: iqtisadi və mənəvi. Bu məsələdə insanların mənəvi dəyərinin çox vacib olması aydındır. İqtisadi aspektə gəldikdə isə, dəyəri nəzərə alınmaqla edilən bütün sərmayələrin ölçülülməsi, əslində, insanların mənəvi varlıq kimi dəyərinin ölçülülməsi deməkdir. Axi insanlar həm öz bacarıqlarından istifadə etməklə, həm də texnikanın gücü ilə dəyər istehsal edirlər. Müasir dövrümüzdə yeni bir konsepsiya – “biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat” konsepsiyası geniş yayılmışdır. Bu konsepsiyanın mövcud olduğu iqtisadi sistemin hərəkətverici qüvvəsi intellektual fəaliyyətdir. Artıq kapitalın yiğilması, toplanması prosesini, informasiyanın toplanması, yaradıcı fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi prosesi əvəz edir. Əvvəllər kənd təsərrüfatına, sonra sənaye sahələrinə aid edilən “əsas məhsuldar qüvvə” titulu indi əqli əməyə şamil edilir. Təsadüfi deyil ki, bu gün “bilik məhsulları”, “intellektual iqtisadiyyat”, “biliklərə əsaslanan cəmiyyət” kimi anlayışlar tez-tez işlənir. Əməyi biliklər əvəz etdiyi kimi, öz növbəsində əmək fəaliyyətini də yaradıcılıq, innovasiyalar və s. əvəz edir. Nəticədə “biliklərə əsaslanan dəyər” əzəriyyəsi əmək-dəyər əzəriyyəsini sıxışdırır. Beləliklə, müasir iqtisadiyyatın inkişaf mərhələsində insan kapitalının rolü artır və ona görə də insan kapitalı konsepsiyasının mövcud nəzəri əsaslarına yenidən baxılmasına ehtiyac duyulur.

Әдәbiyyat

1. Лимачко Е.Е. Человеческий капитал в современной экономике. Новосибирск: Институт Экономики и ОПП СО РАН.www.econom.nsc.ru
2. Беккер Г. Человеческий капитал. Doc.<https://www.hse.ru>

УДК 81

Проблемы усвоения иностранной речи и обогащения профессионального лексикона в процессе формирования культурного и компетентного специалиста в области педагогического образования высших учебных заведений

*Гусейнова Лала Тохид кызы
Мингечевирский Государственный Университет*

Постиндустриальное информационное общество, с его высокоразвитой технологией неминуемо ставит перед современным человеком ряд духовно-нравственных, социально-экономических, профессионально-технических и наконец, социально-лингвистических требований. Необходимо отметить, что в структуру социально-лингвистического спроса современного общества, с бурным потоком информации и стремительно меняющимися отношениями входит, и знание иностранных языков, которое имеет исключительное значение в формировании современной личности.

Тот факт, что речь является локомотивом градации (от лат. *gradation* – постепенное повышение, а также развитие) человеческой культуры и цивилизации, не вызывает никакого сомнения. Но в различных периодах становления и развития социума происходило обратное, то есть деградация социально-духовной сущности человека, которая, в первую очередь проявлялась в его речи, а дальше и в поведении.

Сегодня несмотря на существование богатого источника мировой информации у молодого и подрастающего поколения наблюдается заметная скучность лексикона, который, как правило, лишен не только иностранной речи и даже самых популярных терминов, понятий и фраз, использующихся повсеместно в сферах, техники, культуры, образования, а также в таком важном аспекте, как интернет-ресурсы и социальные сети. Порой, даже учащиеся не могут объяснить смысл и значение самых элементарных слов и терминов научно-технического, информационного и даже повседневного характера. Об использовании ими этих понятий в профессиональном или повседневном общении, не может идти и речи. Такая тенденция, в конечном итоге приводит к оскудению и произвольной ликвидации, какого бы то не было культурного общения. Следовательно, отсутствие культурной речи формирует у молодых, особенно у мальчиков «кроманьонскую брутальность» (от. лат. *brutalis* – грубость, неразумность, термин происходит от имени Марка Юния Брута, пасынка Юлия Цезаря, убившего его) и чрезвычайную маскулинность (лат. *masculinus* – мужитские особенности), что, бесспорно носит в себе груз антипатии и негативную энергию потенциального конфликта.

В связи с этим главная задача высшей школы заключается не только в формировании компетентного специалиста, с профессиональными качествами в той или иной области науки и техники. Создание культурной личности, имеющей традиционный дух приличия, тактичности, комплиментарности, галантности, почтительности, деликатности, куртуазности (анг. *courtly love* – рыцарский, учтивый), и даже, когда требуется экстравагантности в общении, тоже было и остается основной целью образовательной системы каждой страны и любой светской образовательной системы. Именно такую форму общения требует современное конфликтное общество, дабы не допустить столкновения взглядов, культурных

и социальных различий, вспыльчивых характеров и воинственных темпераментов, что в свою очередь открывает путь к более масштабным конфликтам, разрушающим устои национального и глобального общества.

Что касается глобализации, то она неминуемый и неотвратимый процесс становления мирового общества. Стандартизация и унификация научно-технических, социально-культурных и лингвистических ценностей глобального общества, кроме всех нововведений требует интенсивного обогащения лексикона современного человека.

Обогащение лексикона, в свою очередь подразумевает культурную речь современного среднестатистического индивидуума. Культурная речь, богатая с современными терминами и фразами, это основная характерная черта человека с постмодернистскими взглядами на мир и общество. В формировании культурного лексического континуума (от. лат. *continuum* – непрерывное, сплошное) особый конструктивный статус имеют элементы иностранной литературной, научной и профессиональной речи. Она помогает учащемуся думать еще обширнее, развивать аналитику при критическом подходе к рассматриваемым проблемам, знать особенности и позитивные качества других народов и культур.

Культурная речь с богатым лексиконом, также позволяет вступать в плодотворное общение с различными контингентами людей в обществе, с использованием необходимого интеллектуального авторитета. Она способна не только сделать профессиональную деятельность человека максимально качественной и целесообразной, но и существенно смягчить и в конечном итоге снять напряжение в различных конфликтных ситуациях, возникающих в межличностных и профессиональных взаимоотношениях. Роль культурной речи и богатого лексикона, обогащенного современными терминами и фразами, заимствованными из иностранной, в частности английской и русской речи, главным образом проявляется в формировании любезного человека, знающего «золотую середину» вещей и явлений.

Важность становления современной личности с богатыми лингвистическими качествами растет вдвое, когда речь идет о подготовке профессиональных кадров высшего качества с педагогической ориентацией. В этом плане от педагога, занятого в языкоznании требуется создание атмосферы плодотворного общения с использованием современных терминов, понятий, фраз и изречений, с целью превращения современный элитный лексикон в устойчивый образ словесного обмена информацией. Таким образом, учитель-лингвист, преподающий иностранное языкоznание, при формировании профессиональной речи у специалиста, в сущности будущего педагога первым делом должен заботиться о становлении будущего риторика. Поскольку, основной задачей такого специалиста будет, учить и убеждать других, опираясь, исключительно на своей интеллектуальной подготовке и на уровне приобретенного в процессе эмпирической деятельности искусства речи.

Для того, чтобы будущий педагог в своей работе руководствовался истинной культурной речью, она должна быть, одновременно и правильной и богатой, не только элементами национального языка, но и неисчерпаемым запасом иностранных слов. В связи с этим «убежденный моралист», защищающий чистоту национального языка и стоящий на позиции лингвистического пуританства (от лат. *purus* – чистый – чрезвычайная требовательность к сохранению изначальной чистоты литературного языка) может выразить протест в пользу языкового консерватизма. Но современность, с ее быстрыми темпами глобализации диктует свои условия и законы, следовательно, и настаивает на отрицании вмешательства в процесс развития современной лингвистики.

Таким образом, в повестке дня остро стоит вопрос о формировании лингвистического содержания учащегося высшего учебного заведения с педагогической ориентацией, которому в будущем предстоит сложнейшая задача трансформировать приобретенное знание и опыт в аудиториях высшей школы. Успех и позитивный результат в этих ожиданиях зависит от того, как новый специалист усвоит мировой лингвистический и риторический опыт, а также в какой степени проявить свою интеллектуальную

полноценность. Такой результат, также окончательно определит, в какой категории компетентности подтвердит себя новый специалист, и какую интеллектуальную и научную пользу принесет он в систему образования страны.

Литература

1. Скворцов Л. И. Культура речи. Русский язык. Энциклопедический словарь. Москва, 1979, с. 119-121.
2. Венцель Т.В. Пуризм (филологический). Проба-Ременсы. Москва, Советская энциклопедия, 1975
3. Гальцева А.А. Неологизмы XXI века. Научно-методический научный журнал «Концепт» № 13. 2014, с. 21-25

UOT 81

Xarici dillərin öyrənilməsi – zamanın tələbidir

*Islamova Nərgiz Məmmədkərim qızı
Hüseynova Lalə Tohid qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Təhsil hər bir dövlətin, cəmiyyətin fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir.

Heydər Əliyev

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən apardığı çoxşaxəli siyasetinin əsas hissəsi yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması olmuşdur. Həmin dövrdə müasir tələblərə cavab verən ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlayan ali məktəblər və yeni-yeni fakültələrin açılmasını xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Respublikamızın yeni müasir kadrlara olan ehtiyacını ödəmək məqsədi ilə Azərbaycan gənclərinin SSRİ -nin qabaqcıl ali məktəblərinə göndərilməsi, xarici dillərin öyrənilməsinə daha böyük diqqət, ali təhsil sahəsində uzaqgörənliklə düşünülmüş strategiyanın ana xəttini təşkil edirdi. Yüzlərlə gənc müxtəlif universitetlərdə təhsilini davam etdirmək, yüksək ixtisas almaq üçün doğma ölkəmizi tərk edib müxtəlif şəhərlərə yola düşürdü. Onların qarşısındaki böyük və tükənməz imkanların “açar”ı rus dilini mükəmməl bilmələri idi. Bu da təsadüfi deyildi.

Həmin dövrdə ölkəmizdə “ikinci ana dilimiz” adı ilə tanınan rus dili orta məktəblərin Azərbaycan bölməsində bütün siniflərdə tədris olunurdu. Hətta bir çox məktəblərdə bu dilin öyrənilməsi xüsusi təməyülli siniflərdə dərinləşdirilmiş program əsasında aparılırdı. Ali təhsili xaricdə başa vuran məzunlarımız yüksək ixtisas hazırlıqlı mütəxəssis kimi Vətənə qayıdırıb şərəflə əmək fəaliyyətinə başlamışlar. Elmi axtarış və tədqiqatlarla məşğul olmaq istəyən bir çoxları isə orada müxtəlif sahələr üzrə müdafiələr edib elmi adlar alıb, Vətənə üz tutublar.

Bir müddət məlum səbəblərdən rus dilinə diqqət azalmış və bu fənn məktəb programından ya tamam çıxarılmış, ya da dərsə ayrılmış saatların miqdarı azaldılmışdı. Bunun nəticəsi olaraq, bu gün bir çox sahələrdə çalışanlar tərəfindən tipik səhv ifadələrlə rastlaşıraq. Bildiyimiz kimi, bu gün həyatımızda reklam və elanlar geniş istifadə olunan bir vasitədir. Onlar üçün şəhərimizdə xüsusi yer və lövhələr ayrılmışdır. İstənilən elanı oxuyarkən nəyə rast gəlirik? Məsələn: “Təcili ev satılır. Hər cür şərait: navesi var”, “Bağda müxtəliif cür intensiv ağaclar var. Kupçası da var”, “Marşurutun axırıncı astanofkasıdır”, “Remontlu ev satılır”, “Pravaberik”, “QRES”, “RT”, “Pover və padavaçı tələb olunur”, “Xadavoy”, “Vulkanizasa” kimi söz və ifadələrə çox tez-tez rast gəlmək olar. Bu səhvlərin olması rus dilini və bu sözlərin ana dilimizdə düzgün ifadəsini bilməməkdən irəli gəlir. Bir vaxtlar müəssisələrin şəhər və idarələrin qarşısındaki lövhələrdə də rus dilində yazılıra təsadüf etmək olardı.

Bu gün qloballaşma proseslərinin fəal iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikasında yeni tipli kadrların hazırlanmasına xüsusi tələbat yaranmışdır. Beynəlxalq təşkilatlar və qurumlarla əməkdaşlıq inkişaf etdiyə, qabaqcıl dünya ölkələri ilə ayrı-ayrı sahələrdə integrasiya prosesləri geniş vüsət almışdır. Bu gün ölkəmizin orta məktəblərində xarici dillərin örnəilməsinə dövlət tərəfindən diqqət getdiricə artırılır və artıq xarici dillərin tədrisi birinci sinifdən başlanır.

Öz çıxışlarından birində Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri M. Cabbarov demişdir: "Qloballaşma şəraitində gənclərin bir neçə dil bilməsi əhəmiyyətlidir. Bu gün iş yerlərini İKT olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Beynəlxalq araşdırmlarda müəyyən edilib ki, kütləvi İKT sayəsində savadlılığın ölkəyə verdiyi xeyir sənaye sahəsinin verdiyi xeyirdən bir neçə dəfə çoxdur. Onlardan istifadə etmək üçün isə xarici dilləri bilmək tələb olunur [4]."

Bu gün ölkəmiz demokratiya yolu ilə sürətlə addımlayan müstəqil zəngin bir dövlətə çevrilmişdir. Azərbaycan təhsil sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Avropa Təhsil sisteminə integrasiya istiqamətində zəruri addımlar atılır. Bu isə ümumən təhsilin formaca və məzmunca zənginləşməsinə, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə geniş imkanlar yaratır.

Milli təhsilimizin inkişafı istiqamətində görülən işlərin məqsədini əsaslaşdırarkən ölkə başçısı demişdir: "Biz maddi dəyərləri, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik. Çünkü insanların savadı, biliyi onun gələcək həyatını müəyyən edir, ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir və beləliklə, ölkənin intellektual potensialı da möhkəmlənir [5]."

Bu baxımdan orta və ali məktəb kollektivinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür, çünkü həm mövzuların mənimsənilməsində, həm tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində, xüsusən xarici dil müəllimlərinin qabaqcıl iş təcrübəsi, metodik ustalığı həm nəzəri, həm də praktik biliyini şagird və tələbələrə aşılamaq bacarığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ali məktəblərə qəbul olunan tələbələrin əksəriyyəti orta məktəbdə xarici dil kimi əsasən ingilis, az hissəsi isə fransız, alman dillərini öyrəndiyindən rus dili haqqında az məlumatlı olurlar. Bu səbəbdən ilk gündən onlara rus dilinin qrafikası, spesifik səs və hərfəri ilə bağlı məlumat verilir.

Tələbərlərlə tanış olduqdan sonra gündəlik həyatımızda lazım olan söz və ifadələr haqqında məlumat verilir. Məsələn, ana dilimizdəki "salam" rus dilində "здравствуйте" sözləri arasındaki məna oxşarlığı göstərilir. Əgər ana dilimizdə "salam" - Allah (tanrı) kəlamı mənasında işlənirsə, rus dilində salamlaşarkən qarşımızdakılara "здравье, здравие", yəni sağ-salamat, sağlam olmaq arzulanır. O cümlədən «доброе утро, "добрый вечер (день)" ifadələrində ana dilimizdəki» xeyir(li) sözü işlənir, yəni "xeyirli səhər (axşam, gün)" diləyirik.

Tələbərlər iş apararkən onların ingilis dilini bilməsinə tez-tez istinad edilir. Məsələn, bir çox sözlərin ingilis dilində oxşarlığı qeyd olunur. İngilis dilindəki "school" (məktəb), rus dilində "школа", "student" (məktəbli, şagird, tələbə) rus dilində "студент" və s. kimi sözlər misal göstərilir. İlkin mərhələdə tələbələr özləri, ailəsi, oxuduğu ali məktəb və şəhər, yaşadığı ölkə və s. mövzularla bağlı söz və ifadələrlə tanış olduqdan sonra mətnlər oxunub tərcümə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, tərcümə metodik bir vasitə kimi olduqca əhəmiyyətlidir. Şifahi və yazılı tərcümə tələbələrin rus dilində düşünmək qabiliyyətinin inkişafına kömək edir. Öyrənilən dilin vətəni olan Rusiya ölkəsi, onun tarixi, görkəmli yerləri, tanınmış insanlarından bəhs edən mətnlərlə tanışlıq, yeni söz və söz birləşmələri ilə cümlələr qurmaq kimi çalışmalar yerinə yetirilir.

Rus dilinin lügət tərkibi olduqca zəngin və rəngarəng olduğundan tez-tez öyrənilən söz və ifadələrin birbaşa tərcüməsi yox, sinonimləri (antonimləri) olan cümlələr misal göstərilir. Qeyd olunur ki, rus dilində çox sayıda başqa dillərdən keçmə (alınma) söz və ifadələr var. Məsələn, yunan dilindən: математика философия, фонарь, тетрадь; latin dilindən - əsasən elmi- texniki, ictimai-siyasi terminlər, o cümlədən, школа, аудитория, каникулы, директор, республика, экзамен; alman dilindən; лагерь, курорт, галстук, шайба; holland dilindən əsasən dənizçiliklə bağlı: гавань, матрос, руль, дюйм, зонтик; ingilis dilindən митинг, клуб, вокзал, троллейбус, кекс, həmçinin idman oyunlarının adları: футбол, баскетбол, хоккей, спорт; fransız dilindən məişətdə işlənən sözlər - браслет, медальон, пальто, бульон, афиша, туалет; italyan dilindən əsasən musiqi terminologiyası: aria, sonata, карнавал; ispan dilindən карамель, томат, və nəhayət türk dilindən : каравул, караван, казна, колбаса, деньги, базар, утюг очаг, тулуп, арбуз kimi sözləri göstərmək olar.

Xarici dillərin tədrisi zamanı fənlərarası əlaqənin yaradılması da xüsusi yer tutur. Belə ki, “Моя Родина-Азербайджан” (Mənim vətənim Azərbaycandır) rubrikasında: “Баку-столица Азербайджана”, “Город, в котором я учусь - Мингячевир” və s. mövzularla bağlı mətnlərdə tarixi məlumatlar, bəzi coğrafi adların etimologiyası kimi əlavə materiallər diqqətə çatdırılır. Rus dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri qrammatik mövzularda daha geniş işıqlandırılır: hər bir mövzu ilə bağlı çalışmalar sistemi yerinə yetirilir. Buradakı çalışmaları tələbələrin dünyagörüşünün, multukultural dəyərlərinin, intellekt səviyyəsinin artırılmasına aid söz və ifadələrlə zəngindir. Auditoriyaya müraciət edib, “maraq” sözünün ingiliscə nə olduğunu soruşduqda, hər tərəfdən “interesting” sözü səslənir. Həmin sözün rus dilində “интерес” olduğu qeyd olunur. Bu sözdən “интересный”- maraqlı, “интересовать” - “maraqlandırmaq”, ”интересоваться” - “maraqlanmaq” kimi yeni eyniköklü ifadələr yarandığı qeyd olunur. Tələbələrə rus dilində olan söz yaradıcılığının özünəməxsusluğunu və yeni sözlərin hansı üsullarla yaranması ilə bağlı tanışlığı bir sıra çalışmalarda əksini tapmağı vurgulanır. Həmin çalışmaları yazılı və şifahi yerinə yetirilir.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasının orta məktəblərində, təhsil sistemində Rus dilinin tədrisinə dövlət tərəfindən diqqət getdikcə artırılır və bir çox regionlarda bu dil xarici dil kimi I-XI siniflərdə tədris olunur. Ən yaxın qonşumuz Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikasının münasibətləri xoş bir tərzdə inkişaf edir.

Əgər birinci mərhələdə əsas məqsəd ümumişlək sözlərdən istifadə etmək, müxtəlif məzmunlu mətnləri oxuyub tərcümə etmək, kiçik dialoqlar qurmaq kimi tapşırıqlar yerinə yetirməkdirsə, ikinci mərhələdə ixtisasə aid mətnlərin oxunub tərcümə edilməsi, situativ dialoqların tərtib edilməsi, ayrı-ayrı cümlələrin və ya kiçik həcmli mətnlərin Rus dilinə tərcüməsi kimi işlərin aparılmasından ibarətdir. Dialoqların məzmunu, təbii ki, dəyişir və əsasən tələbələrin bugünkü və gələcəkdə olan həyat və fəaliyyətini əhatə edən mövzularla bağlı olur. Nəzərə alınır ki, tələbələrə ali məktəbi bitirdikdən sonra müxtəlif sahələrdə işləyəcək, o cümlədən, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olacaq, iş adamı kimi çalışacaqlar və s. Bu gün rast gəldiyimiz hadisələr buna canlı sübutdur: işə qəbul olunan namizədlər xüsusi blank (CV) doldurduqda özləri haqqında məlumat yazdıqdan sonra “Hansı xarici dilləri bilirsiniz?” və “Hansı səviyyədə” (əla, yaxşı, orta, lügət vasitəsi ilə oxuyub tərcümə edirəm.), (altından xətt çəkib göstərin) sualları qoyulur. İndi tələbələrimiz xarici dilin mükəmməl öyrənilməsi məqsədini qarşılara qoyurlar və bu, təkcə ölkə daxilində yox, həmçinin başqa xarici regionlarda da fəaliyyət göstərmək şansını yaradır. Hər bir elanda işin hansı sahəni əhatə etməsindən asılı olmayaraq xarici dilləri (ingilis və rus dilləri) bilməsi əsas şərt kimi göstərilir.

Bu səbəbdən məşğələlərdə təklif olunan dialoqların məzmunu dəyişir, real həyatımızda daha çox təsaduf olunan mövzular təklif edilir. Məsələn: “Знакомство “(деловая встреча)”, “Мой первый рабочий день”, “В таможне”, В гостинице”, “В кафе”, “В банке” və s.

İkinci mərhələdə tələbələr artıq ixtisas fənləri keçirlər. Mühazirələrdə rastlaşdıqları söz və ifadələr termin kimi tərcümə olunmadığından, onları başa düşmürələr. Həmin söz və ifadələri Rus dili dəftərinə qeyd etmək onlara ev tapşırığı kimi verilir və luğatlardən necə tapmaq, necə istifadə etmək bacarığı aşilanır. Beləliklə, onlar həm də luğatlarda işləmək vərdişinə yiyələnlərlər.

Müasir dövrümüzdə iş tapmaq üçün öz ixtisasını dərindən bilmək, informasiya texnologiyalarından istifadə etmək və ən azı iki xarici dil bilmək kimi vacib komponentlərin zərurəti tələbələrin diqqətinə daim çatdırılır.

Ümummilli liderimizin başladığı və bu gün Prezidentimizin apardığı düzgün siyaset elm və təhsilimizin inkişafı istiqamətində də öz bəhrəsini verməkdədir.

Ədəbiyyat

1. B. Vəsirov “Ali məktəb didaktikası” Bakı, 1992. Səh. 69
2. H.M.İslamova “Русский язык” (учебное пособие для азербайджанских групп) Bakı, 2007
3. Словарь иностранных слов, Москва, 1989
4. Azərbaycan müəllimi qəzeti. 5 may 2017 – ci il
5. Respublika qəzeti. 16 sentyabr 2015 – ci il

Təlim prosesinə yeni baxış: pedaqoji texnologiyalar

*Hacıyeva Əsmər Sirac qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Azərbaycan Respublikasında təhsil sistemi inkişaf etməkdədir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində bünövrəsi qoyulan və prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi nəticəsində sürətlə inkişaf edən Azərbaycan təhsili Respublikamızın iqtisadi, siyasi və ictimai həyatında gənc, savadlı vətəndaşların artmasını təmin etmişdir. Bu isə, Azərbaycan Respublikasının sabitliyinin və möhkəmliyinin qarantıdır.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda Azərbaycan təhsilinin inkişafında prioritet istiqamətlər əks olunmuşdur:

1. Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılması.

2. Təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimşənilməsini təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənin formalasdırılması.

3. Nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə malik, dövlət-ictimai xarakterli və dövlət-biznes partnyorluğuna əsaslanan təhsildə yeni idarəetmə sisteminin formalasdırılması.

4. Müasir tələblərə cavab verən və daimi təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılması.

5. Təhsilin dayaniqli və müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla yeni maliyyələşdirmə mexanizminin yaradılması (1).

Ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları, yeni tikilən məktəblər, ən müasir texnologiyalarla təchiz olunan məktəb və universitetlər, müəllim və tələbələrimizin dövlət hesabına xaricdə təcrübə mübadiləsi, ixtisasartıma kurslarında iştirakı və sair bu kimi addımlar Respublikamızda təhsilə xüsusi diqqətin göstəricisidir.

Təhsildə tədris üsullarına müasir yanaşmaların tətbiqi şagird və tələbələrin daha yüksək mənimşəməsini təmin edir, onlarda məntiqi təfəkkürü artırır və şəxsi fikrin formalasmasına köməklik edir. Innovativ tədris metodlarının tətbiqi pedaqoji təmayüllü ali məktəblərdə daha vacibdir, çünki hərtərəfli biliyə malik savadlı kadrların hazırlanması məhz məktəbdən başlayır.

Mingəçevir Dövlət Universitetinin rəhbərliyi tədrisdə müasir yanaşmalara, innovativ metodların hazırlanmasına və tətbiqinə xüsusi diqqət yetirir, fakültə və kafedralarda təhsilin uğurlu inkişafı üçün lazımi şərait yaradılır, yeniliklər dəsteklənir. Universitetdə təhsilin effektif inkişafına yönəldilmiş müxtəlif layihələr həyata keçirilir, tədrisdə müasir informasiya texnologiyalarının ən son nəticələrindən istifadə olunması təmin olunur. Müəllimlər yeni texnologiyalardan istifadə və bu yeniliklərin tədrisdə tədbiq edilməsinə dair keçirilən kurslarda və seminarlarda mütəmadi olaraq iştirak edirlər. Tələbələrin müasir üsullarla aldıqları təhsilin effektivliyi, imtahanlarda göstərilən yüksək nəticələrlə təsdiqlənir.

Tədrisdə istifadə olunan yeni effektiv metodlar təhsilə müasir yanaşmanın göstəricilərindəndir. Müxtəlif interaktiv metodlardan istifadə müəllim və tələbə (şagird) arasında qarşılıqlı anlaşılma yaradır, mənimşənilmə keyfiyyəti yüksəlir və nəticədə tələbənin (şagirdin) tədris olunan fənn üzrə bilikləri artır. Digər müasir yanaşma, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yeni informasiya texnologiyalarının tədrisdə istifadəsidir. Video, audio və digər tətbiqi programlardan, müasir texniki vasitələrdən, kompüterdən istifadə tələbələrdə (şagirdlərdə) fənnə daha böyük maraqlı yaradır.

Hazırda müasir pedaqoji praktikada şəxsiyyətyönümlü - inkişafetdirici pedaqoji texnologiyalar daha geniş tətbiq olunur. Belə texnologiyaların bir neçəsini nəzərdən keçirək :

Əməkdaşlıqla (kollektiv) təlim texnologiyası – bu təlim texnologiyasında ideya nəyisə birlikdə yerinə yetirmək yox, birlikdə öyrənməkdir.

Layihələr metodu ilə təlim texnologiyası – Bu metodla fəal təlim şagirdin məqsədə uyğun fəaliyyəti ilə onun şəxsi maraqlarına uyğun qurulmuşdur. Metodun əsas mahiyyəti uşaqların əldə etdikləri biliklərin həyatda onlara lazım olduğunu göstərməkdir. Şagirdə onun üçün tanış olmayan, real həyatdan götürülmüş ən vacib problemin həllində malik olduğu və əldə edəcəyi biliklərdən istifadə etmək öyrədirilir.

Modulla təlim texnologiyası – Təlimdə şəxsiyyətyönümlü konsepsiyanın reallaşdırılması, inkişafetdirici pedaqoji texnologiyaların layihələşməsi və praktikada tətbiqi onların müxtəlif şəraitdə, müxtəlif mövzular üzrə sınaqdan çıxarılmasını, bu sahədə pedaqoji təcrübənin öyrənilməsini tələb edir (2, 14).

Beləliklə, Azərbaycanda təhsili, son illərdə aparılan islahatlar nəticəsində, beynəlxalq standartlara çatdırılmışdır və bunun göstəricisi kimi, Respublikamızın bir çox ali təhsil müəssisələrinin dünyanın aparıcı universitetləri ilə əməkdaşlığını və Azərbaycanda təhsil almış yeni savadlı kadrların yetişməsini qeyd etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. “Azərbaycan müəllimi” qəz., Bakı, 2013, 25 oktyabr
2. Nəzərov A. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı: 2012

UOT 81

Xarici dilin tədrisi və kommunikativ səriştəlilik problemləri

*İsmayılova Mətanət Məmməd qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

“Qloballaşma və internasionalizasiya”, “informasiya və nanotexnologiyalar”, “postindustrial cəmiyyət və transmilli korporasiyalar” kimi anlayışlarla xarakterizə olunan XXI əsrдə cərəyan edən integrativ proseslərə adekvat şəkildə reaksiya vermək üçün xarici dillərin mənimsənilməsi son dərəcə vacibdir. Azərbaycan Respublikası günü-gündən beynəlxalq əlaqələrini genişləndirir və belə bir şəraitdə xarici dil sosial-iqtisadi, elmi-tekniki və mədəni tərəqqinin atributlarından biri kimi real şəkildə tələb olunan linqvistik amilə çevrilir.

Ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin daha effektli şəkildə tədris edilməsi kommunikativ səriştəlilik (kompetensiya) kontekstində həyata keçirilir. Latin dilindən tərcümədə kommunikativlik (lat. kommunikatio) ünsiyyət aktı, iki və ya daha çox fəndlər arasında qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan əlaqə kimi təzahür edir. Kommunikativ təlim prosesində əsas vəzifə öyrənilən xarici dil çərçivəsində ünsiyyətin ən uğurlu formalarını aşkarmaqdan ibarətdir.

Kommunikativ səriştəlilik yüksək təşəkkülli kommunikativ qabiliyyət və bacarıqları, müasir sosial strukturlar çərçivəsində müvafiq biliklərin və intellektual imkanların formallaşdırılmasını, mədəni dəyərlərin mənimsənilməsini, davranışda məhdudiyyətlərin zəruriliyini, ünsiyyətdə etiket, adət və ənənələrə riayət edilməsini, nəzakət qaydalarına əməl olunmasını, milli mentalitetə uyğun olan kommunikativ vasitələrdən istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, kommunikativ səriştəlilik, ilk növbədə şəxsiyyətin kommunikativ xassələrini – bilik, bacarıq, qabiliyyət və vərdişlərini, həmçinin ünsiyyət prosesində hissi və sosial təcrübə formasında ifadə olunan dəyərləri özündə birləşdirən mədəni toplum kimi təzahür edir.

Xarici dilləri kommunikativ səriştəlilik çərçivəsində öyrənmək və onlardan səmərəli şəkildə istifadə etmək irihəcmli və çoxhədli prosesdir. Burada əsas məsələ öyrənilən dilin sistematik əzəlliklərini bilmək və ondan kommunikativ məqsədlər üçün istifadə etmək bacarığından ibarətdir. Texniki-humanitar yönümlü ali məktəblərdə isə xarici dillərin tədrisi kommunikativ səriştəlilik baxımından daha yüksək intellektual gərginlik tələb edir. Bu gərginliyi isə kommunikasiyaların

obyektiv parametrlərindən faydalananlığın çətinliyi, predmetin və ixtisasın özəllikləri, onlardan praktikada istifadə edilməsi, nəhayət mənimsənilən nitqin ekstralinqvistik və paralingvistik elementlərinin dərk edilməsi yaradır. Belə şəraitdə qrammatik bilgilər, şifahi nitq, praqmatik vərdişlər, sosial-linqvistik təcrübə, strateji səviyyədə analitik düşünmək qabiliyyəti və s. kommunikativ səriştəliliyin elementləri kimi çıxış edir.

Texniki-humanitar yönümlü ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin öyrənilməsi zamanı kommunikativ səriştəlilik aşağıdakı komponentləri özündə ifadə etməlidir: xarici nitqin səriştəliliyini təmin etmək üçün ixtisasa uyğun audio təlim, öxu, yazı, dioloji və monoloji nitq və s. Xarici dilin daha yüksək səviyyədə mənimsənilməsi üçün isə təlim vasitələrinin zənginliyi və onların müasir texniki və pedaqoji tələblərə cavab verməsi vacibdir. Təlim vasitələri dedikdə xarici dilin öyrənilməsinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan köməkçi maddi-texniki elementlər başa düşülür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kommunikativ səriştəlilik çərçivəsində təlim vasitələrindən istifadə o zaman maksimal effekt verir ki, onlar vaxtında, məqsədyönlü və professional səviyyədə tətbiq olunur, öyrənilən dili orijinalda dinləmək və söyügedən nitqin linqvistik özəlliklərini audi və vizual şəkildə izləmək üçün audio və videoyazılardan, müstəqil distant təlim üçün imkanlar qazanmaq məqsədi ilə kompyuter programlarının və internet sistemin özəllikləri mənimsənilir. Yüksək kommunikativ səriştəlilik mühiti yaratmaq üçün təlim vasitələrinə aşağıdakı elementlərin əlavə olunması məqbul sayılır: nitq fəaliyyətini formalasdırılmasını və inkişafını fərdi baxımdan aktivləşdirən cədvəllər, sxemlər, illüstrasiyalar, paylama materialı və s.

Yuxarıda göstərilən elementlər xarici dillərin tədrisində kommunikativ yanaşma (Communicative language teaching) baxımından kommunikativ səriştəlilik kontekstində kombinasiya olunmuş təlim metodu kimi ortaya çıxır. Bu metodun tətbiqi zamanı layihələr, kommunikativ oyunlar, tamaşalar və diskussiyalar formasında çalışma və tapşırıqlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Texniki-humanitar istiqamətli ali təhsil müəssisələrinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla kommunikativ səriştəliliyə nail olmaq üçün “kommunikativ yönümlü təlim metodu”nın tətbiq edilməsi daha məqsədə uyğundur. Belə ki, bu metod özündə həm sırf kommunikativ elementləri, həm də pozitiv ənənəvi ünsürləri eks etdirir. Bu metod əsas diqqəti formaya deyil məzmunu verir və bu diqqətin mərkəzində nitq davranışının sosial-mədəni uyğunluğu, ifadələrin mənası və məzmunu, təlim tapşırıqlarının toplum forması, ünsiyyətin “şəxsiyyət” tərkibi, təlim prosesinin təlim alanın üzərində mərkəzləşdirilməsi, fərdi və diferensial yanaşma, təlim alanın mənəvi, emosional və intellektual inkişafi, predmetlərarası əlaqələrin zənginliyini nəzərdə tutan integrasiya olunmuş dərslər durur.

Beləliklə, müasir dövrün qlobal tələblərini eks etdirən xarici dilin öyrənilməsi ali təhsil müəssisələrində keyfiyyət baxımından yeni və yüksək təşəkkülli kateqoriya kimi təqdim olunduğu üçün bu mərhələdə kommunikativ səriştəlilik daha həlledici amilə çevrilir.

Ədəbiyyat

1. Д. Гавра. Основы теории коммуникации: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Питер. 2011, с. 288
2. Бодалёв А.А. Об одаренности как субъекта общения. Мир психологии № 4. 1998. с. 47-50
3. Пискунова Е.В. профессиональный паспорт педагога. Гуманитарный вектор. №1, 2008, с.21-27.

**Nizami Gəncəvi və Məhəmməd Füzuli yaradıcılığındaçoxmədəniyyətlilik
və tolerantlıq motivlərinin gənc nəslin tərbiyəsində konstruktiv rolü və əhəmiyyəti**

*Yusibova Gülxar Firqət qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Gənc nəslin tərbiyəsində, xüsusilə də ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji fakültələrində təhsil alan tələbələrin ümumbaşarı dəyərlərə məhəbbət və sədaqət ruhunda yetişməsində, yüksək səriştəli intellektual şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli və ümumdünya ədəbi-bədii irsinin öyrənilməsinin həllədici rolü və əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan Azərbaycan və dünya mədəniyyətinə misli görünməmiş töhfələr vermiş fenomenal düha sahiblərinin yaradıcılığında çoxmədəniyyətliliyə, humanizmə və tolerantlığa verilən dəyərlərin öyrənilməsi və onların təhlili olduqca vacibdir.

Coxmədəniyyətlilik ideyası və tolerantlıq motivləri dahi Azərbaycan şairləri Nizami Gəncəvinin (1141-1209) və Məhəmməd Füzulinin ((1498-1556)) möhtəşəm əsərlərində dərin məzmunla ("Xəmsə") ifadə olunmuşdur.

Nizaminin dünyagörüşündə həm qədim yunan fəlsəfəsinin, həm də Şərq ictimai-fəlsəfi fikrinin ən parlaq nümunələri təmiz lirikanın dili ilə təcəssüm olunur. Ərsincan hakimi Fəxrəddin Bəhram şaha həsr olunmuş "Sirlər xəzinəsi" (fars. Məhsən əl-Əsrar – 1163-1176) poemasında Nizami homiletika (yun. homileтика – söhbət etmək sənəti), yaxud nəsihət üslubunda insanları ədalətə, təmizliyə, birliyə və ilahi məhəbbətə çağırır. Tolerant sufiliyin əsas prinsiplərindən biri olan mükəmməl nitqin vacib xarakteri ön plana çəkilir [1, 171].

1176-1191-ci illərdə yazılmış və Səlcuq sultani II Toğrula (1131-1135), Cahan Pəhləvana (1175-1186) və Qızıl Arslana (1186-1191) həsr olunmuş "Xosrov və Şirin" poeması ilk baxışdan məhəbbət üçbucağı təsiri bağışlasa da, süjet və məzmun baxımından əsər, ümumi cizgilərdə tolerantlığın və multimədəni dəyərlərin tərənnüm olunması kimi özünü təsdiq edir. İnsan məhəbbətinin bütün dini, sosial, etnik-mədəni özəllikləri və məhdudiyyətləri aşaraq təmiz insani münasibətlərdə təzahür etməsi poemanın əsas motivlərindən biri kimi ortaya çıxır. Poemada əsas personajların Sasani hökmdarı, atəşpərəst Xosrov Pərviz (591-628), Bizans şahzadəsi xristian Məryəm, Alban-xristian şahzadəsi Şirin və azərbaycanlı Fərhad olması Nizaminin multimədəni və tolerant dünyagörüşünü təcəssüm etdirən parlaq sübutdur. Nizaminin məhz bu multimədəni və qlobal düşüncə tərzisi, öz əsərlərində dövrün bütün mədəni dəyərlərini tərənnüm etməsi, onu bəşər tarixinin ən məşhur şəxsiyyətlərindən birinə çevirmişdir. Nizami Azərbaycan xalqının oğlu olsa da, bütün dünya xalqları onu, təbii olaraq doğma hesab edir. Çünki, Nizami dühəsinin ifadəsi olan təmiz lirika hər bir xalqın, hər bir mədəniyyətin ruhunu özündə tərənnüm edir.

1188-ci ildə yazılmış və Şirvanşah I Axsitana (1160-1197) həsr olunmuş "Leyli və Məcnun" poemasında Nizami Gəncəvi Vilyam Şekspirdən (1564-1616) dörd əsr əvvəl intolerantlığın və digər sosial-mədəni dəyərlərin qəbul edilməməyinin hansı faciəli nəticələr verməsini iki ərəb ailəsi arasında olan münasibətlərdə, onların övladlarının (Leylinin və Qeys ibn əl Müləvvahin) faciəli məhəbbətində yüksək təşəkkülli poetik üslubda təqdim etmişdir [3].

1197-ci ildə yazılmış və Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslana həsr olunmuş "Yeddi gözəl" (fars. "Həftə peykər") poemasında Nizami müxtəlif xalqları (hind, chin, türk (xarəzm), slavyan, məqrib, bizans, iran) təmsil edən şahzadələrin obrazında, əslində dünya mədəniyyətlərinin müxtəlifliyini və onların hər birinin özünəməxsusluğunu tərif edir. Gənc Bəhram Gurun ərəb çarı Nomanın Karnak adlanan sarayında yeddi şahzadənin portretini görərək onlara vurulması, əslində onların təmsil etdikləri mədəniyyətlərə vurğunluğunun ifadəsidir. Bununla Nizami bütün mədəniyyətlərin əsrarəngizliyini, onların bəşər tarixi və mədəniyyəti üçün zəruri olmasını açıb göstərir. Bəhram Gurun (Sasani hökmdarı V Bəhram – 420-439) şah olandan sonra yeddi şahzadə ilə evlənməsi, onların hər birinə möhtəşəm saraylar inşa etdirməsi, bütün şahzadələrin müdrik hekayələrini dinləməsi, bütün mədəniyyətlərin hər birinin yüksək ilahi dəyər daşımاسını sübut edir və onların hər birinin öyrənilməsinə çağırış kimi təzahür edir.

Nizami Gəncəvinin 1194-1202-ci illərdə yazdığı və Əhər hakimi Nüsreddin Məhəmmədə (1135-1231) həsr etdiyi sonuncu poeması “İsgəndərnəmə” multimədəni ideyaları Qədim dönyanın ən istedadlı sərkərdələrindən biri olan Makedoniyalı İsgəndərin (e.ə. 356-323) və onun “opponentlərinin” dili ilə ifadə edir. Poemada Sokratın, Platonun, Aristotelin fəlsəfi ideyaları və hind müdriklərinin dərsləri, müxtəlif novellalar tərənnüm olunur. İsgəndərin şimal səyahəti çərçivəsində Nizami yoxsulluğun, istismarın, yalanın və münaqışının olmadığı, insanlar arasında yüksək humanist və tolerant münasibətlərin mövcud olduğu ümumi rifah cəmiyyətini (utopiya) təsvir edir. İsgəndərnəmənin birinci hissəsi “Şərəfnamədə” qəddar döyüşü, məğlubedilməz sərkərdə, şöhrət və sərvət dalınca qaçan “supereqo” kimi təsvir olunan İsgəndər, poemanın ikinci hissəsi “İqbalnamədə” müharibələrin və münaqışlərin mənasız, şöhrətin və sərvətin keçici, həyatın mənasının sülhdə, əmin-amalıqla, dialoqda, qarşılıqlı anlaşmada olması qənaətinə gəlmış müdrik kimi tərənnüm olunur [2, 58].

Tolerant və multimədəni dəyərlərin tərənnüm olunması böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin də ədəbi-bədii yaradıcılığının qızıl xəttini təşkil edir. Füzuli ideyalarında insana, özgə dəyərlərə məhəbbət problemi ön plandadır. Füzuli məhəbbəti ilahi məhəbbət olub insanın fiziki və mənəvi gözəlliyini təsdiq edir. Füzuli məhəbbəti həm də ideal məhəbbətdir. Şair onu təzadların inkarı kimi göstərir. Füzuli insan əxlaqının, davranışın və əməllərinin allahın iradəsindən asılı olması məsələsində daha da irəli gedərək iqbal və idbarın, xoşbəxtliyin və bədbəxtliyin bütübütün allahdan, ilahi iradədən asılılığını qəbul edir və onların izahında fatalist mövqe tutur. Füzuli yaradıcılığının, onun həyatsevər ideyalarının məzmununu insanın yer üzərində xoşbəxt olması hüququnun müdafiəsi təşkil edir. Şair alleqoriya (yun. allegoria – məcazi) üslubunda yazılmış əsərlərində müxtəlifliklərin vəhdətinin son dərəcə vacib olmasını (“Meyvələrin söhbəti” – fars. “Söhbətül-əsmar”), insanın pisliklərə qarşı mətin və qorxmaz olmasını, dərdlərini unutmaq üçün həmişə və şərabla qurşanmasının yol verilməzliyini (“Həmişə və şərab” – fars. “Bengü-badə”), insan cahilliyinin cəmiyyət üçün necə təhlükəli fəsadlar törətməsini (“Saqinamə”), dinin mövhumatın insan zəkasında necə çəşqinliga və fanatizmə gətirib çıxarmasını (“Əyyaş və Zahid” – fars. “Rindu-Zahid”), ruhla bədənin vəhdətinin, bədən üzvlərindən hər birinin öz spesifik vəzifəsini yerinə yetirməklə digər üzvlərlə əlaqə yaratması nəticəsində mütəşəkkil harmoniya (saqlamlıq, səhhət) yaratmasını, bu orqanlar arasındaki əksliklər səbəbindən isə bütün orqanizmin xəstəliklərə düşür olmasını (“Saqlamlıq və xəstəlik” – fars. “Səhhət və mərəz”) tərənnüm edirdi [4].

Ədəbiyyat

1. Hüseyinov X. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”. Bakı, 1983
2. Крымский А.Е. Низами. / Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефона: в 86-х томах, т. 41., СПб, 1897
3. Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. К 84 летию Низами Гянджеви. Перевод с фарси, предисловие и комментарии Рустама Алиева. Баку, Элм, 1981, с. 8-388
4. Закуев А.К. Философские воззрения Физули //Труды института истории и философии АН Азербайджанской ССР. Баку, 1955, с. 49-85

**Ümumtəhsil məktəblərdə bəzi riyazi anlayışların
formalaşdırılmasında məsələlərdən istifadə**

*Babuşov Sabir Nəriman
Məmmədova Məhparə Səməd
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Müasir dövrə təhsilimizin qarşısında duran vacib məsələlərdən bəzi insanın tempini cəmiyyətdə baş verən köklü dəyişikliklərə uyğunlaşdırmaq olur. Müasir insan mövcud hadisələri təhlil edib qiymətləndirməyi lazımlı olan məlumatı seçməyi, bilikləri müstəqil əldə etməyi, bildiklərini təcrübədə səmərəli tətbiq etməyi bacarmalıdır. Yeni təhsil programına əsasən təlim prosesində müəllim konkret, dəqiq bir biliyi öyrətmir. O, axtarış və tədqiqat prosesinin təşkil olunmasına, şagirdlərin bu axtarış və tədqiqat prosesinə cəlb edilməsinə, onların mənbələrlə işləməsinə, əsas nəticənin əldə edilməsi məqsədilə alınmış biliyi ümumiləşməsinə köməklik edir. Hazırkı dövrə təlimin effektliyinə nail olmaq üçün, məktəb dərs sistemində təlim vaxtını artırımadan bütün şagirdlərin zəruri biliklərlə silahlandırılması və məktəbdə verilən biliklərlə şagirdlərin gələcəkdə özünətəhsilini təmin etmək problemin həlli çox vacibdir. Bu problemləri həll etmək üçün riyaziyyat tədrisi metodikasının müasir elmi nailiyyətlərindən istifadə edilməlidir. Məktəb riyaziyyat kursunun optimal məzmunun müəyyənləşdirilməsi və onun tədrisi üçün yeni metod və priyomların seçilməsi axtarışları davam edir. Riyaziyyat dərsinin səmərəsinin artırmaq üçün onun məzmunu ilə təlim metodu və formaları arasındaki vahidliyi gözləmək lazımdır. Məktəb riyaziyyat kursunun nəzəri-çoxluq konsepsiyası əsasında qurulması özlüyündə proqresiv iş olsa da, lakin bu konsepsiyanı məktəb kursunda mütləqləşdirmək olmaz. Çünkü bir sıra anlayış və mövzuların nəzəri-çoxluq dilində şəhri təlimi mürəkkəbləşdirir və dərkətməni çətinləşdirir.

Məktəb riyaziyyat kursuna nəzəri-çoxluq cəhətdən yanaşma bir sıra anlayışların, təriflərin və isbat üsullarının yeni şəkildə verilməsinə səbəb omişdur. Bu anlayışlardan biri ənənəvi “nöqtələrin həndəsi yeri” anlayışı verilən xassəyə malik nöqtələr çoxluğu kimi ifadə olunur. Bu anlayış həndəsi biliklərin mənimsədilməsində mühüm rol oynayır.

Bilirik ki, V-IX siniflərdə əsasən müstəvi üzərində müəyyən xassəyə malik nöqtələr çoxluğunə nəzərdən keçirilir. Burada həll edilən məsələlər, əsasən tanışedici xarakter daşıyır, belə ki, məsələlərin həllində şagird məsələnin tələbinə görə ya bilavasitə qurma yolu ilə həmin fiquru çəkir, ya da təsəvvüründə canlandırmağa çalışır. Beləliklə, verilmiş xassəyə malik nöqtələr çoxluğununa məsələlər nəzəri materialın dərindən mənimsədilməsinə kömək edir.

Riyaziyyata aid metodiki ədəbiyyatlarda müstəviyə aid qeyd olunan o tipli məsələlər iki qrupa bölünür.

Birinci qrupa fiqurun formasını müəyyən etməyə aid məsələlər daxildir. Sir deyil ki, əksər hallarda orta məktəbin yuxarı sinif şagirdlərinin və abuturiyentlərinin fəza təsəvvürləri aşağı səviyyədə olur, onlar müstəvi fiqurlarla fəza fiqurları arasındaki münasibəti ayırd edə bilmirlər, fəza məsələlərin həllində çertyoju düzgün çəkə bilmirlər. Həndəsi fiqurların, anlayışların təriflərini bilmədikləri üçün mühakiməni ya düzgün başlamır, ya da tamamilə bilmirlər. Bu çətinliklərin əksəriyyəti şagirdlərin müəyyən xassəyə malik olan nöqtələr çoxluğunu həndəsi obraz kimi əyani təsəvvür edə bilməmələrindən irəli gəlir.

İkinci qrupa həndəsi qurmalarda tətbiq olunan məsələlər aiddir. Orta məktəbdə birinci qrup məsələlər üstünlük təşkil edir buradakı, buradakı məsələlərin həlli aşağıdakı məsələlərə gətirilir:

- Verilən nöqtədən a məsafədə olan nöqtələr çoxluğu;
- Verilən iki nöqtədən bərabər məsafədə olan nöqtələr çoxluğu;
- Verilən bucağın tərəflərindən bərabər məsafədə olan nöqtələr çoxluğu;
- Verilən düz xəttdən a məsafədə olan nöqtələr çoxluğu;
- Verilən parçanın verilən bucaq altında göründüyü nöqtələr çoxluğu.

V-IX siniflərdə həndəsə materialının tədrisi prosesində hər yeni anlayış öyrənilərkən, yuxarıdakı məsələlərdən uyğun məsələ və ona gətirilən məsələlər nəzərdən keçirilir.

Məsələn: VI sinfin riyaziyyat dərsliyində həndəsi fiqura tərif verdukdən sonra, bir neçə məsələ həll edilir və onların həlli şagirdləri aşağıdakı nəticəyə gətirir: müstəvi üzərində mərkəzi və radiusu verilmiş yaganə çəvrə var, fəzada isə bu çəvrələr sonsuz saydadır.

Məsələ. A və B nöqtələrinin keçən çəvrələrin mərkəzləri çoxluğunun tapın. Məsələni həll etdikdən sonra şagirdlərin aldığı nəticə belə olur. Axtarılan nöqtələr çoxluğu AB parçasına onun ortasından çəkilən perpendikulyar düz xəttidir. Məsələ həllinin əsaslığı təklif isə budur: çəvrənin mərkəzindən onun vəterinə endirilən perpendikulyar həmin vəteri yarıya böllür.

Digər bir məsələyə baxaq. İki konsentrik çəvrəyə toxunan çəvrə qurun. Bu çəvrələrin mərkəzləri çoxluğu hansı fiqurdur? Bu məsələlərin hamisində və “iki çəvrənin qarşılıqlı vəziyyəti” mövzusunda aşağıdakı faktı xüsusi qeyd etmək lazımdır. “Toxunan iki çəvrənin mərkəzlərini birləşdirən düz xətt toxunma nöqtəsindən keçir”.

Ümumiyyətlə, verilən xassəyə malik olan nöqtələr çoxluğununa aid yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər aşağıdakı didaktik məsələlərə xidmət edir.

- Keçmiş material möhkəmləndirilir
- Eyni bir fiqur, anlayış müxtəlif vəziyyətlərdə müşahidə edilir
- Verilən xassəyə malik nöqtələr çoxluğu əsasında həndəsi fiqurun forması müəyyənləşdirilir
- Belə məsələlərin həlli prosesində şagirdlər yeni və mühüm həndəsi təkliflərlə tanış olurlar.

Ədəbiyyat

1. Mərdanov M.C. və b. Cəbr və analizin başlanğıcı. Ümumtəhsil məktəblərinin 11 – ci sinfi üçün dərslik. Bakı: Çəşioğlu, 2004, 304 s.
2. Cəbr və analizin başlanğıcı:. Orta məktəbin X – XI sinifləri üçün dərslik. A.N.Kolmoqorovun redaktəsi ilə. Bakı: Maarif, 1990, 320 s.
3. Методика преподавания математики в средней школе: частные методики. Учеб.пособие для студентов физ. мат. фак. пед. ин.-тов. Ю.М.Колягин и др. М.Просвещение, 2000, 480 с.

UOT 81

Naxçıvan ədəbi abidələrin dilində

*Əhmədova Aytən Arzulla qızı
Gəncə Dövlət Universitetinin dissertanti*

Azərbaycan dilində toponimlər onomastikanın ən qədim sahələrində biridir. Öz təbiəti etibarı ilə coğrafi adlar da sözdür, bütün sözlər kimi dilin ümuminkişaf qanunlarına tabedir. [2, 13] Yazılı ədəbiyyatımızda, xalq danışiq dilində və bədii üslubda mövcud olan coğrafi adlar onomastikanın digər növlərindən fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Azərbaycan onomastikasında toponimlərin tədqiqi çox qədimdir. Belə ki, Azərbaycan torpağında mövcud olan şəhər, rayon, kənd, oba və digər yaşayış məntəqə adları hələ qədim dövrdən türk, ərəb, fars, gürcü, alban və s. mənbələrdə öz əksini tapmışdır. Qədim tarixçi və coğrafiyasunaların, səyyahların gündəlikləri (səyahətnamələr) olduqca önemlidir, Strabonun “Coğrafiya”sı, Herodotun “Tarix”i və “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimiya üçün olduqca lazımlı qaynaqlardır. [4, 11] Elmin bu sahəsi ilə məşğul olan tədqiqatçı alımlarımızın bəziləri həmin mənbələri axtarış tapmış, mənbələrin üzərində linqvistika, tarix, coğrafiya baxımından elmi-tədqiqat işləri aparmış və bu mənbələrin bir qismini rus dilinə tərcümə etmişlər. Azərbaycan xalqının yetmiş ildən də artıq Rusiya imperiyasının əsarəti altında olduğunu nəzərə alsaq, belə mənbələrin məhz rus dilinə tərcümə olunmasının təbii bir proses olduğunu görərik. Belə alımlarımızdan biri olan Z.Bünyadovun xidmətləri Azərbaycan xalqı, dili,

Bakuvinin "Kitab təlxis əl-əsər və əcaib əl-məlik əl-qəhhər", Əhməd ibn-Əsəm əl-Kufinin, İbrahim Əfəndinin, Yakut əl-Həməvinin, Şihab əd-Din Muhəmməd əl-Nəsəvinin əsərlərini tərcümə etməklə Azərbaycan elminə möhtəşəm hədiyyə vermişdir. Həmin mənbələrdə Azərbaycan, Arran, Samur, Qazax, Muğan, Bakuya, Xəzər, Dərbənd, Şirvan, Bəzz, Tatarlar ölkəsi haqqında məhz həmin dövrün toponimik və etnonimik məlumatları verilmişdir. Bu sahədə XVIII-XIX əsr məşhur Azərbaycan coğrafiyası Hacı Şirvaninin (1780-1838) böyük xidmətləri olmuşdur. XIX əsr görkəmlı Azərbaycan tarixçisi Abbasqulu ağa Bakıxanov isə fərqli olaraq daha çox sayda etnonimlər, toponimlər haqqında məlumat verməklə yanaşı, həm də onların izahına dair müəyyən fikirlər söyləmişdir. O, Şirvan, Qəbələ, Şamaxı, Alpan, Qaspi, Zıx və digər toponimlərinin etimoloji izahını verməyə səy göstərmişdir. XX əsrдə onomastikanın bir bölməsi olan toponimlər haqqında hərtərəflə araşdırırmalar aparılmış, bir çox toponimlərin yaranma tarixi, mənşəyi, tərkibi izah edilmişdir. Toponimist alimlərdən B.Budaqov, R.Yüzbaşov, Q.Qeybullayev, Q.Məşədiyev, S.Mollazadə, T.Əhmədov, R.Evvazova, E.Nuriyev, S.Aşurbəyli, İ.Bayramov, N.Əsgərov, Y.Yusifov, N.Bəndəliyev, X.Cabbarov, Ç.Mirzəzadə, G.Axundova, R.Əliyeva, R.Xalıqova, E.Abişov, T.Baxşaliyeva, İ.Cəfərsoylu və başqaları Azərbaycan xalqının tarixi keçmişindən xəbər verən coğrafi adları toplamış, mövcud tarixi və dil faktları əsasında araşdırırmalar apararaq dəyərli fikirlər söyləmişlər. Qeyd edilən əsərlər elmi tədqiqatlardır, lakin Azərbaycan dilciliyində çox qədim toponimik mənbələr mövcud olsa da, onların müəyyən hissəsi elmi-tədqiqiqata cəlb olunmışdır. Azərbaycan dilciliyində coğrafi adların tədqiqinin çox qədim tarixi olmasına baxmayaraq, ədəbiyyatda mövcud olan toponimik vahidlərin tədqiqi, onların üslubi xüsusiyyətləri son dövrə məxsusdur. Toponimlərdən ədəbi dilin bədii üslubunda geniş istifadə olunur. Belə ki, bədii üslubda antroponimlərdən sonra toponimlər ən işlək olan onomastik vahiddir. Bədii dildə toponimlərdən istifadənin həm dilcilik tarixi üçün, həm də üslubiyyat üçün böyük əhəmiyyəti var.

Qədim dastanlarımızda və bir çox ədəbi əsərlərimizdə Naxçıvan ərazisində yerləşən abidələrin adları çəkilir. Bu abidələrin toponimikasını araşdırıqdə bunların Azərbaycan (Naxçıvan) ərazisində yerləşən qədim türk-islam abidələri olduğu müəyyənləşir. Naxçıvanda Nuh Peyğəmbərin məzəri, Əshabi-Kəhf mağarası, Əlinçə qalası, Çalxanqala, Gəmiqaya, Haçadağ və s. olması bu ərazidə oğuz tayfalarının yaşadığı təsdiq edən faktlardır. Arxeoloji qazıntılarından əldə edilmiş maddi-mədəniyyət sənədləri Naxçıvanın 3500-4000 illik tarixini alımlar təsdiq etmişdir.

"Kitabi-Dədə Qorqud dastanı"nda Naxçıvanla bağlı toponimlərə rast gəlmək olar. Bunlardan Naxçıvan ərazisində yerləşən Əlinçə qalasının, Altuntaxtın, Dərəşamın və s. adlarına rast gəlinir. Naxçıvan sözünün toponimikasını araşdırıldıqda bir çox maraqlı faktlarla rastlaşıırıq. "Naxçıvan" sözünün fars, ərəb, yunan, gürcü və ya erməni dilləri ilə heç bir əlaqəsi olmadığını ilk tədqiq edən XII əsr müəllifi Yaqt Həməvi olmuşdur. [1, 16] Bəzi tədqiqatçılar "Naxçıvan" adını dini fərziyyə ilə bağlayırlar. "Guya Nuhun gəmisi Naxçıvan ərazisində quru sahəsunə rast gələrək bütün canlıları burada xilas etmişdir. Bəziləri isə adın tərkibindəki "civan" hissəsini "cavan" sözü ilə bağlayaraq, toponimdə "ilk cavanlıq yeri" mənasını görmüşlər. Toponimi "naxç" tayfasının adı ilə də əlaqələndirirlər, lakin Naxçıvan adı "naxç" etnonimindən daha qədimə aiddir. Xalq etimologiyasına görə, toponim "dünyanın bəzəyi" (nəqşि cahan) mənasını daşıyır. Toponimin müxtəlif mənbələrdə Naksuana, Naxçuan, Naxçavan, Naxcuan, Nəşava, Naxcuvan, yazılışı variantlarına rast gəlinir. Ehtimal ki, adın ilkin forması Naksuana və ya Naxçuan olmuşdur. Toponimin tərkibindəki -ana, -an məkan, yaxud cəmlik bildirən formantdır. Adın kökü isə iki hissədən ibarətdir: nak (nax) və şu (çu). Yunan dilində "ç" və "ş" səsi olmadığından, onlar "s" kimi verilirdi. Adın yunan variantında bəlkə də "su" sözü eks olunmuşdur. Fars dilindəki "nik" "yaxşı, xoş" mənalı söz qədim türk dillərində eyni mənada işlədilmişdir, "cu(şu) su" sözünün qədim variantlarıdır. Deməli, Naksuana (Naxçuan) "xoş su yeri" mənasını verir. Qədim türk dillərində işlənən "noş" sözü "nektar, əbədiyyət suyu, dadlı su, həyat eleksiri" mənalarını verir. Azərbaycan və fars dillərində işlənən "nuş" sözü də buradandır. "Ava" isə qədim İran dillərində "su" deməkdir. Beləliklə, adın hər iki variantı – Naksuana (Naxçuan) və Nəşava "xoş, dadlı su yeri", "xoş su diyarı" mənalarını verməklə mineral, müalicəvi əhəmiyyətli "su" anlayışını ifadə edir. Naxçıvan ərazisi hal-hazırda da mineral su mənbələri ilə məşhurdur.[5,166] VII əsrin möhtəşəm abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqudda" dastanının "Usun

Qoca oğlu Səgrək boyu”nda Naxçıvanın məhşur qalası sayılan Əlincə qalasının adı çəkilir. Dastanda yazılır:

”Altı yüz qara tonlu kafər bunların üzərinə qoyuldular. Yigitləri qırdılar, Əgrəgi tutdılar. Əlincə qələsinə-zindana bıraqdılardı. “Hünərin var isə qartaşın Əlincə qələsində əsirdir, var onu qurtar”. [3,110]

”Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Əlincəqala möhkəm istehkam kimi təsvir olunur. Orta əsr qaynaqlarında Əlincə adı qala, dağ, çay kimi nəzərdə tutulmuşdur. Əlincəqala haqqında tarixçilərdən Nəsəvi (XIII əsr), Şərafəddin Əli Yəzdi (XV əsr), türk səyyahı Övliya Çələbi (XVII əsr) və başqaları məlumat vermişlər. Tikinti sənətinin xüsusiyyətlərinə görə, Əlincə qalası daha qədim dövrə aiddir. Əlincə topomininin yayılma areali çox geniş olmuşdur. Ərincə adlı yaşayış yerləri adları Goyçə, Ərzurum, İran, Ağbabəyli elində, mesxeti türklərinin vətəni olan Axsqa şəhəri yaxınlığında da olmuşdur. Ehtimal olunur ki, bu toponimlər öz mənşəyini “ərincə” adlı tayfanın adından almışdır. M.Kaşgarlıının “Divani-lüğət-it türk” əsərində də erincə-ərincə formasında leksik vahid xatırlanır. Əlincə-Ərincə modelində Naxçıvanda Qaraca, Qızılca, Yarımca, Əyricə, Yengicə və başqa kənd adları vardır.

”Dədə Qorqud”un “Uşun Qoca oğlu Səkrək boyu”nda iki yerdə Dərəşam toponimi xatırlanır: ”Dərəşam ucundan keçdi”, ”Dərəşam suyunu dəlüb keçdilər” [3,213] və sair. Elə həmin boyda ərquru yatan Aladağ və Əlincə qalası toponimləri də xatırlanır. Burada ərquru, yəni köndələn yatan Aladağ dedikdə Naxçıvandan görünən Ağrı və ya Ələyəz dağı nəzərdə tutulur. Aladağ Ələyəz dağının ikinci bir adı kimi işlədir. XVIII əsrin 20-ci illərində Naxçıvan osmanlılarının tabeliyində olarkən Dərəşam 315 kəndi birləşdirən nahiyyə kimi Naxçıvan sancağının tərkibində idi. İndi Babək rayonunun Nehrəm kəndi ətrafında Birinci Dərəşam və Dərəşam kənd adları qalmaqdadır. Bu toponimin tərkibindəki ”dərə” leksik vahidi müasir dilimiz üçün aydın olan coğrafi termindir, ”şam” isə Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrinin kəndlərində dialekt söz kimi işlənir. Məsələn, Alibəyli şəmi, Abbas bəy şəmi, Mincivan şəmi, Muğanlı şəmi (Zəngilan), Qız şəmi, Ordubad şəmi (Ordubad). Toponimin tərkibindəki şam dialekt söz olaraq çayın durğun yerində bitən qamışlığı bildirir. Naxçıvan şəhəri yaxınlığında olmuş, indi şəhərin tərkib hissəsinə çevrilmiş Qaraçuq toponimi Oğuz qəhrəmanlarından Qaraca çobanla, Kəngərli rayonu ərazisində yerləşən Böyükdüz Bəkdüz Əmənin adı ilə bağlıdır. Qaraçuq-Qaraçığ adlı etnotoponimlər Qafqazda, Krimda, Bolqarıstanda, Orta Asiyada, İran və Türkiyədə də geniş yayılmışdır.

VII əsrin möhtəşəm yazılı abidəsi olan ”Kitabi-Dədə Qorqud”da Naxçıvana aid yer adlarının qeydə alınması bu regionun qədim Oğuz yurdu, Azərbaycan torpağı olduğunu bir daha təsdiqləyir. Çünkü Dədə Qorqud toponimləri Qorqud atanın torpağa basılmış türk-oğuz möhürüdür. Bu mühüm elmi nəticə hələ də Naxçıvana ərazi iddiaları xülyası ilə yaşayan bədnəm qonşularımıza çox tutarlı cavabdır.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov C. Milli etnik yaddaşın izi ilə. Bakı: Səda, 2005, 171s
2. Еремия А.И. Географические названия рассказывают. Кишинев: Штинца, 1982, 104c
3. ”Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı. Bakı: Yaziçı. 1988, 264 s
4. Uzun E. Akçaabad yer adları. Trabzon: Darica Belgesi Kültür Yayınları, 2004, 134s
5. Yusifli Y.B., Kərimov S.K. Toponimikanın əsasları. Bakı: Maarif, 1987, 204s.

Müasir şəraitdə tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində psixoloji biliyin rolü

*Ismayılova İlhamə Şubay qızı
Ismayılova Aygün İslam qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Millətin dirçəlişi təhsil sisteminin necə qurulmasından asılıdır. Təhsil bir dövlət üçün ən dərin məhiyyət kəsb edən qabaqcıl sahədir. Cəmiyyətin və dövlətin taleyi gənc nəslin düzgün təlim və tərbiyəsini əhatə edən təhsil sistemində asılıdır. Məlumdur ki, elm və təhsilin səviyyəsi yüksək olan ölkələrdə cinayət hadisəsi də az baş verir.

Elm və texnika sahəsində üstün olan ölkələr indi dünyada bütün sahələrdə öncül yerdədirlər. Elm və təhsil inkişaf etdiyə insanların həyata baxışları da dəyişir. Ona görə də dövlətimiz təhsilə ən prioritet məsələ kimi yanaşır və təhsil islahatları həyata keçirir. Çünkü bu sahədə islahat aparmadan heç bir siyasi-iqtisadi program həyata keçirmək mümkün deyil [3,34].

Təhsil konsepsiyasında göstərilir ki, Azərbaycanın təhsil sistemi milli zəminə, türk dünyasının, islam əqlaqının yaratdığı mənəvi sərvətlərə və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanmalıdır.

Cəmiyyətimizin demokratikləşməsi istiqamətində görülən tədbirlər təhsil sahəsində də müasir islahatların meydana çıxmamasına, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə, təhsilin forma və məzmunca yeniləşməsinə geniş şərait yaratmışdır.

Ölkəmizdə təhsil quruculuğu sahəsində aparılan hər bir demokratik təkmilləşmə işi bu gün həyatımızın vacib tələbidir. Bu tələblər içərisində şübhəsiz ki, tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi də durur [2,78].

Hər bir dəyişiklik, hər bir yenilik özü ilə bərabər müəyyən problemlər də yaradır. Müasir dövr gələcəyin vətəndaşlarını yetişdirən müəllimdən psixoloji bilik tələb edir. Müasir tədrisin tələbləri də kökündən dəyişdiyi üçün müəllim öz üzərində işləməli, təhsil sahəsində yaranmış yenilikləri öyrənməli, əldə etdiyi informasiyaları dəqiqləşdirməlidir.

Elmi – texniki tərəqqi dövrünün səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, elm cəmiyyətin nəinki sosial, həm də iqtisadi həyatına nüfuz edir, nailiyyətləri isə sənayenin, təhsilin, səhiyyənin inkişafında mühüm rol oynayır. Müasir elmi- texniki tərəqqi dövründə isə psixoloji tədqiqatın metodologiyası və metodikasının ən başlıca paradigması aşağıdakılardan ibarətdir: nəzəriyyə, eksperiment və praktika

İKT- nin psixologiya elminin inkişafında böyük rolu olmuşdur. İnformasiyanın insan psixikasında oynadığı rolu xüsusü qeyd etmək lazımdır (1, 28).

Hazırda elmi-texniki tərəqqinin olduqca sürətləndiyi bir şəraitdə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi vəzifələri və konkret psixoloji tədqiqatların inkişafında artıq əldə edilmiş müvəffəqiyyətlər psixologianın imkanlarını, şagirdlərin təlim və tərbiyəsində onun iştirakını yeni baxımdan başa düşmək imkanı verir. Görkəmli psixoloqlara görə ən mühüm pedaqoji problemlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi psixologiya elminin qarşısında duran vəzifələri hərtərəfli ifadə edir.

Yeni təhsil qanunu da müəllimlərin qarşısında yeni tələblər qoyur. Bu tələblərdən biri də, kommunikativ bacarıqlarla əlaqədardır. Müəllim öyrədilənlərin tədris fəaliyyətinin, əməkdaşlığının təşkilatçısı olmaqla bərabər, pedaqoji ünsiyyəti yüngülləşdirən əməkdaş və insan kimi çıxış edir. Bu təşkilatçısı olmaqla bərabər, pedaqoji ünsiyyəti yüngülləşdirən əməkdaş və insan kimi çıxış edir. Bu isə müəllimi, şagirdlər tərəfindən biliklərin əldə olunması prosesini idarə etmək üçün təşkilatçılıq, kommunikativlik bacarığını daha da inkişaf etdirməyə sövq edir, onları tədris prosesinin aktiv formasına cəlb edərək, iştirakçıların aktivliyini stimullaşdırır. Belə peşə bacarıqlarının inkişafi üçün təkcə dərin psixoloji-pedaqoji biliklər yox, həm də daimi sistematik peşə treninqi tələb olunur. Bu günün müəllimi təlim metodlarından yeni tərzdə faydalanaqla dərsi maraqlı və səmərəli qurmağa çalışmalıdır. Verilən biliklərdə internetdən alınmış yeni məlumatlardan istifadə etməklə şagirdləri

təəccübləndirmək olar. Lakin buna yalnız təlim texnologiyalarından düzgün və lazıminca istifadə etməklə nail olmaq olar.

Son illər ölkə təhsilində tətbiq olunan yeniliklər, həyata keçirilən tədbirlər çox əhəmiyyətlidir. Belə tədbirlərdən biri beynəlxalq təhsil sərgisidir ki, özünün əhatə dairəsinin genişliyinə, aktuallığına görə təhsil həyatında önəmlili hadisələrdən biridir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrində IX-XI sinif şagirdlərinin elmi axtarışlara sövq edilməsi, onların elmi və yaradıcılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması, elmi tədqiqat işinə meyli olan istedadlı şagirdlərin aşkar edilməsi, həmçinin yüksək elmi tədqiqat nəticələri əldə etmiş Azərbaycan məktəblilərinin seçilib ABŞ-da keçirilən İSEF- Beynəlxalq elm və mühəndislik sərgisinə göndərilməsi və s. öz əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, digər diqqəti cəlb edən bir məsələ də şagird və tələbələrin tədqiqat işinə cəlb edilməsidir. UNEC yuxarı sinif şagirdlərinə “bir günlük tələbə” olmaq şansı yaradır. “UNEC-də bir gün” lahiyəsinin məqsədi X- XI sinif şagirdlərini universitetlə yaxından tanış etmək, ixtisas seçimində çətinlik çəkən şagirdlərə məsləhət vermək, onların ixtisas fənlərində dinləyici qismində iştirakına şərait yaratmaqdır.

Ölkəmizdə elmə, təhsilə göstərilən qayğı, gənclərimizin elmi- tədqiqata işinə yönəldilməsi təqdirəlayiq hadisədir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017- ci il 15 sentyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə” dövlət programında da gənc alim və tədqiqatçıların fəaliyyətinin dəstəklənməsi və gənclərin elmə həvəsinin artırılması mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulur. Yeri gəlmışkən, fəaliyyət göstərdiyimiz Mingəçevir Dövlət Universitetində də bu istiqamətdə mühüm işlər görülür. Universitetimizin alımları Mingəçevir şəhər 7 sayılı tam orta məktəbdə yaradılmış “Gənc alımlar” kursunda mühazirələr oxuyur, elmi tədqiqata maraq göstərən şagirdlərin elmi işlərinə rəhbərlik edirlər.

Ölkə elm və təhsilinə artan diqqətin nəticəsidir ki, gənclərimiz dünyadan inkişaf etmiş ölkələrində mühüm elmi nailiyyətlərə imza atırlar. Şagirdlərin ölkə hüdudlarından kənarda təhsilinin təkmilləşdirilməsi isə onlardan xüsusi bacarıq və qabiliyyət tələb edir. Dünyanı əhatə edən informasiyaların işlənməsi prosesində şagird aydın düşüncəyə, dərin ağıla və hafızəyə malik olmalıdır. Çünkü insan psixikası istedadlı mütəxəssislərin icad etdikləri, insandan çevik təfəkkür qabiliyyəti tələb edən texniki vasitələrdən istifadəyə sürətlə adaptasiya olunmalı, qarşısına qoysuğu məqsədə çatmaq üçün çoxsaylı sosial- psixoloji problemləri həll etməyi bacarmalıdır. Halbuki, demoqrafiq, sosial, psixoloji problemlərin getdikcə dərinləşməsi üzündən insanın psixoloji müdafiəsi getdikcə ziifləməkdədir.

Nəticədə isə psixoloji sağlamlığın qorunmasına ehtiyac yaranır. Təcrübə göstərir ki, cəmiyyət də psixoloji problemlərin müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Həmin işlərin məzmununa aşağıdakılardaxildir:

- sağlamlığın fiziki və psixoloji səviyyədə qiymətləndirilməsi;
- psixikanın və şəxsiyyətin sağlamlıq sərhəddinin müəyyənləşdirilməsi;
- sağlam həyat tərzi haqqında normalların və qaydaların müəyyənləşdirilməsi;
- psixoloji sağlamlığın nizamlanma vasitəsi ilə sağlamlığın qorunması;
- peşə fəaliyyətində psixoloji sağlamlıq üzrə praktik təcrübənin yaradılması və s.

Fəal təlim metodları, xüsusilə interaktiv şagird- müəllim əməkdaşlığını reallaşdırır, onları konstruktiv qarşılıqlı hərəkətə alışdırır, dərsdə psixoloji iqlimi sağlamlaşdırır, xoş ab- hava yaradır. Internetdən məlumat toplayan şagirdlər öz fəaliyyətlərini istiqamətləndirə bilirlər və müstəqil olurlar. Bu proses müştərək öyrənməni və şagirdlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirir. Şagirdlərə səhəbət etmək icazəsi verilən zaman əksəriyyəti öz fəaliyyətindən danışır, öz iş üsulunu bir - biri ilə paylaşırlar. Bu da onlar arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirir.

Təhnologiyalarla təchiz edilmiş məktəblərdə şagirdlərin məlumat toplamaq, həmkarları ilə məsləhətləşmək və əldə etdikləri nəticələri təqdim etmək üçün daha güclü vasitələri vardır. Şagirdlərin öz müəllimlərindən asılılığı azaldıqca və onların öz təşəbbüskarlığı artdıqca müstəqilliyi və özünü inam hissi də artır.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Azərbaycanın ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalasdırılması problemləri. Bakı: Avropa, 2005
2. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azernəşr, 1984
3. Əliyev P.B. Əhmədov H.H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2016

UOT 37.013

Müəllim nüfuzu müvəffəqiyyətin rəhnidir

*Mikayılova Sevda Xası qızı
Mingəçevir Dövlət Universitet*

Müəllimlər tarix boyu cəmiyyətin ən fədakar, cəfakes, qayğılı, etibarlı dayağı olmuşdur. Bütün cəmiyyətin sifarişini yerinə yetirmək kimi ağır bir işi öz ciyinlərində daşıyan bu zümrə hər cür hörmət və qayğıya layiqdir. Gözünün nuru, beyninin ziysi, ürəyinin istisi ilə ömrü boyunca nəsil-nəsil vətəndaşlar yetişdirən bu insanlar qədirbilənlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişlər. Bu və ya digər peşə sahibləri yetişdikləri mövgəyə görə daha çox öz müəlliminə borclu olduğunu iftxarla ifadə etmişlər. Makedoniyalı İskəndər müəllimin insan həyatında rolunu belə qiymətləndirmişdir: **"Yaşamağım üçün atama, yaxşı yaşamağım üçün isə müəllimimə borcluyam"** (Onun müəllimi filosof Aristotel olmuşdur). Müəllim haqqında nə qədər qiymətli fikirlər söylənsə də, müəllim nüfuzunu yüksək tutmaq və onu enməyə qoymamaq ən çox müəllimin özündən asılıdır. Sərr deyil ki, hər kəs müəllim ola bilir, lakin o da həqiqətdir ki, əsl müəllim olmaq hər oğulun, hər qızın hünəri deyil. Bütün sahələrdə nüfuz qazanmaq çox çətin, onu itirmək də bir o qədər asandır. İllərlə qazanılan nüfuzu bir an içərisində itirmək olsa da, onu bərpa etmək qeyri-mümkündür. Ona görə qazanılan nüfuzu bir an içərisində itirmək olsa da, onu bərpa etmək qeyri-mümkündür. Ona görə deyiblər : "Pis adın çıxməqdansa, gözün çıxmağı yaxşıdır". Müəllim nüfuzunu ilk növbədə müəllim özü qazanmalıdır. Bu, ilk təəssüratdan başlamış ömrün sonunacan yüksələn xətlə davam edən, son dərəcə məsuliyyətli bir prosesdir. Müəllim nüfuzu yalnız özü üçün deyil, arxadan gələn müəllim nəsilləri üçün qazanmalı və qoruyub saxlamalıdır. Bir müəllimin yanlış hərəkəti bütün müəllimlərin ünvanına çevrilə bilir. On görə də müəllim hər sözünü, addımını yüz ölçüb bir biçməyə məhkumdur. Məktəbdə müəllimə gənc nəslin təlim və tərbiyəsi kimi şərəfli, eyni zamanda çətin bir iş tapşırılmışdır. Bu etimadı doğrultmaq, vətənimizin gələcək taleyini müəyyən edəcək geniş dünyagörüşlü, elmi biliklərlə silahlanmış, yüksək intellektuala malik gənc nəsil tərbiyə etmək hər bir pedaqoji kollektivdən, hər bir müəlimdən böyük məsuliyyətlə yanaşması tələb edir. Şagirdlərin (tələbələrin) əxlaq tərbiyəsində müəllimin xüsusi nüfuz sahibi olması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onların nəzərində müəllimin nüfuzu nə qədər yüksəkdirsə, onun şagirdə (tələbəyə) göstərdiyi pedaqoji təsirdə bir o qədər yaxşı nəticə verir.

Hər bir müəllimin öz ixtisasını və tədris etdiyi fənnin metodikasını yaxşı bilməsi onun peşə nüfuzunun yüksək olması üçün əsas meyərdir. Bunun üçün müəllim pedaqoji nəzəriyyəni yaxşı bilməklə yanaşı, praktikada ondan yaradıcılıqla istifadə etməyi bacarmalıdır, elmi axtarışlarla məşğul olmaqdan savayı, yoldaşlarının yaxşı təcrübəsini öyrənib tətbiq etməlidir. Belə müəllimlər şagirdlərin (tələbələrin) fəaliyyətini düzgün təşkil edə bilər və yüksək təşkilatlılıq bacarığına malik olurlar. Məhz belə müəllimlər üçün tapşırılmış işdən ötrü şəxsi məsuliyyət hiss etmək, əzüñə və başqalarına tələbkar yanaşmaq kimi səciyyəvi xüsusiyyətlər əsas meyar sayılır. Elə bunlar da müəllim nüfuzunun artmasında böyük rol oynayan amillərdir. Şagirdin dünyagörüşünün formalasması, milli -mənəvi dəyərlərə yiyələnməsində müəllimin rolu əvəzsizdir. Amerikalı pedaqoq İ. Braun demişdir; **"Təhsildə ən çox təsir və nüfuza malik olan faktor müəllimdir.**

Beynin beyin üzərində, şəxsiyyətin şəxsiyyət üzərindəki təsirini əvəz edə biləcək bir şey hələ tapılmayıb". (İ.Braun. Pedaqogika fəlsəfəsi)

Ölkəmizdə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən təhsil islahatı nəticəsində vaxtilə təlimin ancaq elmlərin əsaslarının öyrənilməsinə yönələn funksiyası indi şagirdlərin həyatı bacarıqlara yiyələnməsi üçün geniş imkanların yaradılmasına istiqamətlənməmişdir. Bu biz müəllimlərdən öz üzərimizdə ciddi çalışmağı, nail olduqlarımız ilə kifayətlənməyi, işimizi yeni standartlara, təlim strategiyalarına, qiymətləndirmə mexanizmlərinə uyğun qurmağı tələb edir. Bu gün qarşımızda milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnmiş, müstəqil, tənqidçi və yaradıcı təfəkkürə malik olan gənc nəsil yetişdirmək əsas vəzifə kimi durur.

Şagirdlər arasında düzgün münasibətlərin formalasdırılması, onların qəlbini yol tapa bilmək qabiliyyəti yüksək pedaqoji etikaya malik olmaq – müəllim nüfuzunu yüksək səviyyəyə qaldıran digər amillərdir. Belə yüksək nüfuza malik olmaq üçün müəllim hər şeydən əvvəl öz gücünü, bacarığını səfərbərliyə almalıdır. Əgər peşəyə bağlılıq birinci və əsas amildirsə, şagirdləri sevmək, onların hörmətini qazanmaq ikinci amildir. Bunun üçün tədris etdiyi fənnə qarşı şagirdlərdə maraq və həvəs oyatmaq əsas şərtidir. Buna görə də yüksək pedaqoji biliyə, peşə hazırlığına malik olmaq gərəkdir. XXI əsr informasiya əsridir. Zaman təhsildə kompüter və internetin imkanlarından maksimum dərəcədə faydalanağı tələb edir. Yeni ideyalar, yeni metodlar və üsullar, təlim texnologiyaları, yaradıcı, tədqiqatçı, yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə malik olan müəllim tələb edir. Bu gün qarşımızda dərsdə susan, yalnız sual verdikdə cavab verən, heç bir təşəbbüskarlıq göstərməyən dünənki şagirddən tamamilə fərqli bir insan dayanmışdır. İndi şagird bizimlə əməkdaşlıq edir, öz fikir və müləhizələrini sərbəst şəkildə bildirir, rəy söyləyir, fərqli yanaşma nümayiş etdirə bilir. Hətta müəyyən məsələlərdə bizimlə razılaşmaya da bilir. Müəllim öz ixtisasını dərindən bilməklə, yüksək pedaqoji, psixoloji, metodiki hazırlıq nümayiş etdirməklə bunları təşkil və idarə edə bilər. Müasir müəllim uşaqlara qayğı ilə yanaşmalı, onları başa düşməli, problemlərini, qayğılarını öyrənməklə hər birinə fərdi yanaşlığı bacarmalıdır.

Əlbəttə, müəllim təkcə yeni təlim texnologiyalarını mənimseməklə və onları öz işində tətbiq etməklə kifayətlənməlidir. O, daim yaradıcı, tədqiqatçı və öz peşəsinin vurğunu olmalıdır. Müəllim öz fənninin gözəlliklərini, incəliklərini şagirdlərə çatdırmaqla fənnə qarşı onlarda maraq yaratmalıdır. Belə olan halda şagirdlər həm fənni, həm də onu tədris edən müəllimi sevirlər, onun dərslərində müntəzəm iştirak edirlər. Odur ki, dərslərimdə böyük riyaziyyatçıların -filosofların riyaziyyat haqqında fikirlərindən, fənlərarası integrasiyadan, riyazi tapmacalardan, riyazi oyulardan, resurslardan, rebuslardan, şeirlərdən və s. istifadə edirəm. Belə hallarda şagirdlər yorulmur, dərs daha fəal keçir.

Məşhur Çin mütəfəkkiri Konfutsinin bir fikrini fəaliyyətimdə əsas götürürəm: "Alicənab müəllim şagirdi öyrədəndə və tərbiyə edəndə onu irəliyə aparır, arxasında dərtmir, onda maraq oyadır, məcbur etmir, ona yol göstərir, lakin yolu sərbəst getməyə imkan yaradır. Nə qədər ki, o şagirddə maraq oyadır, məcbur etmir, deməli, şagirdin bilik qazanması asanlaşır. Nə qədər ki, o, şagirdə yol açır, deməli, ona düşünmək imkanı verir. Müəllimlə şagirdin arasında müstəqilliyyin yaranması, şagirdə bilik qazanmanın aşınlanması və düşünmək imkanının verilməsi, məhz bunlar müəllimlik məharətidir". (Fəlsəfi aforizmlər)

Mənçə, bu sözlər hər bir müasir müəllim üçün fəaliyyət devizi ola bilər. Bütün bunlar göstərir ki, müəllimin nüfuzu hər şeydən əvvəl öz əlindədir, işində və əməlindədir. Heç bir nəzarət, heç bir program, heç bir rəhbərlik müəllimin şəxsiyyətini və peşə keyfiyyətini əvəz edə bilməz. Məsuliyyətli və tələbkar müəllim öz işini qurarkən mənfi xüsusiyyətlərin onda olmamasına çalışmalıdır. Dərsə gecikən müəllim tələbəyə gecikməyi qadağan edə bilməz. Burada artıq nüfuzdan danışmağa dəyməz. Müəllim tələbə(şagird) münasibətdə yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin formalasdırılması prosesində müəllimin nüfuzu əsas şərtidir. Müəllim özü əxlaq qaydalarını pozub cinayətb edirə, burada artıq nüfuzdan danışmağa dəyərmi? Müəllim nüfuzuna xələ gətirən amillər cəhətdən əziyyət çəkən müəllim işləmək üçün başqa iş növlərindən istifadə edir. Müəllim əməyinin nəticələrinə qiymət verilməməsi, müəllimə laqeydlik halları aradan qaldırılmalıdır. Bu hal müəllim nüfuzuna xələ gətiriir. Attestasiya zamanı bəzən layiqli müəllimlərin bir tərəfdə

qalması, layiq olmayanların isə şəxsi münasibətlərin ön plana çəkilməsi nəticəsində baş müəllim “adı alması obyektivliyin pozulmasına gətirib çıxarır, müəllimdə ruh düşkünlüyü yaradır, əli işdən soyuyur və həvəsdən düşür. Müəllim nüfuzuna xələl gətirən amillərdən biri də budur. Müəllimin taktı, pedaqoji ustalığı da onu nüfuzunun dayaq nöqtələrindəndir. Dərs müəllimin biliyini nümyış etdirmə məkanı deyil, daha çox, şagirdlərin elmlərin əsaslarına yiyələnmələrini təmin etməyin optimal yollarını tətbiq etməklə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün kollektiv çalışma prosesidir. Müəllim ilk baxışda ən çətin görünən materialı elə incələyib hazırlamalıdır ki, öyrənənlər müsbət nəticəyə sevinə bilsinlər. Bütün müəllimlər yaxşı bilirlər ki, müəllimin özünə dumanlı görününen informasiya şagird üçün zülmət olur. Yaradıcı müəllim, xəstəsini dərmandan əvvəl şirin, ruhlandırıcı dili ilə müalicəyə çalışan həkim kimidir. Şəfa tapacağı üçün həkiminə güvənən xəstə kimi, şagird də ən mürəkkəb elmi problemlərin həllini tapmaqda öz müəlliminə güvənməlidir”. Müəllimin professional səriştəsinə heyran olmayan şagirddə kifayət dərəcədə motivasiya yaratmaq da mümkün deyil. Motivasiya özü də müəllim nüfuzunun yaranması və qorunub saxlanmasına xidmət edir. Müəllimin nüfuzunu qorumaqda onun şagirdlərinə qarşı diqqətli olmayı da böyük rol oynayır” [1]. R. Sədullayev)

Pedaqoji prosesin ən çətin anlarından biri də şagird biliyini qiymətləndirməkdir. Şərhsiz verilən qiymət kənardan ya "şişirdilmiş", ya da "kəsilmiş" kimi görünə bilər. Düzgün qiymətləndirmə müəllim nüfuzuna çox böyük təsir göstərir. Yüksək əhvali-ruhiyyə, müsbət enerjili olmaq da müəllim nüfuzunu qoruyan amillər sırasındadır. Ona görə də müəllim öz sağlığının, səhhətinin qayğısına qalmalı, idmançı kimi həmişə formada olmalıdır. Həmkarlarının nüsuzunu qorumayan müəllim öz nüfuzunu qoruya bilməz. Yeri düşəndə pedaqoji kollektivin digər üzvləri haqqında müsbət rəy söyləməkdən, onların nailiyyətlərindən, nümunəvi xüsusiyyətlərindən, bəzi şeyləri onlardan öyrəndiyini belə şövqlə danışmaqdən çəkinməmək lazımdır. Şagird şəxsiyyətinə hörmət müəllim nüfuzunu artırın digər bir amildir. Şagirdlər sinifdə müəllimin onlar üçün şam kimi əridiyini hiss etməlidir. **Müəllim şagirdləri kamilləşdirdiyi kimi özünü də daim təkmilləşdirməli, aramsız olaraq elmi-metodiki hazırlığının qayğısına qalmalıdır. Klassik pedaqogikada qəbul olunmuş "Müəllim oxumadığı gün ölüür" fikri bu gün də aktualdır.**(R. Sədullayev

Sinfə hakim olmayı bacarmaq müəllim nüfuzunun tərkib hissələrindəndir. Məktəb rəhbərliyinin nəzarəti olmadan dərs keçə bilməyən müəllimlər də görmüşük. Bu, yerinə düşməməkdir, müəllimin faciəsidir. Peşəsinə sədaqət müəllimin nüfuzunu, qiymətini artırır. Fürsət düşən kimi müəllimliyini tərk edən əsl müəllim üçün bu hərəkəti nəsillərə xəyanət kimi də qiymətləndirmək olar. Müəllim nüfuzunu hər vasitə ilə qaldırmalı və qorunmalı, onun əmək və möişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına daim qayğı göstərilməlidir. Bu, dövlətimizin və xalq təhsili sisteminin qarşısında duran əsas vəzifədir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi xalq müəlliminə göstərilən qayğı, xalq müəlliminə verilən qiymətdir.

Müəllimin yüksək peşə hazırlığına malik olması, peşəyə vurğunluq, tələbələrə ədalətli münasibəti, onlara qəlbən bağlılığı onun peşə nüfuzuna dəlalət edir. Müəllimin tələbənin gözündə necə görünməsi onun bilavasitə onun peşə nüfuzu ilə bağlıdır. Yüksək müəllim nüfuzuna malik olmaq istəyirsinizsə, gəlin hamılıqla müəllim ləyaqətini qoruyaq. Müəllim nüfuzu – müvəffəqiyətin rəhnidir. Müəllim öz nüfuzunu qoruya bilsə, onun ziyası bütün qaranlıq könüllərə nur saçar.

Ədəbiyyat

2 Fəlsəfi aforizmlər (Konfutsin), Bakı, 2009

3 İ. Braun Pedaqogika fəlsəfəsi. Bakı, 2002

4 1 R. Sədullayev. Müəllim nüfuzu və müəllim. Bakı, 2016

**Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin
müasir forması və məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətləri**

*Cabbarova Könül Hidayət qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

*Əgər biz bu gün dünən öyrətdiyimiz kimi öyrətsək,
biz öz balalarımızın sabahını əlindən almış olacaq...*

Con Dyu

Qiymətləndirmə təhsilalanların fəaliyyətinə, emosional durumuna, özünügiymətləndirməsinə, motivasiyasına və digər xüsusiyyətlərinə təsir edir. Bəzi hallarda, bu təsir şagirdlərin əldə etdikləri mənfi nailiyyətlərdə deyil, qiymətləndirmə sisteminin mükəmməl olmamasında özünü göstərir (onun qeyri obyektivliyi, qeyri şəffaflığı).

Bu gün mütəxəssislər arasında yeganə qiymətləndirmə sistemi haqqında birgə fikirlər yoxdur. Müəlliflər qeyri obyektiv pedaqoji qiymətləndirmənin əsas səbəblərindən biri kimi qiymətləndirmə meyarlarının kifayət qədər işlənilməməsini vurğulayırlar. Buna görə də, təhsil prosesinə meyarlı qiymətləndirmənin və yaxud onun elementlərinin daxil edilməsi bu problemin həllinə kömək edə bilər [2].

Respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində istifadə olunan meyarlı qiymətləndirmə sistemi ənənəvi qiymətləndirmə sisteminin alternativ variantlarından biri kimi hesab edilir. Meyarlı qiymətləndirmə texnologiyasının istifadəsi təhsilalanın nailiyyətlərinin müqayisəsinin dəqiq müəyyən edilmiş, kollektiv inkişaf etdirilmiş, əvvəlcədən təhsil prosesinin iştirakçılara tanış olan meyarlarla bağlıdır. Meyarlar şagirdlərin müxtəlif növ fəaliyyətinin siyahısı kimi təqdim olunur. İlk baxışdan meyarlı qiymətləndirmə prosesi kifayət qədər əziyyətli görünür, lakin onun bir sıra mühüm faydalı vardır: qiymətləndirmə mexanizmini “şəffaf” edir, qiymət yazılırkən müəllim subyektivliyini aradan qaldırmağa imkan verir, şagirdin zəif və güclü tərəflərini tapmağa kömək edir, uşaqlarda özünüqiymətləndirmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Əvvəlcədən müəyyən edilmiş meyarlarla həyata keçirilən qiymətləndirmə, tez-tez qaranlıq və qeyri müəyyən vəziyyətdə yaranan narahatlılığı azaldır. Əgər şagirdlərin qiymətləndirmə meyarları haqqında məlumatları olarsa, onda onlar özlərinin güclü və zəif tərəflərini müəyyən edə bilərlər. Onlar ya yüksək qiymət almamağa hazır olurlar, ya da özlərinin zəif tərəflərini “düzəltmə”yə çalışırlar.

Qiymətləndirmədən qorxmayan şagirdlər böyük məmənuniyyətlə dərslərdə iştirak edirlər. Müəyyən psixoloji və pedaqoji şəraitdə, məktəb qiymətləndirməsi şagirdlərin tədris fəaliyyətinin yüksəldilməsinin motivi ola bilər. Şagirdlərin qiymət almaq istəyi arxasında müxtəlif səbəblər gizlənə bilər: valideynlərin və müəllimlərin tərifini almaq, sinifdə seçilən şagird olmaq, ali məktəbə qəbul olunmaq istəyi və s.

Tədqiqatlar göstərir ki, ənənəvi qiymətləndirmə sistemi olan siniflərin şagirdlərində qiymətləndirmə aspektinə bir qədər yüksəldilmiş həssaslıqla yanaşdıqda, onların təlimə pozitiv münasibəti müşahidə olunur. Bu, meyarlı qiymətləndirmə sistemi olan siniflərin şagirdlərində də müəyyən edilsə də, orta səviyyədə sezilir.

Müəllimlər emosional qiymətlərə arxalananda şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini çox vaxt görmürlər, bu mühüm məsələlərə psixoloq gözü ilə baxırlar. Onların anlamında ideal şagird-yaxşı oxuyan və intizamı pozmayan şagirddir. Yaxşı oxumayan və intizamı pozanı isə pis uşaq kimi qiymətləndirirlər. Müəllimlər çox vaxt belə uşaqlarla kifayət qədər işləmirlər, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almırlar, maraqlarına düzgün istiqamət vermirler. Qiymətləndirmə zamanı müəllimlər qabiliyyətli hesab etdikləri şagirdlərdən çox şey gözləyirlər, qabiliyyətsizlərdən isə əllərini üzürlər. Dərsdə də onlara bu ölçü ilə yanaşırlar.

Bəzi müəllimlər də var ki, qiymətləndirmə zamanı şagirdlər arasında ayrı-seçkilik salırlar. Bu şagirdə psixoloji cəhətdən mənfi təsir edir. Hətta, bəzən müəllimlər qeyri-ixtiyari olaraq qabaq partalarda oturan şagirdlərə arxada oturanlara nisbətən daha çox müraciət edir və onlara daha yüksək qiymət verirlər. Bəzən verilən qiymət müəllimin subyektiv meyllərindən asılı olur. Məsələn, gözəl xətti olan müəllimlər gözəl xətti olan şagirdlərə üstünlük verirlər. Düzgün tələffüzə həssas olan müəllimlər nitqində qüsür olan şagirdləri naşaqlı yerə cəzalandırırlar [1].

V.A. Suxomlinski hesab edirdi ki, verilən qiymət tənbəlliyi və səhlənkarlığı cəzalandırmağı yox, əməksevərliyi mükafatlaşdırmalıdır. Əgər müəllim “2” və yaxud “1” qiymətində qamçı əlamətlərini, “5” və “4” qiymətində isə şirin qoğal əlamətlərini bürüzə verməyə çalışarsa, onda tezliklə uşaqlar həm qamçıya, həm də şirin qoğala nifrat edəcəklər. Əmək sevincini və təhsildə müvəffəqiyəti V.A. Suxomlinski, təlimə sövq etməyin əsas stimulu kimi qeyd edirdi [3].

Təəssüf ki, təlim prosesində qiymətin rolü o dərəcədə böyükdür ki, o yeganə təlim motivinə çəvrilir. Ən əsası da, müəllim qiymətləndirmənin tərbiyədici funksiyasını unutmamalıdır: şagird özü özünü qiymətləndirməyi, nəticə çıxarmağı və öz dərs prosesini, təlimə olan münasibətini korrektə etməyi bacarmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.Ə. Pedaqogika. Bakı: Elm və təhsil, 2010.
2. Kurdjukova, N. A. Оценивание успешности учебной деятельности как психолого-педагогическая проблема: дис. канд. психол. наук / Курдюкова Н.А. - СПб. 1997, 201 с.
3. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. - Киев: Раденска школа, 1974. - 160 с.
4. www.kurikulum.az
5. www.portal.edu.az

UOT 512.7

Qarışq törəmələri dominant olan ümumiləşmiş Sobolev-Morri fəzalarında daxilolma teoremləri

*Babayev Rövşən Fərrux oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Məqalədə qarışq törəmələri dominant olan ümumiləşmiş Sobolev-Morri

$$\bigcap_{i=1}^{2^n} L_{p^i, \varphi, \beta}^{< l^i >} (G)$$

fəzası qurulmuşdur. Sonra bu fəzalardan olan funksiyaların daxilolma nöqteyi nəzərinə bir sıra xassələri öyrənilmişdir.

Qurulan fəzada norma aşağıdakı kimi verilir:

$$\|f\|_{\bigcap_{i=1}^{2^n} L_{p^i, \varphi, \beta}^{< l^i >} (G)} = \sum_{i=1}^{2^n} \|D^{l^i} f\|_{p^i, \varphi, \beta; G},$$

haradakı

$$\|f\|_{p^i, \varphi, \beta; G} = \|f\|_{L_{p^i, \varphi, \beta}^{< l^i >} (G)} = \sup_{\substack{x \in G \\ l > 0}} \left(\prod_{j=1}^n (\varphi_j([t_j]))^{-\beta_j} \|f\|_{p^i, G_{\varphi(l)}(x)} \right)$$

$$\beta_j \in [0, 1], \quad [t_j] = \min \{1, t_j\} (j = 1, \dots, n); \quad G \subset \mathbb{R}^n, \quad G_{\varphi(l)}(x) = G \cap \left\{ y : |y_j - x_j| < \frac{1}{2} \varphi_j(t_j) \right\} \quad , \quad 1 \leq p^i < \infty, \quad l^i = (l_1^i, l_2^i, \dots, l_n^i), \quad l_j^i \in \mathbb{N}_0, \quad (i = 1, 2, \dots, 2^n), \quad \varphi(t) = (\varphi_1(t_1), \dots, \varphi_n(t_n)),$$

$\varphi_j(t_j) > 0$ ($t_j > 0; j = 1, \dots, n$) G -də Lebeq mənada ölçüləndir. Qeyd edim ki, qurulan fəza $p^i = p$, $l_j^i = l_j(j \in e')$, $l_j^i = 0(j \in e_n \setminus e')$ olduqda qarışiq törəmələri dominant olan Sobolev-Morri $S_{p,\varphi,\beta}^l W(G)[1]$ fəzəsi ilə üst-üstə düşür.

Qurulan fəzada aşağıdakı şəkildə daxilolma teoremləri öyrənilmişdir:

$$1) \bigcap_{i=1}^{2^n} L_{p',\varphi,\beta}^{<i>} (G) \rightarrow L_p(G) \text{ və ya } C(G);$$

$$2) \bigcap_{i=1}^{2^n} L_{p',\varphi,\beta}^{<i>} (G) \rightarrow L_{q,\psi,\beta_i}^{<i>} (G);$$

3) Həmçinin bu fəzadan olan funksiyaların ümumiləşmiş qarışiq törəmələrinin Hölder sinfinə daxilolması isbat olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. A.M. Najafov, N.R. Rustamova On some properties functions from of spaces $S_{p,\varphi,\beta}^l W(G)$. Transactions NASA, Volume 38 (2017), Issue 2, p.97-105.

UOT 81:37.016

Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində rus dilinin tədrisi müasir dövrün tələbi kimi

*Quliyeva İradə Uğurlu qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Azərbaycan xalqının “rus” və “slavyan” etnik-linqvistik faktoru ilə tanışlığı X əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Məhz bu dövrdə rusların Cənubi Qafqazda ticarət və hərbi xarakterli ekspansiyası ilə bağlı Azərbaycan etnosları yeni linqvistik fenomenlə ünsiyyət yaratmağa başladılar və ilk dəfə olaraq rus-slavyan nitqini eşitdilər. Məlumdur ki, bu dövrdə Azərbaycan sinkretik ərəb, fars və türk linqvistik arealına daxil idi. Türk dili gündəlik ünsiyyət dili, fars dili lirika və saray dili, ərəb dili isə ibadət dili statusuna malik idi.

Rus ekspansiyası, onsuz da təlatümlü Cənubi Qafqaza hərbi-siyasi gərginlik, etnik-siyasi zəmində intriqalar gətirməklə yanaşı, həm də maarifçilik və Avropadan nüfuz edən elmi-texniki dəyərlər gətirdi. Məhz bu keyfiyyətdə böyük və qadir rus dili Cənubi Qafqazda maarifçilik nümunəsinə çevrildi, Qərb mədəni dəyərlərinin Qafqaz xalqlarına çatdırılmasında transformator rolu oynamağa başladı.

Müasir global informasiya cəmiyyətində dünya elminin və ədəbiyyatının böyük bir hissəsi, şübhəsiz ingilis dilində toplanmışdır. Lakin bu mənbələr həmişə əlçatan olmur. Rusdilli mənbələrdən istifadə etmək üçün isə heç bir məhdudiyyət yoxdur və bir qayda olaraq, onlar pulsuzdur. Bu baxımdan rus dili Azərbaycan üçün “elm dünyasının açarı kimi” qiymətləndirilə bilər.

Rus dili çağdaş dünyada ən çox yayılmış dillərdən biridir. Bu dilin üstünlüyünü onun zəngin söz ehtiyatı, sözlərin, ifadələrin çoxmənalılığı, sinonimlərin zənginliyi, vurguların hərəkətliliyi, aydın sintaksis və sözyaratma üsullarının rəngarəngliyi təmin edir. Yayılma dərəcəsinə görə rus dili dünya dilləri içərisində ingilis, chin, hindi, ispan və ərəb dillərdən sonra 6-ci yeri tutur [2, 442].

1991-ci ilə qədər rus dili Sovet ittifaqı məkanında “linqva franca” (ital. *lingua franca* – frank dili – müxtəlif dillərdə danışan xalqlar arasında linqvistik kommunikasiya yaratmaq üçün sistematik

şəkildə istifadə olunan hər hansı dil, yaxud dialekt), yaxud millətlərarası ünsiyyət dili idi və faktiki olaraq dövlət dili funksiyasını yerinə yetirirdi [5, 55].

Ayri-ayrı beynəlxalq birliliklərdə və təşkilatlarda rus dili rəsmi, yaxud işçi dil statusuna malikdir (məsələn, BMT, MDB, AŞ və s.) Bu gün sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə olunan dillər sırasında rus dili ikinci yeri tutur [1, 445].

Müasir Azərbaycanda iki yüz minə qədər ölkə vətəndaşı rus dilini doğma dili hesab edir. Onların böyük bir hissəsi etnik ruslar, həmçinin ruslaşmış azərbaycanlılar, ləzgilər, avarlar, ukraynalılar, yəhudilər və digər milli azlıqların nümayəndələridir. Ölkəmizdə Azərbaycanlı ruslar, Azərbaycan türklərindən, ləzgilərdən və talyşlərdən sonra dördüncü çoxsaylı etnik qrup hesab olunur. Azərbaycandakı rus icması dünyada mövcud olan ən böyük rus diasporlarından biridir [3, 11].

Azərbaycanda rus dilinin öyrənilməsinin xüsusi diqqətdə saxlanması möhtərem prezidentimiz İlham Əliyevin ölkədə və beynəlxalq arenada həyata keçirdiyi balanslaşdırılmış və yüksək təşəkküllü sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və etnik-mədəni əlaqələr birləşdirir.

Rus dilinin Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində vacib linqvistik faktor kimi öyrənilməsi, Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi multikulturalizm strategiyasının tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanın SSRİ məkanına daxil olduğu 70 il ərzində ölkədə rusdilli əhalinin sayı durmadan artırdı. II Dünya müharibəsindən sonra Sumqayıt və Mingəçevir kimi sənaye şəhərlərinin salınması ilə əlaqədar Azərbaycana sənaye mütəxəssisləri və sıravi işçi qüvvəsi qismində rus miqrasiyasının növbəti axını başlandı.

1990-cı il yanvar hadisələrindən, Sovet ittifaqının dağılmasından və 366-ci rus alayının bilavasitə iştirak etdiyi Xocalı qətliyamından sonra rusdilli əhalinin Azərbaycandan və bütövlükdə Cənubi Qafqazdan kütləvi mühacirəti başlandı və ölkədə “rus” etnik-linqvistik faktoruna neqativ münasibət formalaşdı.

Müasir etnik-siyasi münasibətlər sistemində rus dilinin Azərbaycanda öyrənilməsinin əhəmiyyəti şübhəsizdir. Bu iddianın müdafiəsi üçün çoxlu sayıda arqumentlər gətirmək olar. Ən başlıca arqument isə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında Rusyanın müstəsnə rolü ilə bağlıdır.

Tarixən Azərbaycanda rus dilinin xüsusi ifadə üslubu formalaşmışdır. Fonetikada sözün ilk saitləri Azərbaycan dilinin təsiri nəticəsində uzadılır, cümlənin sonunda isə intonasiyanın kəskin yüksəlişi baş verir [4].

Bu gün Azərbaycanda rus dilinin kütləvi şəkildə öyrənilməsi son dərəcə vacibdir və bu sahədə kifayət qədər mühüm işlər görülmüşdür. Respublikamızda rus dilində təhsil verən 300 ümumtəhsil məktəbi, 18 ali və 38 orta ixtisas təhsil müəssisəsi, 2000-ci ildən Bakı Slavyan Universiteti, 2009-cu ildən Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialı və digər Rusiya ali məktəblərinin filialları fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda təhsil alan əhalinin 15% rus dilli kontingentdir. 2010-2011-ci tədris ilindən etibarən respublika məktəblərinin 1-5 siniflərinin eksəriyyətdə rus dilinin öyrənilməsi məcburi elan edilmişdir.

Rus dilində təhsil alan Azərbaycan vətəndaşlarının perspektivdə öz təhsillərini Rusiya ATM-lərində, həmçinin M.B. Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetinin Bakı filiallarında artırmaq imkanları vardır.

Azərbaycanda iyirmi ali təhsil müəssisəsi rus dilində ali təhsil verir. Ölkədə kifayət qədər rusdilli mətbuat, televiziya verilişləri, məlumat portalları fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar isə respublikada həyata keçirilən dil siyasetinin açıq və yüksək təşəkküllü liberal olması ilə bağlıdır.

Möhtəşəm bir coğrafi ərazidə yerləşən, dünya miqyasında yüksək hərbi-siyasi, iqtisadi-mədəni nüfuz və söz sahibi olan qonşu xalqın dilini bilmək Azərbaycana və Azərbaycan xalqına nə verə bilər?

- İlk növbədə Rusiya kimi qüdrətli bir dövlətlə pozitiv münasibətlərə yüksək dividendlər gətirər;

- ikincisi, çoxmilyonlu Rusiya auditoriyasında, yüksək erudisiyaya və səlis rus nitqinə əsaslanan fikir söyləməyə, mədəni ünsiyyət yaratmağa qadir olan yeni nəsil yetişə bilər;
- üçüncüsü, şəxsi və milli maraqları müdafiə etməkdə rusdilli erməni təbliğatına qarşı effektli vasitə əldə oluna bilər;
- dördüncüsü, Gürcüstan, Belarus, Moldova, Ukrayna, Şimali Qafqaz və Mərkəzi Asiya xalqları ilə effektli ünsiyyət vasitəsi əldə olunar;
- beşinci, internet resurslarda rusdilli elmi-kütləvi informasiyanın daha zəngin və asan qavranılan olmasını nəzərə alaraq, məlumat bazasına daha məqbul açar əldə etməyə imkan yaranar;
- altıncı, sosial şəbəkələrdə rusdilli contingentlə rus dilində yaradılan yüksək səviyyəli mədəni ünsiyyət Azərbaycan reallıqlarını rusdilli məkanda yaymağa və Azərbaycanın dostlarının sayını fövqəladə şəkildə artırmağa imkan yaradar, rusdilli internet-auditoriyanın ictimai fikrini Azərbaycanın xeyrinə dəyişə bilər.

Müasir Azərbaycanda ingilis dili tam miqyasda elitanın ünsiyyət dili olduğu halda, rus dilinin Azərbaycan dilindən sonra kütləvi ünsiyyət vasitəsinə çevriləməsi imkanları mövcuddur. Ölkədə rus dilinə həm rusdilli, həm də Azərbaycan dilli əhali tərəfindən güclü tələbat var. Bu, Azərbaycan əhalisinin böyük bir hissəsinin sosial-iqtisadi cəhətdən, bu və ya digər formada və səviyyədə Rusiyaya bağlılığı ilə izah olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əlaqələr durmadan inkişaf edir.

Ədəbiyyat

1. Костомаров В. Г. Русский язык в международном общении. Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ю. Н. Каулов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия»; Издательский дом «Дрофа», 1997. — С. 445—447.
2. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Русский язык // Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ю. Н. Каулов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия»; Издательский дом «Дрофа», 1997. С. 442-443
3. Мурадов Г. Л., Полоскова Т. В., Затулин К. Ф. и др. Справочник российского соотечественника. М.: Русский мир, 2006. С. 11-14.
4. Научные доклады высшей школы: Филологические науки. Москва, Гос. изд-во «Советская наука», 1987
5. Пьянов А.Е. Статус русского языка в странах СНГ. Вестник Кемеровского государственного университета, № 3 (47). 2011, с. 55-59.

UOT-81,271;82.085;808.5

Bir daha nitqimizdəki qüsurlar haqqında

*Novruzova Səbinə Bələhər qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Cəmiyyətin inkişafında təhsilin rolü əvəzsizdir. Dövlətin, cəmiyyətin inkişafı üçün, savadlı, tərbiyəli, ölkəmizi hər yerdə tanıdacaq gənclərə ehtiyacımız var. Hamimizə məlumdur ki, ölkəmiz müstəqil olduqdan sonra, cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi milli təhsilimizdə də əsaslı islahatlar aparılmışdır. Təhsil müəssisələrimizdə tətbiq olunan təlim və tərbiyə metodlarının yeniləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlər də bu qəbildəndir.

Dövlətimiz 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilini dövlət dili kimi elan etdi. 21-ci maddədə göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir və Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir” [1,5]. Sonrakı illərdə dilimizə göstərilən qayğı bunun nəticəsidir. Dilimizin inkişafında, genişlənməsində, Heydər Əliyevin rolü əvəzsizdir.

Avropaya integrasiyanın bir qolu olan Boloniya prosesinə qoşulmağımız təhsildə də metodik yeniliklərin tətbiqini labüb etmişdir. Belə metodlardan istifadə ilk öncə, onu tətbiq edən müəllimin pedaqoji-psixoloji cəhətdən hazırlıqlı olmasından, metodik ustalığından, hər bir mövzuya uyğun metod seçmək qabiliyyətindən asılıdır. Bu müəllim şagird qarşılılaşması üzərində qurulan təlim növüdür. İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərin təlim fəallığının, onların öyrənməyə marağının artmasına təsir göstərir, biliklərin mənimsənilməsi prosesində təfəkkür fəallığı təmin olunur.

Hər bir fənnin tədrisində fənnə uyğun tələblər mövcuddur. Azərbaycan dilində elmlilik, ideyalılıq, intensivlik, emosionallıq, əyanılık, texniki vasitələrdən istifadə əsas tələbdir. Ədəbiyyatın tədrisi zamanı şagird nitqinin inkişafı üçün təhlil və bədii oxu ön plana çəkilməlidir. Nitqdə vahid ədəbi tələffüz normallarına əməl edilməsi şifahi nitqin anlaşılma və təsir dərəcəsini artırır.

Şagirdlər, həyatda gördüklorini bədii əsərlə müqayisə edir, özləri üçün nəticə çıxarırlar. Eləcə də, oxuduğu əsərlərdəki problemlər barədə düşünən şagird mənənə zənginləşir. Oxu prosesində şagirdləri maraqlandıran mövzular müzakirə olunur, onlarda lügət ehtiyati zənginləşir.

Məktəblilər düzgün, səlis və mənali danışmaq, eləcə də qısa, lakin kəsərli təsirli nitq söyləmək, az sözlə dərin mənali və bitkin fikir ifadə etmək üçün sözləri məharətlə seçməlidirlər. Şagirdlərdə yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşmasında, inşa, ifadə yazarkən bədii mütaliə onların köməyinə çatır. Bütün bunlar, şagirdlərin sərbəst fikir irəli sürməsində, onların dünyagörüşünün formalaşmasında əsas rol oynayır.

Müasir təlim metodlarından istifadə şagirdlərdə yüksək intellektin yaranmasına gətirib çıxarır. Təəssüf ki, bu gün bu təlim metodlarından ədəbiyyat dərslərində yetərinə lazımı səviyyədə istifadə edilmir. Bu da şagirdlərdə intellekt səviyyəsinin aşağı olmasına, nitqdəki qüsurlara gətirib çıxarır. Nitqimizlə bağlı aktual problemlərdən biri də dərslərin tədrisi zamanı jarqonlardan istifadədi. Ədəbi dilimizdə jarqonların işlədilməsi müsbət hal sayılır. Lakin bədii ədəbiyyatda və publisistik yazıldarda bu sözlərin istifadəsinə təsadüf edilir. Jarqonlar ədəbi dili korlayan ünsürlər olsa da, bədii ədəbiyyatda tipikləşdirmə vasitəsi kimi istifadə edilir. Bədii əsərlərdə jarqonlar zəruri ehtiyac olduqda istifadə edilir. Danışq üslubunda bundan istifadə ədəbi dil normalarını pozur. Xüsusilə də, ədəbiyyat və Azərbaycan dilini tədris edən müəllim nitqində bu cür sözlərdən istifadə etməməlidir.

Nadir Abdullayev yazar: “..cümələrdə şey, zad, uje, mejdə proçim və s. kimi artıq sözlər işlətməkdən çəkinməlidir. Eləcə də deməli, haradasa, mənə belə gəlir, elə bil ki, məsələ burasındadır ki, təbii ki, göründüyü kimi söz və ifadələr təkrar-təkrar işləndikdə nitq ağırlaşır, dılneyicinin diqqəti fikrin məzmunundan yayınır. Belə danışq tərzi çox vaxt rişxəndə və gülüşə səbəb olur. Ədəbi dilin tənzimləyici və yayıcıları sayılan ziyalıların, xüsusən müəllimlərin nitqində bəzən bu cür qüsurlara yol verilməsi təəccüb və təəssüf doğurur”.

Çox təəssüf ki, ədəbiyyat və Azərbaycan dili fənlərinin tədrisi zamanı bu deyilənə bəzən əməl olunmur, qüsurlara yol verilir.

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “İndi biz müstəqil dövlətik. Bizim dövlət dilimiz, ana dilimiz Azərbaycan dilidir. Tədris hər yerdə Azərbaycan dilində getməlidir. Ancaq o yerlərdə ki, rus əhalisi üçün, yaxud bəzi rusdilli insanlar üçün tədris rus dilində gedir, orada mütləq Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan ədəbiyyatı tədris edilməlidir” [3].

Təəssüf ki, rus dilli məktəblərdə, şagirdlər ana dilimizi bilmirlər. Qrammatikamızı, ədəbi dil normalarını bilməmələri, onları dilimizdən uzaqlaşdırır, onlarda dilimizə qarşı bigənəlik yaradır ki, bu da əsas problemlərdəndir. Bütün bunlar dilimizin korlanmasına gətirib çıxarmışdır. Lügətimizdə rus sözləri üstünlük təşkil etmişdir. Bəs bunun kökü əsas, səbəbləri nədir? Bildiyimiz kimi, uzun illər Azərbaycan Rusyanın hakimiyyəti altında qalmış və rus dilini öyrənməyə məcbur olmuşlar. O zamanın tələbinə görə, hamı rus dilində danışmalı idi. Dərsliklərin bu dildə yazılması, hətta gündəlik ünsiyyətdə belə rus dilini bilməmək müəyyən çətinliklər törədirdi. Müstəqillik qazandıqdan sonra isə yenidən dərsliklərin ana dilimizdə yazılması, dilimizə verilən yüksək qiymətin nəticəsidir. Bəzi adamlar öz dilinin ahəngini pozaraq rus, ingilis, türk sözlərindən istifadə edirlər. Danışqlarında “okey, yes”, “əvət, mərhəba, əfəndim” kimi sözlərdən istifadə edirlər. Xüsusilə, gənclərin dilində bu kimi sözlərə daha tez-tez rast gəlmək olur. Müasir dövrdə, texnikanın

inkişafi, gənclərin bir-birilə yazılışarkən bu kimi sözlərə tez-tez müraciət etmələri, dilimizin qüsurlardan biri kimi özünü göstərir.

Gənclərlə bərabər hətta bağça yaşılı uşaqların da danişığında bu sözlər çoxluq təşkil edir. Müasir dövrümüzdə uşaqların əksəriyyətinin danişığında xüsusilə türk sözlərinin işlənməsinə daha çox rast gəlinir ki, bu da uşaqların günün çox hissəsinin türk dilində cizgi filminə baxmaları ilə əlaqədardır. Bir tərəfdən bu yaxşı haldır ki, uşaqlar kiçik yaşlarından xarici dil öyrənirlər. Ancaq, digər tərəfdən bu yaşda uşaqların öz dilində yox, başqa bir dildə danişmaları dil normaları pozulmalarına gətirib çıxarır. Televiziyanın, qəzet və jurnalların, cəmiyyət üçün gördüyü iş əvəzsizdir. Lakin həmişə yaxşı olur deyə bilmərik. Bəzən əcnəbi dilləri övladlarımız bilsin deyib, öz dilimizi onlara unutdururuq. On böyük problemlərimizdən biri də məhz elə budur.

Buna görə də, rus dilli ailələrdə böyüyən uşaqlar Azərbaycan dilində danişa bilmirlər, ətrafindakı insanlarla ünsiyyət qurmaqdə çətinlik çəkirər. Belə olan halda, dilimizin tədrisində də problemlər yaranmış olur. Müasir dövrə əsas məqsədimiz millətimizə, xalqımıza layiqli xidmət göstərən, vətənpərvər övladlar tərbiyə etməkdir. Azərbaycan dilini bilməyən övladlarımızda vətənpərvərlik ruhunu necə tərbiyə edə bilərik? Eyni zamanda, tədrisdə də dilimizi mükəmməl bilən müəllimlər çalışmalıdır. Dərslərdə, dilimizlə bağlı təkcə yazılı deyil, şifahi nitqdə inkişaf etdirilməlidir. Dilimizin inkişafi ilə bağlı, dərslərdə şagirdlərin marağına səbəb olacaq müxtəlif üsullardan, metodlardan istifadə olunmalıdır. Bununla biz, gələcək nəsillərdə Azərbaycan dilinə marağı artırmış və onlarda dilimizə sevgi formalaşdırmış olarıq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995, 49 s.
2. Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2013, 277 s.
3. http://muallim.edu.az/content/?category=arxiv&issue=18&content_id=32

UOT 51021

Yarımoxda iki tərtibli adı diferensial tənliyin fundamental həlləri haqqında

*İsgəndərov Elvin Şahvələd oğlu
Mingəçevir İstək Liseyi
Lənkəran Dövlət Universitetinin dissertanti*

Yarımoxda kompleks parametrdən asılı iki tərtibli adı diferensial tənliyin fundamental həllərinin asimptotikasını tapmaq məqsədilə aşağıdakı tənliyə baxaq.

$$a^2 \frac{\partial^2 y}{\partial x^2} + q(x) \frac{\partial y}{\partial x} - \lambda^2 y = 0, \quad x \in (-\infty; \alpha] \quad (1)$$

Parametrdən asılı (1) tənliyinin $|\lambda|$ -nın böyük qiymətlərində fundamental həllərinin asimptotikasını tapmaq məqsədi ilə aşağıdakı lemmani isbat edək

Teorem. Tutaq ki, (1) tənliyinin əmsalları aşağıdakı şərtləri ödəyir:

$a > 0$, $q(x) \in C^1(-\infty; \alpha]$ olmaqla məhdud funksiyadır. Onda $\lambda \in \Pi^+ = \{\lambda | \operatorname{Re} \lambda > 0\} \setminus (-\infty; \alpha]$ yarınzolağında tənliyin xətti asılı olmayan $y_p(x, \lambda)$ ($p = 1, 2$) həlləri var və bu həllər aşağıdakı asimptotik göstərişə malikdirlər

$$\frac{\partial^k y_m(x, \lambda)}{\partial x^k} = (\lambda \theta_m)^k \left[1 + \frac{1}{\lambda} s_m(x) + \frac{E(x, \lambda)}{\lambda^2} \right] e^{\lambda \theta_m x}, \quad m = 1, 2, \quad k = 0, 1 \quad (2)$$

burada

$$s_1(x) = \frac{\theta_1}{a^2(\theta_2 - \theta_1)} \int_{-\infty}^x q(\tau) d\tau,$$

$$s_2(x) = \frac{-\theta_2}{a^2(\theta_2 - \theta_1)} \int_x^\infty q(\tau) d\tau,$$

$E(x, \lambda)$ funksiyası $|\lambda|$ -nın böyük qiymətlərində məhdud və analitik funksiyadır.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov S.Z., Ələsgərova S.T. λ -kompleks parametrindən asılı dördüncü tərtib tənliyin fundamental həllinin asimptotikasının qurulması \ Bakı Universitetinin xəbərləri, 2012, №1, s.70-77.
2. Məmmədov Y.Ə., Əhmədov H.İ. Riyazi fizika tənlikləri. Dərs vəsaiti, Bakı, 2013, 310 s.

UOT 371.64/.69

Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti

*Tanrıverdiyeva Afayət İsa qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Danılmaz bir fakt kimi qeyd etməliyik ki, hər bir ölkənin özünəməxsus təhsil sistemi, təhsil siyasəti, təhsil və inkişaf konsepsiyası vardır. Bütün sahələr üzrə qanuna uyğunluqlar olduğunu nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, təlim prosesinin də özünəməxsus qanuna uyğunluqları vardır. Bu qanuna uyğunluqların dərk edilməsi və onların düzgün nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər qanuna uyğunluqlar düzgün dərk edilib, düzgün nəzərə alınarsa, onda müəllimin əməyi məqsədyönlü və elmi xarakter daşıyır. Eyni zamanda təlimin keyfiyyəti qat-qat artır.

Təlim prosesi dedikdə əsasən dörd ünsür nəzərdə tutulur. Bunlara bilik, bacarıq, vərdiş və birgəyaşayış sistemi aiddir. Təlim prosesi zamanı təhsilin dövlət standartları da əsas götürülür və bu standartların şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilməsi üçün daim təkmilləşdirilməkdədir. Bu problem, pedaqogikanın həmişəlik problemlərindən biridir.

Pedaqoq alımların apardıqları uzunmüddətli araştırma və tədqiqatlar göstərmişdir ki, təlim prosesində şagirdlərin potensial imkanları nəzərə alınmır, əksinə, onların imkanları məhdudlaşdırılır və beləliklə də onlar, yəni şagirdlər özlərinin fəallıq və yaradıcılıq qabiliyyətlərini bürüzə verə bilmirlər. Bu formada keçirilən təlimdə şagird yalnız dinləyici, icra edən, cavab verən kimi çıxış edir.[3, s.6]

Təbii ki, təlim prosesinin bu cür həyata keçirilməsi sinifdə darıxdırıcı bir mühit yaradır, eyni zamanda şagirdlər fəallıqdan və yaradıcılıq qabiliyyətlərindən kənarda qalmış olurlar. Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, belə təlim prosesi ilə əhatə olunan şagird yeni cəmiyyət qura bilən və bir şəxsiyyət kimi formallaşmaq imkanlarından müəyyən dərəcədə məhrum olmuş olur. Eyni zamanda müəllim də belə bir keyfiyyətlə keçirilən təlim sistemində şagirdə yardımçı olmur, onların fəaliyyətini əlaqələndirmir, onlarda yaradıcı axtarışa meyl yaratmır və nəticədə şagirdlərdə sərbəst düşünmək, sərbəst fikir söyləmək, sərbəst mülahizə yürütəmək kimi keyfiyyətlər arxa planda qalır.

Hal-hazırkı dövrdə, yəni, yeni təlim texnologiyalarının geniş vüsət aldığı bir dövrdə bəzi müəllimlər reproduktiv metodlara üstünlük verərək, hər hansı mənbədən və ya müəllifdən aldığı hazır informasiyanı oxu, mühazirə və ya nümayiş etdirmə yolu ilə şagirdlərə çatdırır. Nəticədə, bir qayda olaraq, ən yüksək qiymət məlumatı daha çox təkrarən ifadə edən, yəni müəllimin verdiyi informasiyanı müəllimə qaytaran şagirdə verilir. Beləliklə, belə təlim mühitində təhsil alan şagirdlər əzbərciliyə üstünlük verirlər. Buna görə də, şagirdlər əzbərcilik yolu ilə mənimsədikləri bilikləri

dərindən və əməli şəkildə qavramadıqlarına görə, həmin biliklərdən onlar lazım olduğu hallarda istifadə edə bilmirlər.

Ümumiyyətlə, reproduktiv təlim sisteminde əsas diqqət: 1) şagirdlərdə bacarıqların formallaşmasına deyil, biliklərin mənimsədilməsinə yönəldilir; 2) hazır informasiyanın çatdırılması yolu ilə onun mənimsənilməsi üçün şərait yaradılması müəllimin başlıca funksiyasını təşkil edir; 3) müəllimin şagirdlərlə rəftarında avtoritar iş üsulu qabarıq şəkildə özünü göstərir. [1, s.32]

Deməli, təlim prosesində informativ qaydaları tətbiq etməklə şagirdlər produktiv fəaliyyətə hazırlanmalıdır. Məhz pedaqoqların əksəriyyəti bu səciyyəvi cəhəti özündə saxlayan sistemin invariantlarını müəyyənləşdirməyə səy göstərir. Bildiyimiz kimi, yeni təlim texnologiyalarının müxtəlif formalarından inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemlərində çox böyük bacarıqla istifadə olunur. Belə bir sual ortaya çıxır ki, bəs müasir dövrümüzdə geniş vüsət almış təlim texnologiyalarının əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri nədən ibarətdir? Nəzəriyyə və praktikadan aydın görünür ki, yeni təlim texnologiyalarının əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, təlim prosesində şagirdlər hər hansı bir problemlə bağlı olan axtarışda müəyyənləşdirilmiş vaxt ərzində fəal iştirak edir, müəllim-şagird əməkdaşlığı yaranır və beləliklə, şagirdlərdə müstəqil düşünmək, sərbəst rəy söylemək üçün münasib mühit yaranır.

Pedaqoji prosesdə texnologiya-nəzərdə tutulmuş məqsədlərin yerinə yetirilməsini təmin etməyə imkan verən, elmi əsaslar üzərində qurulmuş, məkan və zaman səviyyəsində programlaşdırılmış pedaqoji prosesin bütün komponentlərinin birgə fəaliyyət sistemidir. Texnologianın tətbiqi kamil insanda tələb olunan keyfiyyətləri formalasdırmağa xidmət edir. [2, 17].

Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün tədris prosesində texnologianın müxtəlif növ və vasitələrindən istifadə olunması tövsiyə olunur. Müntəzəm olaraq müxtəlif texnologiyalardan istifadə tədrisin səmərəliliyini artırır. Təhsilin səmərəliliyi və keyfiyyəti tədris prosesində təlim və pedaqoji texnologiyaların istifadəsindən çox asılıdır. Əgər, təhsildə təlim texnologiyalarından düzgün istifadə olunarsa, gözlənilən nəticəni əldə etmək olar. Yəni, həyatda məhsuldar və yaradıcı yaşamaq və işləmək üçün lazımı bilik, bacarıq və vərdişlərə, qabiliyyətlərə, müasir dünyagörüşüne malik olan yüksək təhsilli insanın formallaşmasına nail olmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə. Yeni təlim texnologiyalarından istifadənin nəzəri və praktik məsələləri. ARTPI-nin "Elmi əsərlər"i, Bakı, 2006.
2. A.Mehbarov, Ə.Abbasov, Z.Zeynalov, R.Həsənov. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, 2006.
3. Akif Nəzərov. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 2012

UOT 81(091); 81(092)

Ədəbi dilimizin saflığını qoruyaq

*Abbasova Gülnar Adil qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

İnsan cəmiyyətində elə bir fəaliyyət sahəsi tapılmaz ki, orada dildən istifadə olunmasın. Buna görə də, ta qədim zamanlardan başlayaraq insanlar dil və onun təşəkkülü ilə maraqlanmış, bu haqda müxtəlif fikir və rəylər meydana çıxmışdır. Azərbaycan xalqı da hələ uzaq keçmişdə öz ana dilini yaratmış və onun hazırlı, səviyyəsinə çatana qədər keçdiyi müxtəlif tarixi inkişaf mərhələlərində dilimizin zənginləşməsinə xüsusi qayğı göstərmişdir.

Ə.Dəmirçizadənin fikrincə, bəzən ədəbi dil anlayışı ilə dövlət dili anlayışı eyniləşdirilmişdir, buna görə də bəzi xalqların ədəbi dili və onun tarixi haqqında yanlış fikirlər irəli sürülmüşdür. Müxtəlif dövrlərin ictimai-siyasi quruluşu ilə əlaqədar olaraq, dövlət idarələrində işlədilən gətirilmə

dil o dildə danışmayan xalqın ədəbi idarələrində rəsmi surətdə işlədirən verilmişdir [4, 15-16]. Azərbaycan mədəni sahələrində olduğu kimi, onun dövlət dili və ədəbi dilinin inkişafında da yeni işlər gördü. Çox təəssüflər olsun ki, müstəqilliyimizin ilk illərində Milli Məclisdə uzun sürən müzakirələrdən sonra dövlət dilimizi türk dili adı ilə adlandırmışlar. Lakin 1995-ci il yeni Konstitusiyanın yaradılması ilə dövlət dilimizin adı dəyişdirilərək ümumxalq rəy sorğusunun nəticəsiylə Azərbaycan dili kimi qəbul olundu.

Əlifba aid olduğu ədəbi dilin inkişafında mühüm rol oynayır. Əldə edilmiş müstəqillik yeni əlifba bərpa etmək zərurətini də ortaya çıxardı. Yeni əlifba layihəsinin hazırlanması üçün Əlifba Komissiyası yaradıldı. Bura dilçilərlə bərabər ədəbiyyatçılar, tarixçilər, şərqşünaslar, etnoqraflar, yazıçı və şairlər, orta və ali məktəb müəllimləri, mətbuat və nəşriyyat işçiləri və digər ziyalılar cəlb olunmuşdu. Bu layihə nəticəsində 30-cu illərin latin qrafikali əlifbasından tamamilə fərqli, yeni bir latin əlifbası yaradıldı.

Azərbaycan ədəbi dilinin təmizliyi və inkişafi üçün ən zəruri ünsürlərdən biri də ədəbi dilin normalarına düzgün riayət edilməsidir. Bildiyimiz kimi, ədəbi dilin orfoqrafik normaları dövlət tərəfindən təsdiq olunur. Bunun üçün də hökümət tərəfindən Azərbaycan dilinin orfoqrafik qaydalarının yenidən sahmana salınması üçün bir sıra təkliflər və tədbirlər həyata keçirildi. Bunlardan qoşa samitli sözlərin yazılışı, dörd cür yazılan -ıstan şəkilçisinin yazılışı, ixtisarlarla bağlı məsələlər, mürəkkəb yer adlarının yazılış qaydaları, apostrof məsələsi, vurğunun yerinin müyyəyənləşdirilməsi, alınma sözlərin yazılışı, uzun saitlərin yazılışı və s. qaydalar təkmilləşdirilərək orfoqrafiya lüğətimizi daha da zənginləşdirdi. Belə ki, yenidən hazırlanan Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində 80000-ə yaxın sözün düzgün yazılış qaydası göstərilmişdir.

Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının təmin olunması, kənar təsirlərdən qorunması və yerli-yersiz yad sözlərin dilimizə gətirilməsinin qarşısının alınması dövlət siyasetinin ən prioritet məsələlərindən biridir. Ana dilimizə həmişə xüsusi diqqətlə yanaşan Heydər Əliyev 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalamaqla Azərbaycan ədəbi dili sahəsində yaranmış problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. Heydər Əliyev nitqlərinin birində qeyd etmişdi ki, “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşıdan, inkişaf etdirən onun dilidir” [2,2].

Dünyada baş verən texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq yeni terminlərin yaranması və ədəbi dilimizə daxil olması təbii və qanunauyğun haldır. İctimai, siyasi və mədəni əlaqələrlə əlaqədar olaraq Azərbaycan dilinin başqa dillərə, digər dillərin isə Azərbaycan dilinə təsiri qəçilməzdir. Bu zaman dilimizə daxil olan yeni söz və ifadələr neologizm olmaqla yanaşı, Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini də zənginləşdirməyə xidmət edir. Lakin məişət dilində olan əcnəbi söz və ifadələrin Azərbaycan ədəbi dilinə gətirilməsi narahatlılığı səbəb olan məsələlərdən biridir. Çünkü öz sözlərimiz olduğu halda, zəruri ehtiyac duyulmadan onları əcnəbi sözlərlə əvəz etmək Azərbaycan ədəbi dilinin nitq normalarının və prinsiplərinin intensiv olaraq pozulmasına səbəb olur. Belə ki, kütləvi informasiya vasitələrində bəzən “tərz” sözünün əvəzinə “stil”, “məşq” sözünün əvəzinə “trening”, “layihə” sözünün yerinə “proyekt”, “kobud” sözünün yerinə “aqressiv”, “fəal” sözünün yerinə “aktiv” sözləri işlədirilir ki, bu da ədəbi dilimizə xas olmayan sözlərdir. Bəzən də xüsusi təşkilatlarda, qəzetlərdə və mətbuat orqanlarında faktor, reyting, rezonans, kritik, travma, versiya, analoq, provokasiya, effektiv, tendensiya, administrasiya və s. əcnəbi sözlərə rast gəlirik. Son zamanlarda Türkiyə türkçəsi sözlərinin də ədəbi dilimizə güclü axını baş vermişdir. Məsələn: proje, mesaj, yetkili, dış, ilgiləndirmək, acil, kötü, gündəm, olay, şaka, yazar, açıqlama, toplum, özəllik, suç və s. bu tipli sözlərdəndir. Bəzən isə ədəbi dilimizdə ərəb və fars sözlərinin də aludəciliyinə rast gəlirik. Məsələn: intəhası, zatən, vaqe etmək, ziyadə, qövm, lütfən, əxz eləmək, şayəd, əlgərəz, təşrif buyurmaq, xoşnud olmaq, agah etmək və s. Burada Bəxtiyar Vahabzadənin “Ana dili” şeirinin son bəndi yada düşür.

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən, modalı ədəbəzələr.

Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.

Qoy bunlar mənim olsun.

Ancaq vətən çörəyi, bir də ana ürəyi

Sizlərə qənim olsun [5,9].

Bu gün canlı danişq dilimizdə müşahidə olunan bəsitliyin, kütləvi informasiya vasitələrinin dilindəki üslub pozuntuları ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir.

Fikrimizcə, Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının qorunması ilk öncə məktəblərdən başlamalıdır. Uşaqlara doğma dilimizi yaxşı öyrətmək ən ümdə vəzifələrimizdən biridir. Müasir dərsliklərdə isə fonetik normaların pozulması ilə əlaqədar yaranan qüsurlar çoxluq təşkil edir. Biz gənc nəslə ən mühüm mənəvi dəyərlərimizdən biri olan ana dilimizin saflığının qorunmasını təbliğ etməsək, bunun üçün zəruri tədbirlər həyata keçirməsək xalqın milli özünəməxsusluğunu, milli ruhunu qorumaq mümkün olmaz.

Ədəbiyyat

1. Afad Qurbanov "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" I cild, Bakı: Elm və Təhsil, 2010
2. Əliyev H.Ə. Türk dünyası yazıçılarının III qurultayında nitq / Azərbaycan. 6 noyabr 1996-cı il
3. Ağamusa Axundov "Ümumi dilçilik". Bakı: Maarif, 1988
4. Əbdüləzəl Dəmirçizadə "Azərbaycan dilinin üslubiyyati". Bakı: Maarif, 1962
5. Bəxtiyar Vahabzadə "Seçilmiş əsərləri". I cild, Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004

UOT 316.3

Azərbaycanda cəmiyyət quruculuğunun inkişafı məsələsinə dair

*İsayeva Sevil Mirhəsən qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Azərbaycanda cəmiyyət quruculuğunun ümumilikdə inkişaf problemləri qloballaşan dünyadakı döyişikliklərlə, qabaqcıl ölkənin təhsil sahəsindəki mütərəqqi təcrübəsinin öyrənilib mənimsənilməsi ilə paralel inkişaf edir, milli dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması və zənginləşməsi kimi yüksək səviyyəli bir məqsədə xidmət edir. Dövlətin təhsillə bağlı gələcək strategiyasının müəyyənləşdirilməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin yorulmaz və ardıcıl siyaseti, tükənməz dühası və enerjisi milli inkişafımızın qabaqcıl istiqaməti kimi səciyyələndirilməlidir.

Xalq mənəviyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan təhsil tərbiyə və psixi inkişaf baxımından zəruri şərt kimi həm təlimin, həm də ümumi bir təlim nəticəsi kimi reallaşan deklorativ xarakterli biliklərin, prosedural xarakterli bacarıqların, kontekstual xarakterli vərdişlərin məzmunu olub, xüsusi qaydada təşkil olunan idrak fəaliyyətinin idarə olunması prosesidir. Təlim isə biliksizlikdən biliyə, bir bilikdən digərinə, yəni daha dərin, daha mükəmməl, daha geniş biliyə keçid, həqiqətə doğru şagirdin, tələbənin əqli hərəkətinin idarə olunması kimi baş verən, müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlərin, tələbələrin iyerarxik sistemli bilik və vərdişlərə yiyələnmələri, psixi cəhətdən inkişaf və tərbiyə olunması prosesidir [2].

XXI əsrin xüsusi cəhətlərindən biri heç bir qüvvə, heç bir güc tətbiq etmədən ağıl və intellektlə idarə edilməsidir. Hər bir dövlətin qüdrətinin yeganə meyari da elm, bilik, təhsilin səviyyəsi hesab olunur. Məhz buna görə, iyirmi birinci yüzillik BMT tərəfindən "Təhsil əsri" elan edilmiş, bilik, ağıl, idrak və intellekt dəyişləndirilərək ön plana çəkilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının sabiq prezidenti Mahmud Kərimov yazır ki, təhsil sistemi gələcəyin elmi tədqiqatçılarının yetişdirilməsinə xidmət edir. Deməli, elmi araşdırırmalar da

sistemli şəkildə respublikanın ayrı-ayrı sahələrinin müasir tələbatı, inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl iş təcrübəsinə uyğun inkişafını təmin etməlidir. Ulu öndər Heydər Əliyevin səriştəsi ilə reallaşan müsbət islahatlar istər yüksək səviyyəli elmi kadrların hazırlanmasında, istər Azərbaycan Respublikasının qlobal iqtisadi mühitə, beynəlxalq aləmə ardıcıl olaraq integrasiya etməsində, istərsə də respublikanın digər ayrı-ayrı istiqamətlərdə ciddi nailiyyətlər əldə etməsində xüsusi rol oynamışdır [1, 36].

Böyükəkdə olan gənc nəslin təlim-tərbiyəsi, təhsili bütün dövrlərdə dövlətlərin, cəmiyyətin diqqət yetirdiyi başlıca məsələlərdən biri olmuş və bu gün də elədir. Lakin bunlar zaman-zaman xalqın milli mentalitetindən, iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq dəyişmiş, hər quruluş öz tələblərinə uyğun şəxsiyyətlər formalasdırmağa çalışmışdır [3, 15].

Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sisteminə integrasiya etdiyi indiki şəraitdə orta məktəblərin karşısına duran ən aktual əhəmiyyətli məsələlərdən biri böyükəkdə olan gənc nəslin həyatda fəal mövqə tutmasına, onların hərtərəfli inkişaf etdirilməsinə nail olmaqdır. Məhz bu aspektdən yanaşıqda, müasir məktəbin öhdəsinə düşən ciddi məsələlərdən biri də hərtərəfli inkişaf etmiş gənc nəsil yetişdirməkdən, təlim-tərbiyə prosesini təkmilləşdirməklə təlimin politexnik istiqamətdə inkişaf etdirilməsinə və praktik bacarıqların formalasdırılmasına yönəltməkdən ibarətdir [4, 83].

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə etməklə təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətdə planlı işlər davam etdirilərək orta məktəblərdə tədris olunan fənlər üzrə kurikulum hazırlanmışdır və tətbiq olunmaqdadır [4, 83].

Azərbaycanda mövcud olan iqtisadi inkişafi müstəqillik dövründən bu günə kimi, əsasən, iki mühüm mərhələyə bölmək olar. İqtisadi xaos, yaxud tənəzzül dövrünü birinci mərhələ, 1996-cı ildən başlayan və hazırda davam edən makroiqtisadi sabitlik, dinamik iqtisadi inkişaf dövrünü isə ikinci mərhələ kimi qiymətləndirmək doğru bir faktdır.

Azərbaycanda müstəqil dövlət təsisatlarının yaradılması, vətəndaş cəmiyyətinin formalasdırılması və yeni iqtisadi kursun müəyyənləşməsi məhz Ulu öndərin şərəfli adı ilə bağlıdır. 20 sentyabr 1994-cü il bugünkü və gələcək nəsillərin yaddaşında müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni tarixinə məhz qızıl hərflərlə yazılmış gözəl bir gün kimi yaşayacaqdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış “Ösrin müqaviləsi” indi bütün dünyada tanınmışdır. Məhz bu müqavilənin gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasını təşkil edir [3, 96].

2003-2008-ci illər müddətində “Ösrin müqaviləsi” çərçivəsində Azərbaycan neft sənayesinin qazma sahəsində, eyni zamanda xarici investisiyalar cəlb olunmaqla, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerin dərin qatlarının öyrənilməsi üçün həyata keçirilən kəşfiyyat-qazma sahəsində də həmçinin, mühüm addımlara imza atılmışdır [4, 53].

Bu gün Azərbaycanın milli marağından irəli gələrək dövlətimiz Qafqazda iqtisadi cəhətdən çox güclüdür. Azərbaycan öz iqtisadiyyatı ilə bağlı inkişaf perspektivlərini Qərb iqtisadi strukturlarına integrasiyası əsasında stimullaşdırır. Beynəlxalq əhəmiyyətli məsələlərdən sayılan neft-qaz və nəqliyyat infrastrukturunun tərəqqisi son illər ölkəmizin Qərbə müsbət iqtisadi əlaqəsini bir daha əsaslı şəkildə möhkəmləndirmiş, Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi naminə vacib addımlar atılmış, mühüm nəticələr əldə edilmişdir. Hazırda Avropa Birliyi dövlətləri Azərbaycanı dəyərli müttəfiq və özünün enerji təhlükəsinin təminatçısı kimi görməkdədir [3, 110].

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1996-cı ilin iyun ayında istedadlı gənclərə, onların yaradıcılıq potensialının inkişafına dövlət qayğısını göstərmək, dəstəkləmək məqsədilə xüsusi fərman vermişdir. 1999-cu ildə iyun ayının 29-da “Dövlət gənclər siyaseti” programı qəbul olunmuşdur.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Birleşmiş Millətlər Təşkilatının “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması barədə” 1998-ci ilin 30 iyun tarixli konvensiyasına qoşulmuşdur. Heydər Əliyevin fərmanı ilə “Qadın problemləri üzrə” dövlət komitəsi 1998-ci ilin yanvar ayında yaradılmışdır. Bu gün Azərbaycan gənclərinin elm, idman, mədəniyyət, incəsənat və digər sahələrdə uğurlu nailiyyətlər əldə etməsinin, onların dövlətçilik ənənələrini uca tutmasının, çoxşaxəli dövlət islahatlarının həyata keçirilməsində yaxından iştirakının səbəbi məhz dövlətin

gənclərlə düzgün iş strategiyasının müəyyən olunması və həmin strategiyadan doğan vəzifələrin sistemli şəkildə, dəqiqliklə yerinə yetirilməsinin nəticəsidir [4, 2].

Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1998-ci ilin 30 iyun tarixli konvensiyasına qoşulmuşdur. Bu konvensiya qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması barədədir. Ölkəmizdə “Qadın problemləri üzrə” dövlət komitəsi isə 1998-ci ilin yanvar ayında yaradılmışdır. Yeni konstitusiyanın tələbinə görə ölkədə demokratik, hüquqi cəmiyyətin mühüm elementi kimi yerli özünüidarəetmə seçkili bələdiyyələr sistemi qurulmağa başlandı. “Bələdiyyələrin seçkiləri barədə”, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” qanunların qəbuluna qərar verildi. Respublikamızda ilk Bələdiyyə seçkiləri 1998-ci il dekabr ayının 12-də keçirildi [4, 7].

Konstitusiya məhkəməsi 1998-ci ildə yaradıldı. “Vəkillik fəaliyyəti haqqında”, “Notariat haqqında”, “Prokurorluq, polis, MTN orqanları barədə” qanunlar qəbul edildi. Üçpilləli məhkəmə sistemi Azərbaycanda 2002-ci ilin sentyabr ayında formalasdı [4, 6].

Demokratik cəmiyyətdə yaşamağa qadir insanları yetişditmək məktəbin qarşısında duran vacib vəifələrdəndir. Bu gün Azərbaycan vətəndaşları öz potensialına, intellektinə görə heç bir ölkədən geri qalmır.

Ölkədə dövlətçiliyin inkişafı, ilk növbədə, dövlət intizamına nəzarətin güclənməsi, siyasi sabitliyin yaranması, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanması, eyni zamanda etibarlı tərəfdəş kimi çıxış etməsi ölkənin mədəni və iqtisadi həyatına əsaslı təsir göstərdi, Azərbaycanda cəmiyyət quruculuğunun inkişafına stimul verdi.

Bu gün bir Azərbaycan vətəndaşı kimi əminkiliklə deyə bilərik ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında cəmiyyət quruculuğu inkişafının Azərbaycan modeli tarixi sınaqlardan uğurla çıxmada və ölkəmizin gələcək inkişaf perspektivləri baxımından qarşıda yeni imkanlar açmaqdadır; gələcək etibarlı əllərdədir, gələcək bizimlədir.

Azərbaycanın bu gün əldə etdiyi bütün nailiyyətlərin kökündə Heydər Əliyevin yeni Azərbaycanı qurmaq və yaratmaq ideyaları, onun müstəqilliyini əbədiləşdirmək arzuları dayanır [1, 123].

Ədəbiyyat

1. Şəxsiyyətin qüdrəti. Bakı: Yaziçi, 2012, 304 səh.
2. Mehrabov A.O. Təhsildə səriştəli yanaşma: mahiyyəti və məzmunu. Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2007, №1.
3. “Azərbaycan universiteti” jurnalı, Bakı, 2011
4. “Xəbərlər” elmi-metodik jurnal. № 2, 2011

UOT 002.6

“Elektron məktəb”lərin tətbiqinin üstünlükləri

*Əmiraslanova Rəsmiyyə İsrayıq qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Müasir dövürdə Azərbaycan təhsil sisteminin modernləşdirilməsinin əsas strateji istiqamətləri olan keyfiyyətin yüksəldilməsi, ona nəzarətin idarə olunmasının əsaslı formada təkmilləşdirilməsi, yeni yanaşmaların fəal təlim metodlarının tətbiqi və onlardan səmərəli istifadənin təşkili məsələləri ən vacib problem kimi qiymətləndirilir. Respublikamızda yalnız ali təhsil müəssisələrində deyil, həm də ümumtəhsil məktəblərində, yeni informasiya texnologiyaları vasitələrindən istifadə edərək yeni təlim metodları tətbiq edilir. Göstərilən problemlərin bilavasitə həlli üçün təlimin kompüterləşməsi istiqamətində geniş işlər görülür, İKT-nin təhsildə geniş tətbiqi istiqamətində müəyyən addımlar atılır. Ümumtəhsil sisteminin yenidən qurulması, təhsilin modernləşdirilməsnə xidmət edən bir ox program və layihələr işlənib həyata keçirilir. Bunlardan biri də 2008-2012-ci illərdə məktəblərin informasiyalasdırılması və kompüterləşdirilməsi haqqında dövlət programı çərçivəsində “Elektron məktəb və təhsilin elektron idarəcdilməsi” pilot layihəsidir. Layihəsinin verilməsi ilə “Elektron məktəb” tipli pilot layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu layihə ilkin olaraq Bakı şəhərində seçilmiş 10 məktəb arasındakı ən kiçik müəssisələrdən başlamış,

daha sonra digər rayonların 30 fəal məktəblərinin də bu layihəyə qoşulması prosesi yekunlaşmaqdadır. Artıq bu təhsil şəbəkəsinə ölkənin 200 təhsil müəssisəsinin qoşulması və gələcəkdə ölkənin bütün ümumtəhsil məktəbələrinin informasiyalasdırılması nəzərdə tutulur.

Elektron məktəb kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində internet və daxili şəbəkə, elektron dərsliklər və digər texniki vasitələrlə ilə təchiz olunmuş müasir tipli təhsil infrastrukturudur. Burada tədrisin bütövlükdə elektron vəsaitlərin tətbiqi ilə aparılması, lokal, qlobal şəbəkələrin qurulması ilə idarəetmə və monitorinqin elektronlaşmasına şərait yaradılır. Bu məktəblər *vahid elektron məlumat bazası* yaratmaqla bütün istifadəçilərə (müəllim, şagird, valideyn) interaktiv şəkildə onlayn rejimdə əlaqə imkanı verir. Bu tip məktəblərin tətbiqi aşağıda göstərilən bir cox məsələlərin reallaşdırılmasına imkan verir:

göstərilən bir cox məsələlərin reallaşdırılmasına imkan verir.
— “Elektron məktəb” konsepsiyası onunla bağlıdır ki, məktəblər kompüter sinifləri ilə təchiz edilir, dərslər rəsmi tədris programı üzrə keçirilir. Hər bir şagird portativ kompüterlə təmin edilir. Məktəbdə ənənəvi çap məhsullarından fərqli olaraq **elektron dərsliklərdən** istifadəyə üsünlük verilir ki, bu da şagirdləri ağır kitabları özünə yük etməkdən azad edir.

verilir ki, bu da şagirdləri ağır kitablari özünə yük etməkdən azad edir.

- Məktəblərdə **elektron kart sistemi** tətbiq ediləcək. Elektron kartlar ya da elektron açarlar məktəblərin həm müəllimlərinə, həm də şagirdlərinə təqdim edilir. Bu kart vasitəsilə məktəblərdə giriş və çıxış təhlükəsizliyi təmin edilir, şagirdin məktəbdə olub-olmadığı qeydə alınır. Həmin açarlar vasitəsilə yüksək intellektli elektron sistem şagirdin bina daxilində hərəkət trayektoriyasını, elektron jurnallarda onun qiymətlərini, dərsə davamiyyətini və digər nəticələrini müəyyənləşdirərək əsas serverə ötürür. Belə ki, orta təhsil müəssisələrinin bütün informasiyaları - şagirdlərin gündəliklərində və ya jurnaldaqı qiymətləri, müəllim və tələbələr haqqında məlumatlar (adi, soyadı, valideynləri, onların mobil telefon nömrələri, ünvan və s.) elektron formada yerinə yetirilərək xüsusi yazılmış program vasitəsilə serverə **vahid məlumat bazasına** (VMB) daxil edilir[1]. Serverdən isə bu məlumatların həm də valideynlərə ötürülməsi mümkündür. Bir sözlə, məktəbdə şagirdin fəaliyyəti və davranışları ilə bağlı bütün lazımi informasiyaları, yəni, şagirdlərin məktəbə nə zaman daxil olması, hansı dərslərdə iştirak etməsi, hansı qiyməti alması, nə zaman məktəb həyatını tərk etməsi kimi informasiyalar valideynlərin mobil telefonlarına SMS (qısa mesaj) vasitəsilə ötürülür və ya elektron poctuna göndərilir.

- Hər bir fənn üzrə **elektron jurnal** tərtib edilir. Sinifə daxil olarkən kompüteri işə salan müəllim xüsusi təhlükəsizlik şifrəsini istifadə edərək elektron jurnalı işə salır. Qeyd etmək lazımdır ki, elektron jurnal adı fənn jurnalı ilə eyni formaya malikdir və sadə interfeys ilə təmin olunur. Bütün sinif otaqlarında şəbəkə fəaliyyət göstərdiyindən, müəllim öz kompüteri ilə daim şəbəkə daxilində olur. Fənlər üzrə biliyin qiymətləndirilməsi kompüterdə (testlə), elektron formada aparılır və bazada cəmlənir. (Həmçinin, müəllim hər bir şagird üzrə növbəti dərsdə istifadə oluna biləcək qeydləri elektron jurnalın xüsusi bölməsinə daxil edə bilir). Yuxarda qeyd etdiyimiz kimi, şagirdlərin davamıyyətini yoxlarkən hər hansı bir şagirdin dərsdə olmaması barədə qeyd elektron jurnalda edilərkən, həmin şagirdin valideynlərinin mobil telefon nömrələrinə informasiya göndərildiyi kimi valideynlər uşaqlarının müvəffəqiyyəti haqqında da daima məlumatlandırılır (bu barədə də SMS göndərilir). Sistemin üstünlüyü valideynlər tərəfindən övladlarının aldığı təhsilə nəzarət etmək, onların təhsil prosesinə müsbət istiqamətdə aktiv qoşulmasını təmin etməkdir[2].

- Yuxarıda sadaladığımız bu informasiyalar qeyd etdiyimiz kimi Vahid Məlumat Bazasına (VMB) toplanır. Bu mərkəz vasitəsilə bütün bu informasiyalar emal olunur və çox müxtəlif təhlillər aparıla bilir. Həmçinin, məktəbin öz internet saytında VMB-nin bütün bu informasiyaları yerləşdirilir və müəyyən səviyyədə bu informasiya **açıq xarakter** daşıya bilir. Məsələn, istənilən vaxt intervalında bütün məktəb və ya ayrı-ayrı siniflər, ayrı-ayrı fənnlər üzrə biliyin səviyyəsi, davamiyyətin səviyyəsi, şagirdlər, müəllim heyəti və s. haqda informasiyaları vahid məlumat bazasından almaq olar[3].

- Vahid Məlumat Bazasında **xüsusi təhsil materialları** yerləşdirilir. Bu xəritələr, filmlər, təcrübə işləri və s. ola bilər. Dərs zamanı müəllim birbaşa dərs sinfindən simsiz şəbəkə vasitəsilə VMB-yə bağlanaraq oradakı materiallardan maneəsiz istifadə edə bilir.

– Sürətli şəbəkə vasitəsilə **məktəblər arasında video konfranslar** yaradıla bilir. Belə ki, bu layihə tətbiq ediləcək məktəblərdə video avadanlıqlar, elektron lövhələr qurasdırılması, daha yüksək

sürətli internetin olması məktəbin siniflər arası və ya digər bir məktəbin başqa bir sinfi ilə video əlaqələrin yaradılmasına imkan verir. Video konfrans yaradaraq bilik mübadiləsi, yarışmalar və s. kimi tədbirlərin təşkil olunması və birbaşa istənilən bir sinfə qoşularaq şagirdlərlə dialoq qurmaq mümkündür[4].

– Müəllimlər otağı və direktor otağı da daxil olmaqla məktəbin lokal şəbəkə ilə təmin olunması və quraşdırılan program təminatı **məktəbin fəaliyyətini idarə etməyə** imkan verir. Öz növbəsində “Elektron məktəb” layihəsi informasiya mərkəzlərinin, məktəblərin dinamik idarə sisteminin yaradılmasını ilə **məktəbin rəhbərliyinə tədris prosesinə nəzarət etmək**, müəllimlərin işlərinin monitorinqini keçirmək, saytda müvafiq bölmənin köməyi ilə dərs cədvəllerini tənzimləmək, cləcədə test sualları hazırlamaq və onlayn imtahanların keçirməsi üçün şərait yadır.

– Məktəblərin internetə çıxışı təmin olunur və məktəb üzrə hər bir göstərici Vahid məlumat bazasına verilir. Məktəbin dərs cədvəli, elektron jurnal, virtual qiymət kitabı, müəllimlər və şagirdlər haqqında, test imtahanlarının, yoxlama işlərinin aparılması və nəticələri kimi məlumatlarına düyanın hər bir nöqtəsindən **24 saat ərzində tam çıxışın təmin olunması** ilə istənilən məlumatları almaq imkanı nəzərdə tutulur[5].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, elektron məktəb infrastrukturunun formalasması valideyn-məktəb-şagird əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə, məktəbdə optimal idarəetməyə, şagirdlərin dərsə davamiyyətinə nəzarətə, məktəblərarası elektron əlaqələrin genişlənməsinə, elmi kommunikasiyaların yaradılmasına, məktəbdə elektron sənəd dövriyyəsinə və şagirdlərin nailiyyətləri barədə dərhal məlumatlandırmaya imkan verir.

Layihənin əsas məqsədi ölkənin bütün təhsil ocaqlarını vahid yüksək sürətli internet şəbəkəsi çərçivəsində birləşdirməkdir. Vahid təhsil şəbəkəsinin mövcudluğu ölkənin təhsil ocaqları arasında yüksək sürətli məlumat mübadiləsini təmin etməyə imkan yaradacaq. Bu isə milli elektron təhsil şəbəkələrinin inkişafına, vahid təhsil şəbəkəsini əhatə edən – Azərbaycan Təhsil Şəbəkəsi və Resurs Mərkəzinin, ölkədə Milli Tədris Portalı yaradılmasına təkan verəcək. Qeyd olunan təhsil şəbəkəsi təhsil sistemini dünya standartlarına uyğun bir sıra xidmət və servisləri təqdim edəcək.

Ədəbiyyat

1. Малинов М.Б., Мочалов С.П., Третьяков В.С., Ермакова Л.А., Павлова Л.Д. Разработка методики мониторинга уровня развития электронного обучения и дистанционных образовательных технологий в вузах // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5; URL: www.science-education.ru/111-10642
2. http://adpu.edu.az/gen/html/azl/kitabxana/tehsilde_ikt/2010_1.pdf
3. Devedzic, V. E-learning benchmarking. Methodology and tools review. Report 1.3 / V. Devedzic, S. Scepanovic, I. Kraljevski. – Режим доступа: <http://www.dlweb.kg.ac.rs/files/DEV1.3%20EN.pdf>
4. М. Б. Малинов, С. П. Мочалов, В. С. Третьяков Разработка информационной системы мониторинга электронного обучения в вузах, Вестник КемГУ 2013 № 4 (56)
5. <http://www.ict.edu.az/layiheler/elektron-mekteb.html>

UOT 82-93; 087.5

Uşaq ədəbiyyatı: yeni yanaşmalar və tələblər

*Babazadə Ayna Çingiz qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Uşaq ədəbiyyatı nədir? Uşaq ədəbiyyatı - ədəbiyyatın tərkib hissəsi olub, məqsəd və vəzifəsinə görə 17 yaşına qədər müxtəlif oxucu qruplarının təlim, təhsil və əxlaqi-estetik tərbiyəsinə yönəldilən bədii əsərlərə deyilir [1,7].

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində müasir təhsil sistemimizin Avropaya integrasiyası milli uşaq ədəbiyyatımıza da təsirsiz ötüşməyib ona yeni mövzular gətirmişdi. Yeni üfüqlərin

açılması uşaq ədəbiyyatına yeni yanaşmalar, yeni tələblər gətirmişdi. Uşaq yazıçılarımız dərk etdirilər ki, yazılın hər bir ədəbiyyat mütləq məktəb həyatı ilə yaxından bağlı olmalı, bu əsərlərdə qaldırılan zəruri problemlər məktəb kollektivini düşündürən məsələlərlə birləşdirəcək. Buna görə də, nəşriyyatlar bu səpgidə xüsusi uşaq kitabları çap etməyə başladılar. Bu illərdə ardıcıl fəaliyyət göstərən “Göyərçin”, “Savalan”, “Elli”, “Aysel”, “Cik-cik”, “Bal-bala”, “Nəvə” və sair uşaq mətbuatları yeni mövzu axtarışına çıxdılar [2,11]. Bütün bu addımların atılması uşaq ədəbiyyatına yeni yanaşmalar və ümumi tələblərdən irəli gəlsə də, yetərli deyildi. Bəzən “balaca” ədəbiyyat kimi baxdığımız bu ədəbiyyatın əslində böyük problemləri, tələbləri mövcuddur. Bu problemləri doğuran və tələbləri zəruri edən səbəblər isə müxtəlifdir. Əslində bu mövzu geniş müzakirə olunacaq bir mövzu olsa da, biz bir neçə tələblərə və problemlərə toxunmaq istədik. Uşaq ədəbiyyatına yeni yanaşmalar və tələblərlə bağlı ayrı-ayrı mütəxəssislərimiz, araşdırmaçılarımız, alımlarımız mətbuat yayımlarında, kütləvi televiziya və radio verilişlərində, konfranslarda fikirlər söyləsələr də, bu sahədə konkret addımların hələ də atılmadığı müşahidə olunmaqdadır. Aparılan müzakirələr içərisində ədəbiyyatımızda əvəzsiz xidmətləri olan yazıçı Elçinin, Qara Namazovun, Zahid Xəlilin, Qəşəm Nəcəfzadənin çıxışları, yürütdükleri fikirlər xüsusi seçilir.

Yeni yanaşmalar və tələblərdən danişarkən, bu sahədə olan uğurları da unutmaq lazım deyil. Ancaq bu uğurlar sanki yaxın tarixi keçmişimizdə daha çox nəzərə çarpıldı. Misal üçün uşaqların ruhunu oxşayan uşaq ədəbiyyatı nümunələri yaranan Mirmehdi Seyidzadə, Əhməd Cəmil, Məstan Günər, İlyas Tapdıq və b. yaradıcılıqlarını göstərə bilərik.

Uşaq ədəbiyyatının bir neçə müasir problemlərinə və tələblərinə nəzər yetirək:

1. Müasir dövrdə uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki irəliliklərə nəzər yetirdikdə burada kəmiyyət dərəcəsinin keyfiyyətə nisbətən daha üstün olduğunu şahidi oluruq. Yəni uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin sayı artsa da, əslində uşaqların psixoloji durumuna, qavrama, anlaq və yaş səviyyəsinə uyğun əsərlər isə demək olar ki, azdır. Halbuki bu sahə üzrə əsas tələb qeyd olunan xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla uşaqlar üçün yazılmış əsərlərin keyfiyyətini artırmaqdır.

2. Uşaq ədəbiyyatı sahəsində ədəbi tənqidin zəif olması da, problemlərin çoxalmasına səbəb olmuşdur. Böyüklər üçün yazılın əsərləri təhlil edən ədəbi tənqidçilərimizin çoxu nədənsə uşaq ədəbiyyatını təhlil etməkdən yayınırlar. Bu sadəcə olaraq insanda acı bir təbəssüm doğurur. Hərçənd ki, bu sahəyə diqqət daha çox artırılsa və uşaqlar üçün yazılmış əsərlər tənqidçilərimiz tərəfindən təhlil olunsa, daha effektiv nəticə verər.

3. Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının əsas problemlərindən biri uşaq duyumunun azalması və ya olmamasıdır. Bu nöqsanı qaynaqlandıran səbəblər: cəmiyyətdə baş verən proseslər, mühərribələr, insanların istər şəxsi həyatındaki, istərsə də ətraf-aləmimdəki dəyişikliklər və eləcə də digər bu kimi problemlərdir. Sanki insanların içərisindəki uşaqlıq hissi zəifləmiş, uşaq aləmini dərindən dərkətmə qabiliyyəti azalmışdır.

4. Müasir uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə nəzər yetirdikdə, uşaqların həyatı, taleyi, keçirdikləri ağır sinaqların bədii əksi əvəzinə müəlliflərin daha çox nəvələrinə ünvanlandırdığı bədii nümunələrlə rastlaşıraq. Bu sahə üzrə irəli sürülen tələblərdən biri də yazılın əsərlərə həyatılık gətirmək, uşaq ədəbiyyatında yer almış nənə və babaların nəvələri ilə bağlı yazdığı ünvanlı şeirləri azaltmaqdır.

5. Əsas başlıca tələblərdən biri də uşaqları vətənimizə, cəmiyyətimizə xeyir verəcək əsl vətəndaş kimi yetişdirməkdir. Bəzən uşaqları ölkəmizə layiqli vətəndaş kimi yetişdirmək və bunu uşaq mütaliəsində əks etdirmək istədikdə isə əks mövqə nümayiş olunmuş, süni vətənpərvərlik hissələri aşılanmışdır. Halbuki, balaca qəhrəmanlarımızın canına sünilik hopdurulmuş vətənpərvər obrazlarına ehtiyacı yoxdur. Təbii ki, bu sahə üzrə də yeni yanaşmalara zərurət vardır.

6. Uşaq ədəbiyyatının yorulmaz tədqiqatçısı, alım, professor və gözəl şairimiz olan Zahid Xəlil uşaq ədəbiyyatının müasir problemlərinə toxunarkən bu səbəblərdən birinin də keçid dövrü zamanı yaranan sərbəstlikdən, yazılın əsərlərin araşdırma, təhlillər olmadan nəşr edilməsi ilə əlaqələndirir və uşaq ədəbiyyatı sahəsində nəsil yenilənməsinin zəruri olması fikrini irəli sürmüdü. Əsas problemlərdən biri də bu sahədə təqlidlərin hələ də qalmasıdır. Halbuki müasir uşaq ədəbiyyatının yeni ruha, yeni nəfəsə ehtiyacı var. Bu günün uşaqları onlar üçün yazılacaq yeni, öz orijinallığı, yeni personajları ilə seçiləcək bədii əsərlərin yolunu gözləyirlər.

7. Bugünkü uşaq şeirimizin fəlsəfəsi çatmır. Uşaq ədəbiyyatımızın fəlsəfəsi, dili inkişaf etməlidir. Uşaq ədəbiyyatımız folkloranın qidalanıb dünyaya çıxmazı, uşaq əsərləri canlı dənişq dili ilə uşaqlara çatdırılmalıdır. Uşaq ədəbiyyatı uşaq təfəkkürünə, uşaq dilinə söykənməlidir. Uşaq ədəbiyyatımız öz ilkinliyinə, təbiiyinə qayitmalıdır [1, 513].

8. İrəli sürülen yeni yanaşmalardan biri də odur ki, uşaq ədəbiyyatını yeni qəhrəmanlar, obrazlar aləmi ilə zənginləşdirmək və mövcud obrazları isə inkişaf etmək lazımdır. Çünkü bu günün uşaqlarının iç dünyaları, düşüncələri on il, iyirmi il bundan əvvəlki ilə eyni deyil. Qara Namazov diqqəti müasir uşaq ədəbiyyatı üçün aktual olan problemlərə cəlb edərək qeyd edir: "Bu gün biz kompyuter zamanında yaşayırıq. Dünya gündən-günə dəyişir, dünənki yenilik bu gün köhnədir, insanlar daha yenisini gözləyir. Bu gün bəşəriyyətinən yeni kəşflərini elmə bələd olan qələm sahibləri aydın, anlaşıqlı hekayələr vasitəsilə yeniyetmələrə öyrətməlidirlər" [3,9].

9. Müasir uşaq ədəbiyyatı qarşısına qoyulan tələblərdən və bu sahə üzrə görüləcək işlərdən biri də milli qəhrəmanlarımızın, şəhidlərimizin uşaqlara tanıtılmasıdır. Vətənə, torpağa dair şeirlər yazılmışla yanaşı yaxşı olardı ki, vətən yolunda canını fəda edən oğullarımız və qızlarımız haqqında çoxlu şeirlər, hekayələr yazılılsın. Onların bu cür yolla uşaqlara təqdim edilməsi daha məqsədə uyğun hal hesab edilir.

10. Başlıca problemlərdən biri də mütaliə ilə bağlıdır. Buna uşaq kitablarının tirajının az olması, orta məktəblərdə uşaq jurnallarının geniş yayılı bilməməsi, yeni çap edilən uşaq əsərlərinin region kitabxanalarına çatdırılma probleminin mövcudluğu və s. öz mənfi təsirini göstərir. Yeni texnologiyaların həyatımıza daxil olması, mobil telefonlardan, planşet və kompyuterlərdən uşaqların mütəmadi istifadəsi onların mütaliədən uzaqlaşmasına səbəb olur. Həmçinin onu da qeyd edək ki, bəzi valideynlər uşaqların yalnız dərslikdəki əsərləri oxumaqları ilə kifayətlənərək, onlara dərsdən kənar asudə vaxtlarda əlavə uşaq kitabları oxutmaqdə bir o qədər də maraqlı deyillər.

11. Respublika Prezidentinin fərmani (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü il yanvarın 12-də imzaladığı "Azərbaycan dilində latin qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" fərmani nəzərdə tutulur – A.B.) ilə bir çox görkəmli sənətkarların, o cümlədən, uşaq ədiblərinin əsərlərinin nəşr olunub bütün məktəblərə, kitabxanalara pulsuz paylanması təqdirəlayıq haldır. Lakin bir sıra hallarda kitabxanalarda həmin əsərlərdən lazımlıca istifadə olunmur. Kitabların oxunması, müzakirəsi, ədəbi müsabiqələr, sənətkarlarla görüşlər, bədii gecələr, səhnəciklər heç də hər yerdə əvvəlki səviyyədə - ardıcıl və sistemli şəkildə keçirilmir [1, 514].

Bəziləri uşaq ədəbiyyatı nümunələrini yazmayı asan məsələ hesab etsə də, onu da qeyd etməliyik ki, əslində ədəbiyyatın bu tərkib hissəsi müəllifdən xüsusi qabiliyyət və hərtərəfli bilik tələb edir. Sonda fikirlərimizi Qəşəm Nəcəfzadənin "Uşaq ədəbiyyatını uşaq yerinə qoymaq lazım" ifadəsi ilə tamamlamaq istərdik.

Ədəbiyyat

1. Bilal Həsənli. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Müəllim, 2015, 524 s.
2. Füzuli Əsgərli. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. Bakı: ADPU, 2009, 435 s.
3. Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 430 s.

UOT 811.133.1

Ölkəşünaslıq fənninin tədrisində İKT avadanlıqlarından istifadə

*Hüseynova Günel Mayıl qızı
Gəncə Dövlət Universiteti*

Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələrinə integrasiya etdiyi, artıq bir neçə illərdir ki, Bolonya təhsil prosesinə qoşulduğu dövrdə, təhsil sistemində aparılan uğurlu islahatlar, yenidənqurma işləri, innovasiyalar, kommunikativ təlim metodundan, interaktiv təlim üsulundan, yeni təlim texnologiyalarından yararlanmaq təhsilin keyfiyyətinin, səmərəliliyinin yüksəlməsi, tələbələrin dərsdə fəallığının, xarici dillərə marağın artması ilə müşayət olunur [2, 3].

Qloballaşmaqdə olan müasir dünya ilə ayaqlaşmaq cəmiyyət qarşısına bir çox tələblər qoyur. Üstəlik də ölkəmizdə baş verən ictimai-siyasi, iqtisadi və texniki yeniləşmələr, ölkəmizin Avropaya integrasiyası və bu istiqamətdə aparılan məqsədyönlü işlər, Fransa şirkətlərinin Azərbaycanla gurduqları müxtəlif səviyyəli işbirlikləri buna əyani sübutdur.

Xarici dillerin tədrisi prosesində təlimin səmərəliliyinin artırılması, təhsilin keyfiyyətünün yüksəlməsi, xüsusi ilə onun intensivliyinin, dinamikliyinin təmin edilməsi artıq zəruriyyətə çevrilib [2, 3].

[2, 3]. Müstəqillik əldə etmiş dövlətimiz indi dünya xalqları ilə mədəni, elmi, texniki, iqtisadi, humanitar əlaqələrini genişləndirir.

Neft müqavilələri, səfirlilik və şirkətin fəaliyyət göstərməsi, müxtəlif beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi xarici dillərin öyrənilməsinin vacibliyini ortaya çıxarıır. Bundan əlavə, tələbələrin, magistrantların xarici dildə elmi-tədqiqat işlərinə dair ədəbiyyatdan istifadə etmə zəruriyyətini yaradır.

Fransız dilini öyrənən tələbələr yalnız dil öyrənməklə kifayətlənməməlidirlər. Fransa dövlətinin müxtəlif sivilizasiyalarda keçdiyi inkişaf mərhələlərini eks etdirmək üçün Ölkəşünaslıq fənni özünəməxsusdur. Eyni zamanda fəndə mədəniyyətinə böyük töhvələr vermiş Fransada müasir ədəbiyyat incəsənət abidələri haqqında geniş məlumatlar verilir. Təlimdə məqsəd orta səviyyədə fransız dilini mənimşəyən tələbələrin bilik və bacarıq vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Fənnin tədrisində tələbələrin müasir fransız sivilizasiyası və mədəniyyətini öyrənmək, onları qiyamətləndirmək və şərh etmək bacarığına yiyələnməkləri nəzərdə tutulur. Ölkəşünaslıq fənninin məqsədi mənimşənilən fransız dilinin istər I rəsmi dil, istərsədə II və ya III rəsmi dil olduğu ölkələrin hər tərəfli həyatıyla və tarixiyə tələbəni tanış etməkdir. Dərslər kommunikativ təlim metodu, interaktiv təlim üsulu ilə keçilir və bu da tələbələrin qısa müddət ərzində Fransa haqqında geniş məlumatata yiyələnməsinə gətirib çıxarır. Təbii ki, belə olduğu halda həm dilə qarşı maraq artır, həmdə daha effektli nəticə alınır. Tədris etdiyimiz kommunikativ metodun məqsədi və üsulu budur və göndərilən dərsliklərin fransız müəllifləri tərəfindən yazılıması və kommunikativ metodla işlənməsi tədrisin keyfiyyətini artırır. Adətən tarix fənni yorucu olduğu halda verilmiş əyani vəsaitlərin nəticəsində çox əlverişli dərslər həyata keirilir. Bundan başqa dərslər zamanı İKT (informasiya kommunikasiya texnologiyaları) vasitəsilə tələbələri qiyabi də olsa Fransaya səyahət etdirmək potensiyəni artırır. Bütün regionların tarixi, gəzməli görməli yerləri videoçarxlardan vasitəsilə tələbələrə təqdim olunur. Həmçinin Fransanı dünyaya tanıdırın tarixi müzəyləri, qalaları, qüllələri, coğrafi yerləri, abidələri və s. təqdim olunur. Fransanın Azərbaycandakı səfirliliyi maddi və mənəvi dəstək göstərir. Əməkdaşlığı maddi cəhətdən təmin etmək üçün Fransanın Azərbaycandakı Səfirliliyinin Əməkdaşlıq və Mədəniyyət şöbəsi maliyyə vəsaiti ayırır, dərslərin daha keyfiyyətli, maraqlı və qavranılan olması üçün İKT avadanlıqları ilə, əyani vəsaitlərlə təmin edir.

Səfirliyin xətti ilə göndərilmiş dərsliklərdən, xəritə və əyani vəsaitlərdən istifadə olunur. Dərsliklərə əsasən sol səhifədə lazım olan informasiya və onları əks etdirən maraqlı şəkillər və xəritələr təqdim olunur. Sağ səhifədə isə mənimsənilmiş informasiyalar haqqında tapşırıqlar verilir. Hər dərsliyə aid test kitabaları olur.

Tələbələrə Fransa ölkəşünaslığına yəni tarixinə, coğrafiyasına, mədəniyyətinə, sivilizasiyasına, sosial və siyasi həyatına dair mətnlər və pedaqoji fəaliyyət çalışmaları nəzərdə tutulur. Fransa və frankofon ölkələrin mədəniyyəti və sivilizasiyası haqqında mənbələrdən istifadə etmək (internet saytlardan, onlayn resurslardan, Fransa səfirliyi tərəfindən ixtisasa göndərilmiş jurnallardan) Fransa cəmiyyətində, o cümlədən yazının yaranmasından, fransızların əcdadlarından başlayaraq, yaxın keçmişdə baş vermiş mütəmadi dəyişikliklərə qədərki dövr nəzərdə tutulur.

Ölkəşünaslıq dərslərində keçilmiş mövzuların hər biri ayrı ayrılıqda video çarxlarla tələbələrə göstərilir. Bu video çarxlarda Fransanın tarixi, coğrafiyası, iqtisadiyyatı, siyaseti, turizmi, təhsili, texnologiyası, mədəniyyəti, musiqisi, kinosu, incəsənəti və s. geniş yer tutur. Video çarxlar fransız dilində nümayiş olduğundan tələbələrə daha diqqətlə dinləyib onlarda eşitmə, anlama qabiliyyətini də eyni zamanda formalasdırmış olur. Həmçinin bu videolar altyazılı formada olmaqla yanaşı sonda dərsin mövzusuna uyğun suallar verilir və tələbələr sualları cavablandırmaq üçün daha diqqətlə

izləməli, özlərinə müəyyən qeydlər götürməli olurlar. İl ərzində təşkil olunmuş Frankofoniya bayramında fransız yazıçılarının əsərləri tələbələr tərəfindən müəllimlərin köməkliyi ilə səhnələşdirilir. Bu istedad, yaradıcılıq, həvəs onlara məhz dərslərdə izlədikləri filmlərin sayasında yaranır.

Bu gün fransız dilinə maraq ölkəmizdə çoxdur. Fransız dilində təhsil alan tələbələrə bu dili sevdirmək bizim borcumuzdur. Bu gün Fransa universitetlərilə əlaqələrimiz günü gündən möhkəmlənir. Müəllimlərimiz Fransada təşkil olunmuş kurslarda iştirak edirlər. Tələbələrimiz üçün tərcümə və ya inşa müsabiqəsi keçirilir. Müsabiqəni qazanmış iki tələbə Fransanı gəzmək şansı qazanır. Yaxın gələcəkdə müəllim tələbə mübadiləsi olması labüddür.

Azərbaycan Respublikasının birinci xanımı, vitse-prezident Mehriban Əliyeva Azərbaycan – Fransa arasında bir çox sahədə əməkdaşlığın yaranmasına və ölkələr arasında əlaqələrin genişləndirilməsinə imkan yaradır. Təhsil sahəsindəki əməkdaşlıq və bu istiqamətdə ölkələrimiz arasında reallaşdırılan iri layihələrdən Fransız liseyi, Fransız-Azərbaycan Universitetinin fəaliyyət göstərməsi həm Azərbaycanın təhsil sisteminin, həm də ikitərəfli əlaqələrin inkişafının bariz nümunəsidir[1].

Ədəbiyyat

1. Internet saytı
2. "Manuel de français" Səyyarə Nəcəfova. Bakı 2011

UOT 811.133.1

Xarici dillərin öyrənilməsində şifahi anlama və tələffüz vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi

Şəmilova Şahnaz Vaqif qızı
Gəncə Dövlət Universiteti

Ali məktəblərdə hər bir xarici dilin öyrənilməsi bir çox fənlər əsasında aparılır. Mən praktik fənləri qeyd etmək istəyirəm. Xarici dildə oxu və nitq, xarici dilin qrammatikası, xarici dilin fonetikası. Birinci və ikinci kurslarda bu fənlərin tədrisi xüsusi yer tutur və tələbələrin şifahi nitq, şifahi anlama və tələffüz vərdişlərinin formallaşmasında əsas rol oynayır.

Hazırda xarici dillərin öyrənilməsi müxtəlif metodlarla həyata keçirilir. Bunlardan ən effektli kommunikativ metoddur. Bildiyimiz kimi bu metod öyrəncilərə xarici dildə fikirlərini sərbəst ifadə etmə bacarıqlarını öyrədir. Şifahi anlama, şifahi nitq və bununla bağlı olan tələffüz vərdişləri də bu metodun əsas hissəsidir. Bu vərdişlərin inkişaf etdirilməsi bilavasitə iki fənnin üzərinə düşür : xarici dildə oxu və nitq, xarici dilin fonetikası. Bəs bu fənlər ali tədris müəssələrində yetərincə tədris olunurmu? Bu fənlərin keyfiyyətli tədrisi üçün nə etmək lazımdır? Hər şeydən öncə bu fənlər üzrə yüksək ixtisaslaşmış müəllim heyəti , kommunikativ metodun tələblərinə cavab verən dərsliklər, texniki vəsaitlər ,projektor, kompyuter audio ,video materialları vəs.lazımdır.

Hər bir dilin öz fonetik xususiyətləri var. İlk dərsə başlayarkən fonetika fənni haqqında geniş məlumat verilməsi, bu fənnin dil öyrənmədə nə qədər əhəmiyyətli olması qeyd olunmalıdır. Hər bir kəs qrammatikani dərk edə bilər, lügət bazasını artırmaq üçün çoxlu söz öyrənə bilər , amma düzgün tələffüzü bacarmırsa, bunların heç biri mənə kəsb etmir. Bir dilin tələffüzü necə olmalıdır? Bildiyimiz kimi dil ünsiyyət vasitəsidir. Bir dilin tələffüzü elə standart olmalıdır ki, insanlar bir birini başa düşsünlər və dil öz funksiyasını yerinə yetirsin. Tələffüz vərdişlərinin inkişafını xarici dilin fonetikası fənni reallaşdırır.

Xarici dil fonetika kursunun mövzusunu əsasən düzgün tələffüz, praktik danışiq normaları,dilin təlimi və şifahi nitq təşkil edir. Fonetika səslərin təsvirini, düzgün tələffüzə yiyələnmək qaydalarını, tələffüz və şifahi nitqin təlimini tədqiq edib öyrənir. [3] Giriş kursunda xarici dildə hərfələr və səslər haqqında məlumat verilir, xarici dilinin orfoepiya və orfoqrafiya

qaydalarının spesifik xüsusiyyətləri aşilanır. Burada tələffüz normalarına diqqət yetirməklə yanaşı, müxtəlif dil nümuələrinə də diqqət yetirilir. Tədris materialı özündə çox işlək, canlı danışq üçün vacib fonetik hadisələri, eləcə də müxtəlif tipli söz birləşmələrini eks etdirməlidir.

Tələffüz normalarının aşilanması, fonetika hadisələrinin mənilmsənilməsi, eşidib-anlama vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi zamanı audio-vizual texniki təlim vasitələrindən geniş şəkildə istifadə olunması zəruridir. Fənnin tədrisi zamanı tələbələrin şifahi nitq laboratoriyasında tələffüz normalarına yiyələnmək məqsədilə keçidləri sərbəst məşğələlərin rolu çox böyükdür. Xarici dildə pedaqoji əhəmiyyətli filmlərin seçilib dərsdə təqdimi, şeirlərin, təmsillərin dinlənilib gözəl tələffüzlə söylənilməsi vacibdir. Universitet daxilində Xarici Dillər akultəsi üzrə tələffüz konkurslarının keçirilməsi də təqdirəlayıqdır.

Tələbə öyrəndiyi səsləri düzgün tələffüz etməyi, cümlənin ritmi, səs tonu və səslənməsi, vurgu kimi danışq üçün vacib olan elementləri yerli yerində işlətməyi bacarmalıdır. Bunun üçün səslərin düzgün artikulyasiyası ritmik və məna qrupları, sintaqmlar, səs tonunun düzgün seçilməsi izah edilərkən məşq edilməlidir. Oxu texnikası, eşidib-anlama zamanı təqdim olunan audio materiallar, müəllimin nitqi və digər vasitələrlə tələbələrin tələffüzü formalasdırılıb möhkəmləndirilməlidir. [2]

Tələffüz vərdişlərinin formalasdırılmasında tematikaya uyğun film, mahni, şeir və yanıltmaclardan istifadə olunması tövsiyə edilir.

Fonetikanın təlimində audio-vizual kasetlərdən cd-lərdən geniş istifadə olunmalıdır.

Fonetika fənninin məqsədi, tələbələrin xarici dildə nitqi dinləyib başa düşməsinə onlarda sərbəst danışq vərdişlərinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaqdır. Bu fənn eyni zamanda tələbələrin öz ana dili ilə öyrəndikləri dil arasında fərqli fonetik hadisələri düzgün qavraya bilmə bacarığını da inkişaf etdirir. [1]

Xarici dil praktik olaraq mənimsənilir ki, bu da dil daşıyıcıları ilə ünsiyyətə girməni asanlaşdırır. Öyrəncilərin bu ünsiyyəti davam etdirmək üçün kifayət qədər düzgün tələffüz vərdişləri və eşidib-anlama bacarıqları olur. Tələbənin xarici dildə fonetik cəhətdən təmiz və səlis danişması, fənn tədris olunarkən dilin məzmun və formalarının düzgün mənimsənilməsinə nail olunur. Dilin fonetik quruluşu düzgün olarsa mənimsəmə faizi də yüksək olur. Bu fənnin tədrisindən əldə olunacaq tərcübə ondan ibarətdir ki, tələmin yeni üsul və metodlarından səmərəli istifadə olunmaqla öyrəncilərdə sərbəst şəkildə ünsiyyətə girmə vərdişləri formalasır. Proyektorlar, video kasetlər, diskler vasitəsi ilə tapşırıqlar işlənir səhv'lərə birgə münasibət bildirir. Dərsin səmərəliliyini artırmaq az vaxtda çox şey öyrətmək üçün texniki vasitələrdən istifadə olunur.

Bir çox dillərin fonetikasını öyrənərkən çətinliklərə rast gəlinir. Bunları aradan qaldırmaq üçün müəyyən üsul və metodlar mövcuddur. Bəzi cümlələri tələbələrə xorla təkrar etdirmək daha effektlidir. Bu zaman səhv tələffüz etmək qorxusu olan tələbələr də xora qoşulur və düzgün tələffüz etməyə çalışırlar. Qısa mətnlərin dinlənilməsi və düzgün tələffüz edilməsi vacibdir. Lakin daha yaxşı nəticə əldə etmək üçün düzgün tələffüzlə bağlı yarışlar keçirmək lazımdır. Mətni tələbələr ən azı üç ən çoxu beş dəfə dinləməlidirlər. Sonra isə hər bir tələbə mətni oxuyur, müəllim və digər tələbələr tələffüz zamanı ədilən səhv'ləri qeyd edirlər. Tələffuz zamanı ən az səhv edən tələbə qrupun birincisi elan olunur.

Şifahi nitq, tələffüz, şifahi anlama ilə sıx bağlıdır. Dərsliyə aid tərtib olunmuş audio disklerdəki çalışmalar yetərli olmaya da bilər. Hər bir xarici dil müəllimi Yardıcı olmalı, daima axtarışda olmalıdır. Fonetika fənnini tədris edən müəllimin səsi və oxumaq bacarığı olarsa bu fənnin tədrisində daha yaxşı nəticə əldə etmək olar. Bəzi dillərin fonetika dərsi öyrəncilər üçün sıxıcı ola bilər. Buna görədə fonetika giriş kursunun başlangıcında birinci kurs tələbələrində bu fənnə maraqlı oyalmaq üçün həftədə bir dəfə mahni tətbiq etmək olar. Xarici dildə, qısa mahnilər, əlifbaya, rəqəmlərə, ailəyə, aylara dair və s. Bu mahnilər Youtube internet saytında kifayət qədərdi. Tələbələr mahnilərini dinləyərkən həm şifahi anlamaları yaxşılaşır, eyni zamanda mahnilərini təkrar- təkrar oxuyarkən isə tələffüz vərdişləri inkişaf edir. Bundan əlavə fonetika dərsinə əyləncəli dərs kimi baxır və onu səbrsizliklə gözləyirlər.

Ədəbiyyat

1. À l'écoute des sons. Les voyelles. T. Pagniez Delbart. CLE International. 1995
2. À l'écoute des sons. Les Consonnes. T. Pagniez Delbart. CLE International. 1993
3. La Phonetique progressive du français. Lucile Charliac. Annie-Claude Motron 1995

UOT 82.02

Məhəmməd Füzulinin “Padşahi-mülk” qıtəsinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi

Hüseynova Pərvin Ağabala qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

M.Füzulinin ictimai-siyasi mövzuda yazılmış əsərləri arasında “Padşahi-mülk” qıtəsi xüsusi yer tutur. Məzmununa və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə bu əsər ən qiymətli bədii incilərdən biridir. Onun gənc nəslə öyrədilməsi şagirdlərin əxlaqi-mənəvi cəhətdən zənginləşməsində, bədii əsərləri duyub dərk etməsində böyük rol oynaya bilər. Buna görə də bu əsərə ədəbiyyat fənnində həmişə xüsusi yer verilmişdir.

“Padşahi-mülk” qıtəsi 1960-ci illərdən orta məktəbin ədəbiyyat programına daxil edilmişdir və indiyə qədər də tədris olunur.

Programdakı tezislər üç cürdür. Birincisi, 1960 – 1994 – cü illərdə: “Padşahi-mülk” qıtəsində şairin ədalətsiz müharibələrə, feodal dünyasına qarşı etirazları. Onun şeir və sənət adamlarına verdiyi yüksək qiymət.

İkincisi, 1994-1999-cu il proqramlarında: “Padşahi-mülk” qıtəsinin mövzusu, ideyası, şairin söz sənətinə, sənətkara verdiyi yüksək qiymət. Əsərdə ictimai motivlər.

Üçüncüüsü, 2003-cü il proqramında “Padşahi-mülk dinarı dirhəm verib” qıtəsində bədii sözün təsir gücü və həmişəyaşarlığı ideyası. Şair qələminin könül fəth edən, şah qılıncının ölkələr fəth edən kimi təqdimi. İctimai hadisələrə münasibətdə şairin mövqeyi.

Göründüyü kimi, bu tezislərdə əsasən əsərdə **nəyin** ifadə edildiyi haqqında söhbət gedir. Yalnız 2003-cü il proqramında şeirdəki sənətkarlığa dair çox zəif də olsa istiqamət vardır. Bu, ümumiyyətlə həmin dövrlərdə əsərlərin öyrədilməsində sosioloji məsələlərə üstünlük verilməsi ilə əlaqədardır. Məktəbdə qıtənin tədrisində bu məsələlər diqqət mərkəzində olmaqla bərabər, şairin fikirləri **necə** ifadə etməsi məsələsi, yəni əsərin kompozisiyası, quruluşu, vəzni, buradakı bədii ifadələr haqqında da məlumatlar verilməlidir.

Dərsliklərdə verilmiş materiallar əsasən programdakı tezislərə uyğundur. 1965 – 1981 – ci illərdə nəşr olunmuş dərsliklərdə qıtənin məzmunu haqqında məlumatlar və əsərdən parçalar verilir. Dövrün tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı mətn həmin dövrün dərsliklərində təkrar olunur: “Şair bu əsərində zalim hökmətlərin müharibə qızışdırmaq və xalqları əsarət altına almaq siyasetini pisləyir, sülhü təbliğ edir, həqiqi sənətkarları vətən və xalq mənafeyini müdafiə etməyə çağırır. Böyük sənətkarın bu mütərəqqi fikirləri onun bəşəriyyətin xeyirxahı olan bir şair kimi əbədi yaşamasını təmin edir” [5, 21].

1995 – 2005 – ci illərdə nəşr olunan dərsliklərdə də qıtənin məzmunu haqqında başqa cümlələrdə məlumat verilir və yalnız belə bir fikir əlavə olunur: “Sənətkarın nəyi, necə, nə üçün pislədiyi, nəyi isə necə və nə üçün bəyəndiyi oxucuya o saat aydın olur” [6,19].

2005 – ci ildə nəşr olunmuş dərslikdə “Padşahi-mülk” qıtəsi haqqında material dövrün tələblərinə uyğun olaraq tamamilə başqa şəkildədir. Dərslikdə əvvəlcə qıtənin mətni verilir (əvvəlki illərdə mətn “Ödəbiyyat müntəxabatı” kitabında olurdu). Sonra əsərin məzmununa dair altı sual və “əsərin təhlilinə hazırlanın” başlığı altında istiqamətləndirici, məsləhət xarakterli materiallar verilir. Sonra “Ifadəli oxuya hazırlanın” başlığı ilə qıtənin oxu qaydaları haqqında izahat və şeirin necə

oxunması barədə bir beytlik nümunə vardır. Nəhayət, "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" başlığı ilə qitə janının məzmunu, həcmi, qafiyələnməsi sistemi haqqında yiğcam məlumat verilir.

Göründüyü kimi, burada "Padşahi-mülk" qitəsində nələrin ifadə olunduğu göstərilməklə yanaşı, necə, hansı bədii vasitələrlə ifadə olunduğu haqqında da məlumat vardır. Bundan başqa, qitənin dərs prosesində necə öyrədilməsi barədə konkret istiqamət verilir ki, bu da təqdirəlayiqdir və M.Füzulinin "Padşahi – mülk" qitəsinin tədrisində daima irəliləyiş olduğunu təsdiqləyir.

Ədəbi əsərlərin məktəbdə tədrisində qarşıya qoyulan vəzifələrdən biri sənətkarlıq məsələlərinin öyrədilməsidir. Belə olmasa, bədii materialın tədrisi siyasi – ictimai məzmunlu əsərlərin öyrədilməsindən heç nə ilə fərqlənməz. Yəni, əsərdə hansı fikrin, hissin ifadə edildiyini əsərlərin öyrədilməsindən heç nə ilə fərqlənməz. Yəni, əsərdə hansı fikrin, hissin ifadə edildiyini müəyyənləşdirməklə iş bitməməlidir. Eyni zamanda, fikri, hissi yazıcıının hansı janrda, nə cür kompozisiya quruluşu ilə, hansı bədii dil vasitələri ilə ifadə etdiyini də aşkarlayıb şagirdlərə tutulmalıdır. Bundan əlavə, müasir tələblərə uyğun olaraq öyrədilən biliklər şagirdlərlə əməkdaşlıq şəraitində, onların fəal iştirakı ilə həyata keçirilməlidir.

Bu baxımdan M.Füzulinin "Padşahi-mülk" qitəsinin tədrisini aşağıdakı şəkildə planlaşdırmaq olar:

I. Mövzuya yönəltmə:

- 1) Klassik şeir formalarında hansı janrlar sizə tanışdır?
- 2) Qəzəlin nə kimi məzmun və forma xüsusiyyətləri var?
- 3) Klassik ədəbiyyatdan siyasi – ictimai məzmunda olan hansı əsərləri tanıyırsınız?
- 4) Qitə haqqında məlumat.

II. Qitənin məzmununun mənimsənilməsi:

- 1) Çətin sözlərin izahı;
- 2) Qitənin müasir dilə çevrilməsi.

III. Qitənin təhlili:

- 1) Şeirin neçə hissədən ibarət olması və onların məzmunu;
- 2) Qitənin vəzni və ifadəli oxusu;
- 3) Əsas beytlərin şərhi;
- 4) Hökmədar və şair obrazları, müəllifin onlara münasibəti.

M.Füzulinin "Padşahi-mülk" qitəsinin tədrisinə başlarkən şagirdlərin əvvəller əldə etdikləri məlumatlara əsaslanaraq onları yeni mövzuya yönəltmək lazımdır. Müəllim bunun üçün sual-cavabdan istifadə edə bilər.

"Padşahi-mülk" qitəsinin məzmununu öyrənərkən bunu nəzərə almaq lazımdır ki, onun dili müasir oxucular üçün çətindir. Buna görə də dərslikdə qitədəki çətin sözlərin lüğəti (36 söz) verilmişdir. Şagirdlərə tapşırılır ki, dərslikdən qitəni oxusunlar və oradaki lügət vasitəsi ilə misraların məzmunu haqqında düşünsünlər.

Bu iş prosesində şagirdlər əsərin ümumi məzmunu ilə tanış olurlar. Lakin bütün beytlerin məzmununu qavramaqda çətinlik çəkirlər. Buna görə də yaxşı olar ki, müəllim qitənin müasir dilə çevrilmiş mətnini şagirdlərə yazdırınsın. İmkan olsa qitənin müasir dilə çevrilmiş mətnini kompüterdə yazılmış şəkildə şagirdlərə təqdim etsin.

"Padşahi-mülk" qitəsindəki bədii kamilliyyi başa düşmək, əsərin məzmununu daha dərindən qavramaq üçün əlverişli yollardan biri şagirdləri əsərin kompozisiya quruluşu üzərində işlətməkdir. Bu məqsədlə şagirdlərə tapşırılır ki, əsəri hissələrə bölsünlər və hər hissəyə ad versinlər. Bir qayda olaraq şagirdlər bu işi müxtəlif cür yerinə yetirirlər. Onların yazdıqları oxunur və ən yaxşısı hamı üçün qəbul olunur. Bu aşağıdakı şəkildə ola bilər.

I hissə. 1 – 3 – cü beytlər. Hökmədarların əməlləri.

II hissə. 4 – 7 – ci beytlər. Şairlərin gözəl söz hökmdarı olması.

III hissə. 8 – 9 – cu beytlər. Hökmədarlar müvəqqəti, şairlər isə əbədidir.

"Padşahi-mülk" qitəsinin tədrisində mühüm və çətin məsələlərdən biri əsərin vəzniə uyğun oxusudur. Məktəblərdə çox zaman müəllimlər özləri çətinlik çəkdiklərinə görə bu məsələnin üstündən keçirlər. Halbuki görkəmli ədəbiyyatşunas Əkrəm Cəfərin yazdığı "Füzuli şeirinin vəznini layiqincə bilməsək, onu bədii surətdə oxuya bilmirik, onu bədii surətdə, bütün axarlığı, ahənginin

bütün incəlikləri ilə oxuya bilməsək, Füzuli sənətinin o qədər zəngin gözəllikləri, şübhə yox ki, bizim üçün anlaşılmaz qalacaq, o sənətin mahiyətində olan qüvvət və təsir nə oxuculara, nə də dinləyicilərə çatacaq” [1,192]. Buna görə də qitənin vəzni, onun bəhri, bölmələri haqqında şagirdlərə məlumat verməli, onlarda əsəri düzgün oxumaq vərdişləri yaradılmasına çalışmalıdır.

Müəllim şagirdlərə öyrədir ki, bu qitə əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılmışdır. “Rəməl sözü ləngərləmək, dalğalanmaq, ağır – ağır, yəni ləngərlənə - ləngərlənə yerimək mənasını bildirir. Bu bəhrdə yazılış şeirlərdə bir əzəmət, yüksək, dalğalılıq özünü göstərir. Heç təsadüfi deyil ki, klassik şairlərimiz öz dövrlərinə qarşı narazılığını, daxili iztirablarını, qüssə və kədərlərini ifadə etmək üçün rəməl bəhrini seçmişlər” [2,154]. Bu məlumatlar şagirdlərə çatdırıldıqdan sonra müəllim şagirdlərin diqqətini dərslikdə “ifadəli oxuya hazırlıq” başlığı altında verilmiş materiala yönəldir. Şagirdlər həmin mətni oxuyurlar və qitənin vəzn quruluşu haqqındaki nümunə ilə tanış olurlar. Bundan sonra qitənin vəzni quruluşu ilə əlaqədar olaraq iş aparılır və şeir bütünlükə vəznə görə təfilələrə bölünür. Bildirilir ki, qitə rəməl bəhrinin failatun, failatun, failatun, failin bölümündədir.

“Padşahi-mülk” qitəsinin tədrisində öyrədiləcək məsələlərdən biri də bəzi beytlərin şəhəri, məzmununun açılmasıdır. Bu iş növü əsəri daha dərindən başa düşüb duymağa, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa, şairin az sözlə çox geniş məzmun ifadə etmək məharətini göstərməyə imkan yaratır. Beytlər şagirdlərin fəal iştirakı ilə şərh olunur. Şərh üçün seçilmiş beytlər xarakterik olmalı və onlar hər üç hissənin hər birinin əsas məzmununu ehtiva etməlidir. Bu baxımdan birinci hissədən bir beytin, ikinci hissədən bir beytin, üçüncü hissədən isə bir beytin şərh olunması məsləhətdir.

M.Füzulinin “Padşahi-mülk” qitəsinin tədrisinin növbəti mərhələsində öyrənilənləri möhkəmləndirmək və yekunlaşdırmaq məqsədi ilə şagirdlərdə əsərlə bağlı düşüncələr, fikirlər yaradılır. Bu, müəllim və şagirdlər arasında, habelə şagirdlərin öz aralarında sual-cavab şəklində ola bilər. Müəllim ən yaxşı sual və ən yaxşı cavab üzrə kiçik müsabiqə də keçirə bilər.

Sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin lazımı səviyyədə öyrənilməsi M.Füzulini başa düşüb sevməyə, şagirdlərin dünyagörüşünün genişlənməsinə, əxlaqi-mənəvi cəhətdən zənginləşməsinə, sözə həssas münasibət bəsləməsinə, nitqlərinin inkişafına güclü təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Mir Cəlal Məhəmməd. Füzuli sənətkarlığı. Bakı, 1958, 275 s.
2. Mikayılov Şəmistan. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, 1981, 227 s.
3. Məmmədov S. “Padşahi-mülk” qitəsinin tədrisi təcrübəsindən . Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi”, 1990, №7
4. Hüseynoğlu S. Əruz ölçülü şeirlərin tədrisində sənətkarlığın öyrənilməsi .Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi”, 2000, №2
5. Orta məktəb üçün ədəbiyyat proqramları, 1965-2000-ci illər
6. VIII – X siniflər üçün ədəbiyyat dərslikləri, 1970-2005 -ci illər

UOT 81`34

Azərbaycan dilçilik elminin Ağamusa Axundov zirvəsi: fonetikanın tədqiqi

*Yolçubəyli Çinarə Ayaz qızı
Gəncə Dövlət Universitetinin doktoranti*

Azərbaycan dilinin fonetik quruluşu uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Başqa dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilinin fonetik quruluşunun da özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Dilimizin fonetik xüsusiyyətlərdən birincisi ahəng qanunudur. Bu qanuna əsasən, ön sıra saitləri iştirak edən heca ilə başlayan sözlərdə sonra gələn heclar da ön sıra saitlərindən, arxa sıra saitləri iştirak edən

heca ilə başlayan sözlərdə isə sonra gələn heclar da arxa sıra saitlərindən ibarət olmalıdır. Saitlərin ahənginə aid olan bu hadisə türk dillərindəki saitlər üçün əsas qanundur. [1.36] Akademik Ağamusa Axundova qədər Azərbaycan dilinin fonetik quruluşu demək olar ki, öyrənilməmiş, fonemlər sistemi, vurğu, ahəng qanunu və s. lazımlıca müasir dilçiliyimizin tələbləri səviyyəsində izah edilməmişdir. O, fonetikaya dair aparılan tədqiqat işlərini ümumiləşdirib, fonoloji nöqtəyi-nəzərdən yekunlaşdırılmış və fonoloji məktəbin əsasını qoymuşdur. Fonetika sahəsində göstərdiyi elmi fəaliyyəti onu fonetist kimi tanıtmışdır.

A.Xundov dilimizin fonem tərkibi haqqında olan fonoloji yanaşmalara tənqidi münasibət bildirərək, hər səsin fonoloji statusunu müəyyənləşdirərək öz fikirlərini irəli sürmüştür. Onun fonem anlamı bütövlükdə türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan dilinin spesifik xüsusiyyətlərini əhatə edir. Sonralar öz əvvəlki fonem konsepsiyasından bir qədər geri çəkilir, yəni Azərbaycan dilində uzun saitləri və samitləri fonoloji sistemdən kənara çıxararaq onlara mövqe ilə bağlı variantlar kimi yanaşır.

A.Xundovun fonemlər haqqında tədqiqatları təkcə Azərbaycan dilçiliyi üçün deyil, türkoloji dilçilik üçün də hadisə sayılır. Görkəmli alim Azərbaycan dilinin fonetik və fonoloji təhlil etmiş, fonetik və fonematik səs dəyişmələrini ilk dəfə Azərbaycan dili materialları əsasında araşdırmışdır. O, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonemlər sisteminin hərərəfli elmi təhlilini ümumiləşdirilməsi və bu xüsusiyyətlərin fonem anlayışı iştirakında izah edilməsini mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur.

Müasir Azərbaycan dilinin səs tərkibi uzunmüddəli mürəkkəb tarixi inkişafın məhsuludur. Tarixi inkişaf nəticəsində əmələ gəlmış dəyişikliklər başqa dillərin fonetik faktlarının dilimizə birbaşa daxil olmasından irəli gəlməmiş, əksinə, dilimizə keçərkən ciddi dəyişikliklərə məruz qalmış, dilimizin fonetik qanunları tərəfindən işlənib uyğunlaşdırıldıqdan sonra qəbul olunmuşdur. Ərəb, fars, rus və rus dili vasitəsilə Avropa dillərindən də keçən sözlərin hamısı dilimizin fonetik qanunlarının təsirinə düşmüş, eyni zamanda sözlər ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu dillərdən keçən sözlərin bir çoxu Azərbaycan dilinin ahəng qanununa uyğunlaşmış və bu gün fonetik cəhətdən onları dilimizdəki sözlərdən fərqləndirmək müəyyən hallarda mümkün deyildir.

A.Axundov dilimizin fonemlərini müəyyənləşdirərkən fonemin güclü mövqeyini təyin etmiş, bu zaman morfoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərmışdır. O, qeyd etmişdir ki, fonemlər hər bir dildə bir-birindən kəskin surətdə fərqlənən iki qrupa: saitlər və samitlər qruplarına ayrıldıqlarına görə sait və samit fonemlərinin güclü mövqeyini ayrı-ayrılıqda qeyd etmək zəruridir [1.46].”

Tanınmış dahi alim Ə.Dəmirçizadədən fərqli olaraq A.Axundov saitləri 5, samitləri 7 prinsip əsasında təsnif etmişdir.

Dilortası e saitinin özünəməxsus tembri vardır. Eyni zamanda özünəməxsus fizioloji bazası ilə fərqlənir. Ə.Dəmirçizadə yazır: “Dilortası saitlərin əmələ gəlməsində dilin ön və orta hissəsi bütövlükdə damağa doğru qalxmış olur ki, belə vəziyyətdə ağız boşluğu təqribən iki bərabər hissəyə bölünür. Rezonansın bərabərləşməsi nəticəsində dilortası saitlər əmələ gəlir [3,39].”

A.Axundov isə bu barədə yazır: “e saiti iki orta sıra saitindən nisbətən öndə və bir qədər açıq tələffüz edilənidir. Azərbaycan dilində həmin səsi tələffüz etmək üçün dilin ucu azca geri çəkilir və dil özü bir qədər qalxır. Dilin qalxma dərcəsi i saitindəkindən xeyli aşağı, ə saitindəkindən azca yuxarı olur. Hava axını nisbətən geniş arxa rezonatordan keçib, nisbətən dar ön rezonatorda özüəməxsus tembr kəsb edərək çıxır. Beləliklə, orta sıra, yarımaçıq, qeyri-gərgin qısa e saiti əmələ gəlir. E saitinin tələffüzü zamanı dodaqlar neytral olur [1,84].”

Göründüyü kimi, Ə.Dəmirçizadə e saitini yarıqapaklı, A.Axundov isə yarımaçıq hesab etmişdir.

A.Axundov Azərbaycan dilini fonetik quruluşu əsaslı tədqiq etmiş, ilk dəfə olaraq saitlər, samitlər sisteminin fonoloji, fizioloji, akustik və statistik təhlilini təcrübə faktlar əsasında araşdırılmış və mühüm elmi nəticələr əldə etmişdir. Bundan başqa o, fonetik hadisələr, vurğu haqqında ətraflı məlumat verir, Azərbaycan dilinin sintaqmatik fonetika məsələlərini zəngin material əsasında təhlil

edir. Sintaqmatiq fonetika dilçiliyimiz üçün tam yendir. Bu fonetika barədə müxtəlif əsərlərdə bəzi qeydlər olsa da, onlardan müəyyən sistem halında ilk dəfə A. Axundov tədqiqatlarında söhbət açır [2]. Azərbaycan dilçilik elminin yaradıcılarından sayılan Ağamusa Axundov Azərbaycan dilinin fonem tərkibinin hərtərəfli geniş elmi təhlilini vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Axundov A. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi (fizioloji, akustik, statistik, fonoloji tədqiqat təcrübəsi). "Maarif" nəşriyyatı, Bakı, 1973, 304 s.
2. Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikası. "Maarif" nəşriyyatı, Bakı, 1984, 392 s.
3. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. Fonetika. Bakı, 1972, 256 s.

UOT 373.1.02:372.8

Tarix təlimində problemlı situasiyadan istifadə

*Mustafayeva Kəmalə Sahib qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

Problemlı situasiya şagirdlərin tədris fəaliyyətinin idraki-tədris vəzifələrinin həlli ilə qurulmasını tələb edir. Şagirdlərin kifayət qədər yiyələnmədikləri və cavab verə bilməyəcəkləri məsələlər problemlı sualların qoyulması və situasiyanın yaradılması ilə təşkil olunur. Tədris prosesinin səmərəliliyi, məhsuldarlığı, əqli qüvvələrin, idrak fəallığının, müstəqilliyin və yaradıcı təfəkkürün inkişafı problemlı təlimin təşkili ilə bağlıdır. Problemlı situasiyaya problemlı şərh, qismən axtarıcılıq və tədqiqatçılıq metodları daxildir.

Problemlı situasiyaya daxil olan hər hansı metodu tətbiq etmək üçün problem situasiya olmalıdır. Problem situasiya yaradılmadan problemlı təlimə daxil olan təlimdə axtarıcılığa sövq edən metodların heç birindən istifadə etmək mümkün deyil. Birinci metodu müəllimin problemlı şəhəri problemlı təlimin nisbətən sadə metodu olub, şagirdləri daha ciddi problemlı təlimə hazırlayırlar. Bu metod şagirdlərin tam müstəqil fəaliyyətini təmin etmir. Burada müəllim sinifə sual ünvanlayır və şagirdləri düşünməyə sövq edir. Materialın problemlı situasiyadakı şəhəri bir neçə hissədən ibarətdir: problemin qoyuluşu, onun həllinin gedisi və onun məntiqi mümkün, gerçek çətinliklər və ziddiyyətlər, düzgünlüyü dair qərar və sübut, fikrin sonrakı inkişafı üçün qərarın əhəmiyyətinin açılması. Problemlı situasiyada şəhərin məqsədi şagirdləri daha dərindən düşünməyə yönəltməkdir. Şagirdlər səssiz araşdırır, bu yaxınlarda, hətta əvvəlki tədris ilində keçidlərini xatırlamağa çalışırlar, lakin cavab verməyə cəsarət etmirlər. Müəllim də məhz bu situasiyani yaratmaqdə maraqlıdır. O, yəqin edir ki, qoyulmuş problemin mahiyyəti şagirdləri maraqlandırır. Onlar öz əqli qabiliyyətlərini səfərbər etməyə çalışmışlar. Sinifdə heç kəsin əl qaldırmağa cürət etmədiyini görən müəllim problemi şəhər etməyə başlayır. Sinif diqqətlə şəhəri dinləyir, hər bir şagird özünün, düşündüklərini, vermək istədiyi cavabını müəllimin dedikləri ilə tutuşdurur. Cavab verərsə, nə kimi səhv edə biləcəyini yəqin edir. Belə şəraitdə müəllimin şagirdləri problemin həllinə cəlb etməsi yaxşı nəticə verir. Bu məqsədlə müəllim əyani vəsait, didaktik materialdan istifadə edə bilir. Mövzu ilə bağlı, diafilmin, kino-filmin göstərilməsi, sxem, cədvəl, qrafik, illüstrasiya, xəritə və digər bu kimi əyani vasitələrdən istifadə, slaydlar vasitəsilə proyektorda canlandırma idrak prosesini, şagirdlərin fikri fəaliyyətini inkişaf etdirir, təlimə yaradıcı yanaşmağa sövq edir. Şagirdlərin belə axtarıcılıq fəaliyyətinə qoşulmaları onları xeyli fəallaşdırır.

İkinci metod axtarıcılıq metodу xarakterinə görə evristik metod hesab olunur. Bu metodda da müəllim, problemlı situasiyani sual vasitəsi ilə həyata keçirir. Problemlı şərhən fərqli olaraq bu metod tətbiq edildikdə şagirdlər hərəkətə gəlir, cavab verməyə çalışırlar. Axtarıcılıq metodу şagirdlərə mərhələlərlə, problemlı məsələləri həll etmək imkanı verir. O, evristik müsahibə formasında öz ifadəsini tapır ki, bu da bir sira bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan məsələlərdən ibarətdir, onların hər biri problemin həllinə imkan yaradır. Metodda şagirdlər verilən suala müxtəlif yanaşmalarla cavablar düşünürler. Müəllim şagirdləri ruhdan salmamaq, yaradıcı fəaliyyətə sövq

etdirmək məqsədilə hər birinin cavabını təsdiq edir və hansı cəhətə görə natamam olduğunu, tam qaneeidi olmadığını bildirir. Müəllim ən düzgün cavabı təqdir edir. Ola bilər ki, irəli sürülmüş problemin ümumi vəzifəsi hissələrə ayrılsın, onlardan birinin, ikisinin cavabı ətrafında axtarış aparılsın. Bu zaman söhbət problemin tam həll olunmasından gedə bilməz. Məhz axtarış tam deyil, yarımcıq olduğundan bu metod qismən axtarıcılıq metodu adlanır. Tarix təlimində problemlı situasiyanın üçüncü metodu olan tədqiqatçılıq metodu təlimin başlıca yaradıcı metodudur. Bu metod məktəblilərin axtarıcı-yaradıcı fəaliyyətinin təşkilinə yönəlib ki, bunun üçün fakt və hadisələrin müşahidə olunması və öyrənilməsi, tədqiqə ehtiyacı olan, anlaşılmayan hadisələrin izah edilməsi, fərziyyələrin, mülahizə və təkliflərin irəli sürülməsi, tədqiqatın planının qurulması, öyrənilən problemin digər problemlə əlaqələrinin aydınlaşdırılması, qərarın yoxlanılması və formalasdırılması, biliklərin mümkün və zəruri tətbiqi haqqında praktik nəticələrin çıxarılması vacibdir. Bu halda məktəblinin idrak fəaliyyəti addım-addım yeni elmi həqiqəti kəşf edən alimin tədqiqatçılıq fəaliyyətinə yaxınlaşır. Doğrudur, şagirdlərin “kəşf etdikləri” elm üçün yeni deyil, lakin onlar üçün məlum olmayan hadisədir. Tədqiqatçılıq prosesində şagirdlər yaradıcı elmi axtarışlara xas olan mərhələlər keçirirlər: təhlil edir, sintez, analiz, tətbiqətmə, dəyərləndirmə aparır, müqayisə edir, ümumiləşdirir, sübut edir, rədd edir, qiymətləndirir. Tanınmış rus didaktiki İ.Y. Lerner göstərir ki, tədqiqatçılıq metodunun mahiyyəti onun funksiyaları ilə şərtlənir: 1) O, sosial təcrübənin elementini, məzmununu təşkil edən yaradıcı fəaliyyətin əlamətlərini formalasdırır; 2) Biliklərin yaradıcı mənimsənilməsini təşkil edir, başqa sözlə, problem məsələlərin həlli üçün məlum bilikləri tətbiq etməyi və həll nəticəsində yenini əldə etməyi öyrədir; 3) Bu metodların araşdırılması üzrə fəaliyyət prosesində elmi idrak metodlarına yiyələnməyi müəyyən edir; 4) O, marağın yaradıcı fəaliyyətə tələbatın yaranmasının şərtidir. Əks halda maraqda və tələbatda özünü göstərən motivlər fəaliyyətdən kənardə yaramır. Bunun üçün təkcə fəaliyyət kifayət deyil, lakin onsuz bu məqsədə çatmaq olmaz. Tədqiqatçılıq metodu hər hansı tədqiqatçılıq tapşırığı ilə əlaqədar problem şərait yaradılanda həlli şagirdlər tərəfindən mümkün olan problemin qoyulmasını tələb edir. Problemlı şərh və qismən axtarıcılıq metodlarından fərqli olaraq bu metodda elə bir şərait yaranır ki, şagirdlərin hamısı problemin mahiyyətini başa düşür və tədqiqata qoşulur. Tədqiqatçılıq metodundan sinifdən xaric işlərdə də geniş istifadə etmək mümkündür.

Problem situasiya metodları məktəblilər tərəfindən çətinliyin aradan qaldırılmasının zəruriliyini, yeni biliklərin, yeni üsul və fəaliyyətlərin yaradıcı axtarış tələb etməsini diqqətə alır, və onlarda yaradıcı, axtarıcı, inkişaf yönəlmış bacarıqlar aşılıyor. Bütün metod və priyomlar yalnız o zaman məqsədə uyğun və səmərəli olur ki, idraki fəaliyyətin ümumi tərzinə tam şəkildə daxil ola bilir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2013, 360 səh.
2. Əmirov M.M. Tam orta məktəbdə tarixin fəal-interaktiv təlimi metodikası. Bakı, 2011, 704 səh.
3. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: Poliqraf, 2007, 272 səh.

UOT 372.2.01

Məktəbəqədər təhsilin inkişaf problemləri

*Səmədova Sevinc Raqub qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Araşdırmalar göstərir ki, kamil şəxsiyyətin formalasması 50% genetik faktorlara əsaslanırsa, geridə qalan hissə mükəmməl təhsil və tərbiyənin payına düşür. Dünyaya integrasiya etdiyimiz bir vaxtda Azərbaycan təhsilinin bugünkü səviyyəsi, mövcud problemlər, onların araşdırılması, tədqiq edilməsi və həlli yollarının tapılması təhsil işçilərinin qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. Belə ki, təhsil sahəsində imzalanan çoxsaylı fərmanlar, sərəncamlar, təhsil qanunları və s. təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir və təhsilin bütün pillələrini əhatə edir.

Bu gün Azərbaycan təhsil sisteminin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri də məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır.

Aparılan sorğular göstərir ki, valideynlər övladları üçün məktəbəqədər təhsil müəssisəsi seçərkən çox vaxt müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər. Qarşıya çıxan çoxsaylı valideyn narazılıqlarını nəzərə alsaq, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində kifayət qədər problem və boşluqların olduğunu təsdiqləmiş olarıq. Bu problemlərə peşəkar kadrların azlığını, ixtisaslaşmış məktəbəqədər hazırlıq müəssisələrinin kifayət qədər olmamasını, bununla bərabər kadrların düzgün seçilməməsini, müəssisələrin maddi-texniki bazalarının aşağı olmasını və s. göstərmək olar. Bunun nəticəsidir ki, müasir dövrdə valideynlər bu kimi problemlərlə üzləşməmək üçün azyaşlı övladlarını ya xüsusi dayələrə həvalə edir, ya da ödənişli bağça və hazırlıq qruplarına üz tuturlar. Hər bir tərbiyəçi məktəbəqədər təhsil programını düzgün və əhatəli yerinə yetirmək üçün həmişə yeniliyi öyrənməyə çalışmalıdır. Bu işdə onun üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür. Tərbiyə sahəsində vərdiş etdiyimiz ənənəvi prinsiplərdən fərqli olaraq, uşaqların ümumi inkişafı və tərbiyəsi prosesində müasir kurikulumun tələblərinə əməl etməklə nailiyyyətlər əldə etmək olar. Deyilənləri aşağıdakı mərhələlərə bölmək məqsədə müvafiqdir:

- uşaq yönümlülük;
- nəticə yönümlülük;
- inkişaf yönümlülük, integrativlik;
- hər bir uşağın inkişafı üçün bərabər şəraitin yaradılması;
- millilik və dünyəviliyin nəzərə alınması;
- uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasının zəruriliyi [4].

Bu prinsiplərin hər birinin mahiyyətini bilmədən təlim prosesində onlardan səmərəli faydalanañmaq mümkününsüzdür.

Mövcud qanunvericilikdə 2018-ci ilə kimi birinci sinifə gedəcək uşaqlar üçün birillik məktəbəhəzərlilik təhsilinin icbarı olacaqı qeyd edilsə də, problemlər hələ də öz həllini tam tapa bilmir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı”nın 1-ci fəslində nəzərdə tutulmuş bütün maddələrdə məktəbəqədər təhsil pilləsini əhatə edən ən vacib məsələlərin geniş izahı verilmişdir. Maddədə nəzərdə tutulan bölmələr məktəbəqədər təhsilə cəlb olunan azyaşlıların hərtərəfli əqli və fiziki inkişafını özündə tam şəkildə əks etdirir.

Görkəmli pedaqoq, professor Əjdər Ağayev Kaspi qəzetinə verdiyi müsahibəsində məktəbəqədər təhsilin müasir problemlərinə toxunmuş və həlli yollarını göstərmişdir. Belə ki, alimin fırçınca, məktəbəqədər müəssisələrin problemləri çoxdur. Bunlardan biri və ən başlıcası bağçalarda uşaqların sayının məhdud olmasınaidir. O, belə hesab edir ki, bu əvvəldən qalma məsələdir və təəssüflər olsun ki, hələ də davam edir. Professor həm də qeyd edir ki, məktəbəqədər müəssisələr icra hakimiyyətlərinin deyil, birbaşa Təhsil Nazirliyinin səlahiyyətində olmalıdır. O, iddia edir ki, rayon icra hakimiyyətləri bu işdə o qədər də məlumatlı deyillər. Pedaqoq həm də qanunda əmək haqqlarının artırılmasına yer verilməsini zəruri hesab edir və bu yolla da məktəbəqədər müəssisələrdə qanundankənar pul yığılmalarının qarşısının alınmasına köməklik göstərmiş olunduğunu bildirir [3].

Bütün bu xoşagəlməz halların və çatışmazlıqların olduğunu nəzərə alsaq da mütləq şəkildə qeyd etməliyik ki, son zamanlar Heydər Əliyev Fondu bu sahədə xeyli işlər görmüşdür. Bunlara bir çox uşaq bağçalarının tikintisi, təmiri və istifadəyə verilməsini misal göstərmək olar. Təhsil Nazirliyi də bu yolda bir çox işlər həyata keçirir. Yeni işçi layihə artıq hazırlanır və bu layihəyə Təhsil Nazirliyinin işçiləri ekspert kimi cəlb olunublar. Layihədə bir çox məsələlər nəzərdə tutulub. Bu məsələlərdən biri və deyərəm ki, ən ümdəsi məktəbəqədər hazırlıqların təkcə 5 yaşlılara aid olmamasıdır. Bilirik ki, bağçalarda böyük qruplarla yanaşı, həm də kiçik və orta yaş qrupları da mövcuddur. Bu yaş qruplarında uşaqların ümumi qabiliyyətləri inkişaf etdirilməzsə, məktəbəqədər yaş dövründə işin keyfiyyəti o qədər də qənaətbəxş olmayacaq.

Bu gün dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil sistemində məktəbəqədər təhsilin təşkilinə nəzər salsaq, milli təhsil strategiyamızla onlar arasındaki fərqi aydın görmüş olarıq.

Müqayisə üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Yaponiyada, Almaniyada, Norveçdə, Çində, Fransadakı bağçaların vəziyyətini göstərək. Məsələn: Amerika Birləşmiş Ştatlarında valideynlər övladlarının təbiyəsi ilə birbaşa özləri məşğul olurlar. Bağçalar isə işləyən valideynlərin övladları üçündür. Bizdən fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, ABŞ-da bağçalar maraq dairələrinə görə müxtəlif yönümlüdür. Bəziləri uşaqların rəsm qabiliyyətlərini inkişaf etdiriyi halda, bəziləri intellektual bilikləri inkişaf etdirir, bəziləri isə sadəcə cizgi filmlərinin nümayishi ilə uşaqlarda təbiyəvi keyfiyyətlərin aşilanmasına bu yolla nail olduqlarını düşünürlər.

Yaponiya bağçalarında da bir sıra maraqlı cəhətlər özünü göstərir. Burada bağçalar ödənişlidir, bununla yanaşı bayram şənliliklərinin və ya müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi üçün valideynlər, həm də ayrıca ödəniş etmək məcburiyyətindədirler. Bir maraqlı cəhət də vardır ki, burada qətiyyən oyuncaqlar olmur və günorta uşaqlar bağçada yatırlar, saat 2də isə bağçanın iş vaxtı bitir. 2 dən sonar uşaqlarının qalmasını istəyən valideynlər yenə də əlavə pul ödəməli olurlar.

Almaniyada da məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqları ABŞ-dakı kimi 3 yaşından qəbul edirlər. Burada da bağçalar ödənişlidir. Ödəniş haqqı ayda 60 avro ilə 400 avro arasında dəyişir. Ən xoşagələn cəhətlər burada uşaqların eyni yaş qruplarına görə ayrılmaması və inklüziv, yəni məhdud fiziki imkanı olan uşaqlarla normal uşaqların eyni qruplarda təbiyə almasıdır. Bu üsulla da uşaqlarda özündən balacaların qayğısına qalmaq kimi gözəl keyfiyyətin aşilanmasına və inklüziv uşaqların mövcud cəmiyyətdə lazımlı insanlar kimi yetişməsinə nail olmuş olurlar. Balacalar isə özlərindən böyükələrə baxıb onlardan gözəl və ağıllı nümunələr götürürler.

Norveç məktəbəqədər müəssisələrinin Çin müəssisələri ilə ortaç cəhətləri mövcuddur. Bu cəhətlərdən biri bağçaların həddindən artıq dolub daşmasıdır ki, bunun da nəticəsi valideynlərin müəssisələrin rəhbərliklərinə rüşvət təklif etmələrinə gətirib çıxarır. Norveçdə bağçalara uşaqları 1 yaşından qəbul edirlər. Burada aylıq haqq 430 dollar təşkil etməsinə baxmayaraq, uşaqlar ancaq günortaya qədər burda ola bilirlər. Ən ürəkaçan nüans isə istənilən hava şəraitində uşaqların hər gün azı bir saat gəzməyə çıxarılmasıdır. Uşaqların mübahisəsi və bir-birləri ilə dalaşmaq zəminində hərəkətləri qəti qadağandır. Əks təqdirdə dalaşmağa meyilli uşaqlar başqa təbiyə müəssisələrinə köçürürlər.

Adını çəkdiyimiz ölkələrdən tədris müxanizmi ən güclü olan ölkə Çin məktəbəqədər təhsil mexanizmidir. Buradakı rejim postsovət ölkələrindəki bağçaların bariz nümunəsidir. Yerli məktəbəqədər təhsil sistemimizdən fərqli olaraq Çin Xalq Respublikasında məktəbəqədər hazırlıq dövründə azyaşlılara 3 yaşından başlayaraq ilkin bacarıq və vərdişləri aşılamaqla yanaşı saymayı, yazmayı və oxumayı da öyrədirlər. Lakin bunun mənfi tərəfi də vardır ki, bu da uşaqların daha çox stol ətrafında hərəkətsiz qalmasıdır. Çünkü onlar adını çəkdiyimiz işlərlə yanaşı, həm də gün ərzində masa arxasında konstruktor düzəldir, oyunlar oynayırlar, məşğələlər keçirlər.

Sözügedən dövlətlərin hər birindəki bağçaların vəziyyətini nəzərdən keçirdik. Diqqətimi cəlb edən əsas məqam ondan ibarət oldu ki, Azərbaycandan fərqli olaraq yuxarıda adları qeyd olunan bütün ölkələrdəki məktəbədər müəssisələrdəki təhsil ödənişli əsaslarla həyata keçirilir. Bu da möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının öz xalqının maariflənməsi yolunda gördüyü işlərin, yürütdüyü təhsil strategiyasının bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev M.H. "Pedaqoji fikir tarixində təbiyə və təhsil" Bakı-2011
2. İbrahimov F.N., Hüseynzadə R.L., "Pedaqogika, 2 cilddə: 2-ci cild. Bakı: Mütərcim, 2013, 548 səh.
3. "Kaspi" qəzeti "Məktəbəqədər təhsil haqqında qanun layihəsi nə vəd edir ?" 6 sentyabr 2016-ci il
4. "Təhsil problemləri" qəzeti "Uşaqların inkişaf sahələri". 10 oktyabr 2013-cü il

Milli pedaqoji elmin hədəfləri

*Əzizova Aynur Müsbət qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Pedaqogika elmi bəşər tarixinin inkişafında və hər bir dövrün “insanın insan kimi” formallaşmasında sosial-humanitar məzmunlu unikal bilik mənbəyi olmuşdur. Onun tədqiqat sahəsi hər bir cəmiyyət üçün ləyaqətli insan formalasdırmaqdan ibarətdir. Bu elm şəxsiyyətin formallaşmasına xidmət etdiyi üçün onun təsiri peşəkar fəaliyyət göstərən hər bir şəxsin inkişafında, formallaşmasına xidmət etdiyi üçün onun təsiri peşəkar fəaliyyət göstərən hər bir şəxsin inkişafında, onun gələcək fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əslində, uşaqtan böyüyədək həmi bu elmdən bəhrələnir. Həyatda uğur qazanmaq, yüksək nüfuz sahibi olmaq istəyən hər bir insan pedaqoji ünsiyətə, tərbiyələndirici, təhsilləndirici, inkişafetdirici ideyaları özündə formalasdırmaq kimi möhtəşəm bir sınaqdan keçməlidir və deməli, həyatda öz sözünü deməsi, bir şəxsiyyət kimi formallaşması üçün pedaqogikaya bir elm kimi istinad etməlidir.

Nəsillər dəyişdikdə sosial-iqtisadi və mədəni həyatda pedaqogikanın təsiri dərinləşir və bir naminə güclü vasitəyə çevrilir.

Müasir qloballaşan dünyada sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və əxlaqi-mədəni baxımdan da pedaqogikanın möhtəşəm rolü və əhəmiyyətini nəzərə alsaq bu elm həm də cəmiyyətin demokratikləşməsində və humanistləşməsində güclü təsirə malik fundamental baza kimi təzahür edir.

Davamlı insan inkişafında əsas göstəricilərdən biri əhalinin təhsil səviyyəsidir. Təsadüfi deyil ki, ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizin davamlı inkişafında təhsilin müstəsna əhəmiyyətini, onun millətin gələcəyini müəyyən etməsini, yeni təlim strategiyalarının işlənilib hazırlanmasının vacibliyini daim vurgulayırdı. Müstəqillik əldə etdikdən sonra həyata keçirilən pedaqoji strategiya, formalşan yeni struktur elementləri və dünyadan inkişaf etmiş ölkələrində əldə olunmuş müsbət pedaqoji nəticələr, milli-mənəvi dəyərlərimiz baxımından araşdırılmış və müasir baxışlar müstəvisində ölkəmizin təhsil sisteminə tətbiq edilmişdir. Dərslik və dərs vəsaitlərinin təkmilləşdirilməsi, interaktiv tədris üsullarının inkişafı, təhsil qanunvericiliyindəki yeniliklər, dərslərin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”na əsasən müasir tələblərə cavab verməsi, təhsil sahəsində qarşıya qoyulmuş bir sıra strateji hədəflərin müəyyən edilməsi, informasiya texnologiyalarına əsaslanan yeni dərslərin təşkili, dünyada özünü doğrultmuş ideyaların müqayisəli təhlili müasir pedaqogika elminin inkişafının aktual məsələlərindəndir.

Bu gün yeniləşən Azərbaycan təhsilinin öz mütərəqqi mövqeyini qoruyub saxlaması və inkişaf etdirməsi də milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan, geniş dünyagörüşünə malik, müasir baxışları ilə yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, zamanın tələblərinə uyğun, düşüncəli və yüksək intellektual bazası olan pedaqoji kadrların varlığından asılıdır ki, bu keyfiyyətlərə malik pedaqoji kadrların hazırlanması, bu sahədə səriştəli mütəxəssislər yetişdirmək üçün ixtisasartimanın təmin edilməsi, qabaqcıl pedaqoji təcrübənin mənimsənilməsi və praktikada tətbiqinə nail olmaq milli pedaqogikanın problemləri, vəzifələridir.

Müasir dövrdə pedaqogikanın nəzəri və metodoloji problemlərini, pedaqoji prosesin texnoloji əsaslarını, təlim, tərbiyə və təhsil məsələlərinin həllinə müasir yanaşmaları qabaqcıl təcrübə nöqtəyi-nəzərdən geniş şəkildə öyrənməkdə milli pedaqoji fikir tarixində layiqli yeri olan M.M.Mehdizadənin, Ə.Seyidovun, H.M.Kazimovun, Ə.X.Paşayevin, F.A.Rüstəmovun, R.L.Hüseynzadənin, M.M.Həsənovun və digər görkəmli pedaqoqların- tədqiqatçıların dəyərli əsərləri gənc müəllimlər üçün əvəzsiz mənbədir. Zəngin pedaqoji fəaliyyətə, yanaşmalara, lazımlı gəldikdə, müxtəlif xalqların tanınmış və görkəmli pedaqoqlarının ideyalarına müraciət etmək və bunları müasir pedaqoji sistemə tətbiq etmək bacarığına yiyələnməklə isə onlar təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynaya bilərlər.

Milli və ümumbəşəri dəyərlərlə gənc nəslin əxlaqi-mənəvi məzmununu zənginləşdirmək, ölkəmizin və xalqımızın müasir inkişaf templərinə və tarixi ənənələrinə, həmçinin digər ölkələrin və xalqların pedaqoji fikir tarixinə və təcrübəsinə istinad etməklə mükəmməl təlim-tərbiyə sistemi yaratmaq pedaqogikanın müasir hədəfləridir.

Bu gün Azərbaycan əsgərinin xalqa və Vətənə sədaqət andı içməsi və bu müqəddəs andı doğrultması tərbiyənin xüsusiyyətlərini tədqiq edən pedaqogikanın ayrılmaz sahəsinə çevrilmiş hərbi pedaqogikanın cəmiyyətimizə verdiyi töhfələrdən biridir. Multikultural dəyərlər kontekstində tolerant düşüncədə formalasən insanın mənəviyyatını zənginləşdirməyə, onun mədəniyyətinin inkişaf etməsinə xidmət edən pedaqogika elmi bu gün həyatımızda öz yüksək əhəmiyyətini və həlledici rolunu daha qabarıq göstərməkdədir. Bu elmin qüdrətindən, gücündən, mənəvi zənginliyindən bəhrələnmək isə hər kəsin vətəndaşlıq borcudur.

Ədəbiyyat

1. Ağayev M.. Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı, 2011, 178 s.
2. Əliyev İ. Pedaqogika. Naxçıvan, 2017, 280 s.
2. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedaqogika. I cild. Bakı, 2012, 706 s.

UOT 373.1.02

Müəllim peşəsində humanizm

*Ismayılova Aysən Fəxrəddin qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Humanizm – (latın sözü olub insanı, bəşəri deməkdir). İnsanın ləyaqəti və hüquqlarına hörmətdə ifadə edilmiş baxışlar (görüşlər) məcmusudur, onu şəxsiyyət kimi qiymətləndirmək, insanların rifahı üçün qayğı, onun hərtərəfli inkişafı, cəmiyyətin həyatında insan üçün daha rahat (əlverişli) şəraitin yaradılmasıdır.

Humanizm - insanın insan tərəfindən istismarını qadağan etməyi, insanın hərtərəfli inkişafı üçün azad şərait yaradılmasını, ona şəxsiyyət kimi baxılmasını, ləyaqətinə hörmət və qayğı göstərməyi tələb edir.

Humanistlik ilkin əxlaqi kateqoriya olmaqla yanaşı bütün mənəvi keyfiyyətlərin hamısına və ayrı – ayrılıqda hər birinə qaynayıb – qarışmaq və bu keyfiyyətlərin mahiyyət və məzmununa daha yaxın, daha vacib keyfiyyətlərdəndir. Humanistlik kiçik yaşılı məktəblidə tərbiyəvi mühit və tərbiyəvi təsir sayəsində təşəkkül tapır. İnsanı nizamlı münasibətlərə, tərəqqiyə, xoş ovqata istiqamətləndirən humanistlik əxlaq prinsipləri əsasında kiçik yaşlarından şagirdlərdə formalasdırılmalı və son nəticədə onların əqidəsinə çevriləlidir. Buna görə də kiçik məktəb yaşı dövründən şagirdlərə maddi – mənəvi ilkin şərtləri yaranan, məhsuldar qüvvələri durmadan inkişaf etdirən insanlara qayğı ilə yanaşmayı öyrətməliyik. Uşaqlar gücləri çatan xoş məramlı işləri yerinə yetirməyi özlərinin həm insaniyyətlilik və həm də vətəndaşlıq borcu hesab etməlidirlər. Vətəndaşlıq borcu humanist səciyyə daşımaqla əxlaqın çoxlu komponentlərini özündə cəmləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda bu barədə belə deyilir: "Humanistlik milli və ümumbəşəri dəyərləri, şəxsiyyətin azad inkişafının, insan hüquqları və azadlıqlarının, sağlamlığın və təhlükəsizliyin, ətraf mühitə və insanlara qayğı və hörmətin, tolerantlıq və döyünlülüğün prioritət kimi qəbul olunması"dır (1,10).

Göründüyü kimi, humanizm adamdan sözün əsl mənasında insan olmayı tələb edir. Bütün bu əlamətlərin ən əsasları ümumiləşdirilsə, humanizm insanları başa düşmək və halına acımaq, şəxsiyyətin nailiyyətlərinə dərin hörmət, qayğı, zülmə və zorakılığa qarşı barışmazlıq kimi ifadə edilir.

Müəllimin cəmiyyətdə belə bir yüksək şəxsiyyət olması və hazırlanması, onun gənc nəslin təlim-təbiyəsini daha yüksək səviyyədə həyata keçirməsini tələb edir. Müəllimlik peşəsi humanizm keyfiyyətləri ilə yogrulmuşdur. İnsana təlim, təbiyə vermək. onun şüurunu formalasdırmaq, həyata hazırlamaq əsil insanpərvərlik, əsil humanizmdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev 1998-ci ildə Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayındakı nitqində demişdir: "Azərbaycan müəlliminin bir amali olmalıdır. Azərbaycanımızı çıçəklənən, inkişaf edən, firavan, qüdrətli bir ölkəyə çevirməyə qadir, müstəqillik ideyalarına sadıq, özünü vətənin azadlığı naminə fəda etməyə hər an hazır olan, yeni təfəkkür tərzini qavrayaraq müasir tələblərə cavab verən sağlam əqidəli, milli ruhlu nəsil yetişdirmək" (2).

Hazırkı şəraitdə ölkəmizdə məktəb müəllimi Azərbaycan prezidentinin, dövlətinin və hökumətinin siyasetinin həyata keçirilməsində fəal iştirak edir və ona yaxından kömək göstərir. Belə ki, ölkəmizdə məktəb müəllimləri xalq arasında, zəhmətkeşlər və valideynlər arasında böyük ideya-əxlaq təbiyə işləri aparır, Azərbaycan dövləti və hökumətinin siyasetini, demokratiya, siyasi plüralizm, humanizm və sülh, başqa ölkələrlə dostluq və əməkdaşlıq barədəki siyasetini və konkret əməli tədbirlərini xalq kütlələri arasında geniş təbliğ edir və humanizm prinsiplərini yayır.

Bəli, bu gün məktəblilərin humanist təbiyəsi daha böyük aktuallıq kəsb edir. Almaniyada bir məktəb direktoru tədris ilinin başlangıcında müəllimlərinə belə bir məktub göndərmişdir. Məktubda deyilirdi:

"Mən ölüm düşərgəsindən sağ qurtulanlardan biriyəm. Gözlərim heç bir insanın görməməli olduğu şeyləri görmüşdür. Yaxşı təhsil verilmiş və yetişdirilmiş mühəndislər var idi ki, onlar insanları öldürmək üçün qaz kameraları, zəhərli qaz otaqları yaratmışdır. Yaxşı yetişdirilmiş, savadlı həkimlərin zəhərlədiyi uşaqları gördüm. İşini yaxşı bilən tibb bacılarının vurduğu iynələrlə ölen körpələr var idi, əla qiymətlərlə məktəb və universitet məzunları insanları öldürüb yandırırdılar.

Bu səbəbdən yalnız təhsil verilməsinə şübhə duyuram. Sizlərdən istəyim budur. Hər şeydən əvvəl şagirdlərinizin bir insan olması üçün çalışın ki, gələcəkdə onlar insanlığa xidmət etsinlər. Zəhmətinizin nəticəsində onlar bilikli canavarlar və bacarıqlı psixlər olmasınlar. Oxuma yazma, riyaziyyat uşaqlarınızın daha "çox" insan " olmasına kömək edərsə, onda həqiqətən yararlı insanlar olarlar" (3, 345). Bu humanist fikirlər məktəbliləri humanistcəsinə yetişdirilməsinə çağırışdır. Bəli, məktəbdən cəmiyyət üçün, vətən üçün ilk növbədə layiqli İNSAN yetişdirilməlidir.

İnsan təbiyəsi uzun sürən ən mürəkkəb, çox ciddi və çətin bir işdir. Uşaq, yeniyetmə və gənclərə təlim və təbiyə vermək həmişə əbədi, zəruri və müqəddəs sayılmışdır.

Humanizm normalarının mahiyyətinin başadışılıqmə prosesi, onların ictimai mahiyyəti humanizm təbiyəsinin bütöv komponentlərinin ümumi məzmununu müəyyənləşdirir. Şəxsiyyətin xarakterinin formalasmasında hansı prosesin üstünlük təşkil etdiyi və həlliədici (başlıca) təsir göstərdiyi humanizm təbiyəsinin hər bir komponentinin özünəməxsusluğu müəyyənləşdirir. Kiçik yaşlı məktəblinin humanizm təbiyəsi ictimai mühit, təbiyə və özünütəbiyənin vahidliyi və qarşılıqlı vəhdəti ilə formalasılır.

Humanist hissələr insanın insana, cəmiyyətə münasibətini ifadə edir. Humanist hissələr əxlaqi hissələrin bir qoludur. Kiçik məktəb yaşı dövründə bu hissələr nisbətən daha şüurlu, əsaslandırılmış və getdikcə qabarlıq halda özünü göstərir. Sinif kollektivinin üzvü olmaq, uşaq təşkilatında işləmək təlimdə qarşıya qoyulan tələblər, təbiyəvi hissələrin daha çox ictimai mahiyyət kəsb etməsini şərtləndirir. Şagirdlərdə yoldaşlıq, dostluq, qayğıkeşlik, insanın insana bəslədiyi ən ulvi hissələr inkişaf edib səviyyəyə qalxır. Kiçik yaşlı məktəbli zülmkarlara nifrat, müharibə meydanında rəşadətlər göstərən milli ordunun əsgərlərinə iftixar hissə bəsləməyi bacarır.

Humanist münasibət dedikdə kollektiv üzvlərin arasında daimi əlaqə sistemi düşünülür. Hümanist münasibət kiçik yaşlı məktəblinin şəxsiyyətinin müsbət əxlaqi hərəkətlərinin motivi olmaqla onun əxlaqi düşüncəsinin yüksək səviyyəsini, əqidəsini, humanist hissələrini əks etdirir. humanist münasibət təmənnasız, könüllü və xeyirxahcasına fəaliyyətin təzahürü, biganəliyə, başqasını alçaltmağa, qəddarlıqla qarşı barışmazlıqdır.

Kiçik yaşlı məktəblinin humanist münasibəti - xeyirxahlıq, hörmət, qayğıkeşlik və s. münasibətləri əhatə edir. Onlar başqasına inam, halına acıma, dərdinə şərikolma, zülmə, qəddarlıqla,

zorakılığa karşı barışılmazlıq zamanı yaranır. Əvvəlcə bu münasibət kiçik yaşılı məktəblidə öz doğma və vaxın adamlarına, sonra isə tədricən başqa insanlara yaranır.

Hümanist münasibətlərin əhəmiyyəti və təsirliliyi insana yardım meylinə, çətin şəraitdə onu müdafiə etmək, zəif və köməksizlərə qayğı göstərməkdə, başqasının çətinliklərini fədakarcasına öz üzərinə götürməkdə, azad əməyi, dincliyi, adamlar arasında öz münasibətləri, onların istirahətini və xos əhval – ruhiyyəsini qoruyan praktik hərəkət və əməllərdə ifadə olunur.

Professor R.L Hüseyinzadənin qeyd etdiyinə görə "humanizm tərbiyəsi çətin, mürəkəb prosesdir. Bu ilk növbədə məktəblilərin şüur və davranışlarının vəhdətində ifadə olunur. Humanist keyfiyyətlərin tərbiyəsi- şagirdlərin insanlara kömək etmək məqsədilə ictimai fəaliyyətə cəlb edilməsi; insanlar arasında humanist keyfiyyətlərin düzgün qarşılıklarının və başa düşülməsinin təşkili; şagirdləri əhatə edən mühitdə xudbin təzahürlərlə fəal mübarizə; humanist münasibətlərin adətlərdə möhkəmləndirilməsi; humanizmin davamlı davranış formasına çevriləməsi kimi mərhələlər nəzərdə tutulur" (4, 27).

Deyə bilərik ki, bütün bu keyfiyyətləri formalasdıran, gənc nəslə təhsil, təlim və tərbiyə verən müəllimdir. Mütəfəkkir tərbiyə nəzəriyyəçiləri və böyük pedaqoqlar ictimai həyatda insana həmişə ləyaqət gətirən peşəni - cəmiyyətdə adamlara, xalqa daha çox fayda verməyə imkan verən peşəni seçməyi zəruri və vacib bilmış, gənclərə məsləhət görmüş və həm də təsdiq etmişlər ki, öz peşə fəaliyyəti ilə bəşəriyyətə, cəmiyyətə daha çox fayda verən, ictimai həyatda daha çox adamlara səadət bəxş edən şəxs özü də xoşbəxtidir. Şübhəsiz, belə ləyaqətli və şərəfli peşələrdən birincisi müəllimlikdir. Müəllimlik peşəsi humanist peşədir, uludur və ülvidir. Hər bir yerdə, hər bir ölkədə cəmiyyətin firavan, azad və xoşbəxt yaşayışı, dövlətin qüdrəti və gücü böyüməkdə olan gənc nəslin düzgün qurulmuş təlim-tərbiyəsindən asılıdır ki, bu da şərəfli müəllim əməyinin bəhrəsidir. .

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 80 s.
 2. Əliyev H.Ə. Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayında nitq/Azərbaycan müəllimi, 1 oktyabr 1998-ci il.
 3. Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. Dörslik. 2 cild. II cild, Bakı: Mütərcim. 2012, 643 s.
 4. Hüseynzadə R.L. Təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi. Bakı, 1997, 197s.

UOT 930.2

Qasqay etnonimi tarixi mənbələrdə

Gülüstani Zəminə Xosrov qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Dil, mədəniyyət, dövlətçilik baxımından çox böyük təkamül yolu keçmiş türk xalqları tarixən müxtəlif ərazilərdə məskunlaşmışlar. Türklər Avro-Asiyənin strateji və bioloji baxımdan əlverişli hesab etdikləri bütün ərazilərdə məskən salmışlar [4, 71].

Türkdilli xalqlar dünyanın müxtəlif bölgələrində, o cümlədən Cənubi Azərbaycanda yaşayırlar.

İranda yaşayan türk mənşəli tayfalar: qaşqaylar (2 milyondan çox olub, 90 oba və eldə məskunlaşmışlar), şahsevən, xəlac, türkman, padar, tərəkəmə və s. ümumilikdə isə Azərbaycan türkləri etnik baxımdan az yad edilmişdir [3, 22].

Ə.Cəfəroğlunun "Türk əsrində Azərbaycan" jurnalında nəşr etdirdiyi "İran türkləri" adlı məqaləsində Cənubi Azərbaycanda yaşayan türk tayfaları – qaşqaylar, əfşarlar, qacarlar, şahsevənlər, qarapapaqlar, qaradağlılar, kəngərlilər, baharlılar, eynallular, onların yayıldığı ərazi və mənsəyi haqqında məlumat verilir.

S.Qaşqayın "Manna dövləti" tarixi əsərində e.ə. I minilliyyin əvvəllerində Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşayan etnoslar, onların yasavış məskənləri, mənsəvi həqqunda maraqlı məlumatlar

verilir.

İranın en büyük ellерindən biri olan qaşqay (qaş+qayı (qaşqayı) ulusu Fars vilayəti və ətrafdakı vilayətlərdə məskundurlar. Tanınmış bir el olan qaşqaylar müxtəlif tayfalardan ibarət bir türk konfederasiyasıdır. Qaşqaylar İranın Şirazı da içində alan cənub qismində 216.188 kv.km geniş bir sahəyə yayılmışlar. Bu geniş sahəni İran rəhbərliyi son illərə qədər qaşqay vilayəti (vilayəti-qaşqayı) adı ilə ayrı bir idari bölgə olaraq qəbul etmişdir. Vilayəti-qaşqay təqribən üç yüz məskun mahali içində alan böyüklu-kicikli iyirmiye qədər şəhərə bölmüşdür [2, 271].

Qaşqay eli Bəsrə (Fars Kəngər) körfəzi sahillərindən başlayaraq İsfahan və Bəxtiyarı bölgələrinin cənubuna qədər uzanan bir sahəni əhatə edir.

Qaşqay elinin yaşadığı bölgə İranda yaşayan digər köçəri tayfalara nisbətən müqayisə olunmayacaq ölçüdə geniş bir coğrafi əhatədədir. Qaşqaylar hal-hazırda İranın doqquz vilayəti və bu vilayətlərin sərhədləri içində qalan bölgələrdə yaşayır, əkinçilik və heyvandarlıqla keçimlərini təmin edirlər [2, 72].

Qaşqayların yaşadığı şimal qisimlər 1,500-2,000 metr yüksəkliyə sahib bir-birinə girmiş dağlarla örtülüdür. Burada yay fəsli qısa və mülayim, qış fəsli uzun və soyuqdur.

Qaşqayların yaşadığı cənub bölgəsi təbii sərhədlərlə əhatəlidir.

Ümumi olaraq cənub qisimləri Ərəbistan və Fars körfəzinin istiliyinin təsiri altındadır. Hava bu bölgədə daima sıfırın üstündə müsbətdir. Qış aylarında don olmaz və qar yağmaz [2,273].

Qaşqaylar İranın cənubunda müxtəlif bölgə və vilayətlərə yayılmışlar. Göründüyü kimi qaşqayların yaylaq və qışlaqları geniş bir coğrafiyaya malikdir. Nüsrətullah Fəthi ş. 1323/1944-cü ildə maliyyə nazirliyinin (vəzərəti-darayı) təmsilçisi olaraq Fars vilayətinə qəlmişdir. "Qaşqay" adı haqqında bunları yazır: "Qaşqay adı ilə əlaqədar bir neçə rəvayət var, ancaq son olaraq şirazlı bir ixtiyarın anlatığına görə, əsl "qaç qoy" sözlərindən ibarətdir: qac və qoy zamanla işlənməsinə görə qaşqay halına gəlmişdir".

Bəzi araşdırmaçılar heç bir əlaqəsi olmayan qacar/kacər eli ilə qaşqay elinin adlarını nədənsə "qaçmaq" feli ilə açıqlamağa çalışmışlar [2,274].

Qaşqayların əski elxanlarından Nəsir xan Qaşqayı elin tarixi ilə bağlı bunu ifadə edir: "Əldə yazılı bir qaynaq yoxdur. Ancaq nəsildən-nəsilə keçən rəvayətə görə, qaşqay türkmənləri Çingiz xanın arxasında hərəkət edərək onçə Qafqaz dağlarının ətəklərinə gəldilər. Qısa müddət sonra Ərdəbilə yerləşdilər. Türkmen mənşəli və aq-qoyunu nəslindəndirlər. Teymura qarşı sadəcə bunlar çıxa bilmışlar. Bundan bir neçə əsr sonra Şah İsmayıll Səfəvi portuqalların baza quraraq, İran içlərinə sizmasının qarşısını almaq üçün qaşqaylardan yardım istəmiş, indiki məkanlarına beləcə gəlmişlər.[1,276].

Qaşqaylar İranın cənub qərbində, əsasən Fars ostanında yaşayan, İranda en çoxsayılı azərbaycanlı elat tayfasıdır. Qaşqaylar Azərbaycan dilinin Qaşqay ləhcəsində danışırlar. Bu ləhcə Azərbaycan ədəbi dilinə çox yaxın ləhcədir.

Göründüyü kimi, qaşqayların yaylaq və qışlaqları geniş bir coğrafiyaya yayılmışdır. Bu gün məskun olduqları sahələr də olduqca genişdir. Hazırda Şiraz şəhər mərkəzində qaşqay məhəllələri var. Bu məhəllə sakınlarının əksəriyyətini qaşqaylar təşkil edir. Firuzabad, Şiraz, Nurabad, Mərvdəşt, Fərraşdbənd, Abadə və Səmirum da qaşqayların sıx olaraq oturduğu yaşayış məskənləridir.

Qaşqay kişiləri yaxşı at çəpmaları və papaqları ilə tanınırlar. Qadınlar əyinlərinə üç qatlı rəngbərəng don geyinirlər. Onlar köç zamanı yiğdiqları bitki və böcəklərdən əvan boyalar hazırlayırlar, ipləri və qoyun yununu bu boyalarla boyayırlar.

Şimal-qərb və Cənub-şərq: Qaşqayların yaşadığı ərazini əhatə edir. Burada şirin su və yaşıl sahələr olmadığı üçün köçəri türk tayfalarının diqqətini cəlb etmir. Qaşqaylar yiğcam olaraq digər bölgələrə yerleşmişlər.

Fars vilayətində qaşqay türklərin oturduğu bölgə Qaşqay-yurd adıyla da tanınır. Qaşqay-yurd adı İran türkləri terminoloqiyasında son illərdə yaygın olaraq işlənməyə başlanılmışdır.

"Qaşqa" kəlməsi türkçədə özəlliklə atların alnındaki bəyaz ləkəyə verilən addır. Çağatay türkçəsində "qaşqay" savaş zamanı atların alnlarına bağlanan bantdır, Azərbaycan kəndlərində qorxusuz, qoçaq və cəsur insanlara "qaşqa" deyirlər. "Qaşqa, kaska" və "kaşka" olaraq yaza

biləcəyimiz bu üç şəklin ərəb-fars əlifbasi “k”ların əliflə uzadılması və ya əlifsiz yazılması arasında heç bir fərq yoxdur. Yəni hər üç yazı şəkli də doğrudur.

Bu gün Farsda oturan qaşqayların soyları türk, dilləri isə türkçədir. Qaşqaylar dəsti-Qıpçaq sərhədində oturan türkmənlərdəndir. Öncə Hindistan ilə Sistan arasına köç etmişlər, buradan İraqi-Əcəmə gəlmişlər. Daha sonra Farsa yerləşmişlər.

Başqa bir rəvayətə görə isə Türküstanın Yarkənd yurdunda oturarkən Hülakü xanın qəzəbinə gəlmişlər və İrana sürülmüşlər. Qaşqay adını Yarkənd yaxınında bir kənddən almışlar. Göründüyü kimi, qaşqay adının nədən qaynaqlandığı haqqında araşdırmaçıların rəvayətlərində və qaşqay kəlməsinin açıqlanmasında konkret fikir yoxdur. Ancaq qaşqayların türklüyü fikri yekdildir. Yəni türklükleri barəsində heç bir şübhə yoxdur.

Qaşqay ziyalıları qaşqay kəlməsini belə açıqlayırlar: qaş öncü, qayı isə iyirmi dörd oğuz boyundan biridir. Qaş+qayı kəlməsi qayıların öncüsü anlamına gəlir.

Qaşqay eli tayfalarına bağlı tırələrin sayı 250 olaraq qəbul edilir. Aşağıda verilən tırə/camaatların sayı da təxminən bu rəqəm qədərdir. Qaşqay türklərinin Cənubi və Şimali Azərbaycan, Xorasan, Türkiyə, İraq, Suriya və Türkistan türklərinin davamı olduğu asanlıqla müşahidə edilir.

Qaşqay tayfları:

1. Dərə-şörlü/dərə-şorlu 2. Şəşbəyli 3. Kəşkölli/kəşkülli tayfası 4. Amələ/əmələ 5.Farsi - mədan(farsca bilməz anlamında)

1. Dərə şorlu (duzlu dərə) tayfası. Qaşqay elinin tanınmış və güclü bir tayfasıdır. Təxminən 1981-ci ilin statistikasına görə 64 tırə/camaat və 5.169 ailədən ibarətdir. Əhalisi 27.396 nəfərdir.

2. Şəşbəyli tayfası. Bu tayfa Xalacistanın şəşbəyli məntəqəsindən gəlməsinə görə bu adı almışdır. Bu tayfa əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldurlar. Böyük hissəsi oturaq həyata keçmişdir. Tayfanın 1982-ci ildəki tırə sayı 60, ailə sayı 6.403, əhalisi isə 33.937 nəfər idi.

3. Kəşkülli tayfası. Bəzi araşdırmaçı və yazarlar kəşkölli tayfasını böyük kəşkölli və kiçik kəşkölli olaraq iki qrupa ayıırlar. Böyük kəşkölli: bu tayfa 40 tırədən ibarətdir. Əsasən əkinçilik və heyvandarlıqla məşğuldurlar. Ailə sayı 1981-ci ildə 5.270-dir. Əhalisi 27.935 nəfərdir. Kiçik kəşkölli: 12 tırədən ibarətdir 1982-ci ildəki ailə sayı 1.138-dir. Əhalisi isə 6.037 nəfərdir. Oturaq həyata keçmişlər.

4. Amələ(əmələ) tayfası. Əmələ tayfası qaşqay elinin məşvərət və icra şurası vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Bu tırə 72 alt tırədən ibarətdir. Əmələ tayfasının 1981-ci ildəki ailə sayı 8.011, əhalisi isə 42.461 nəfəridi.

5. Farsi-mədan(farsca bilməz). Farsi- mədan tayfasının 1982-ci ildəki tırə sayı 56, ailə sayı 2.715, əhalis isə 12.394 nəfərdir.

Qaşqayların həyatlarını keçirdikləri yer çadırıdır. Qaşqaylar buna “qara çadır və ya ağ çadır” deyirlər. Yayda çadırlar iki bölüm halında olur. Qaşqay tayfası əl sənətlərində, xüsusən toxuculuqda çox bacarıqlıdırlar.

Qaşqaylar bir-birlərinə olan bağlılıqları, planlı və təşkilatlı hərəkətləri ilə tanınmışlar. Elxanlıq idarə sistemi ən önemli təsisatlarından biridir. Qaşqaylarda sinif yoxdur. Tanınmış qaşqaylardan Zəman Xan səfəvilərə rəhbərlik edən, İsmayıł xan Qaşqay Qaşqay elinin elxani, Əmanallah Qara Bəygi farsimdan tayfasından olan şair, Xosrov xan Qaşqay elxanının qardaşı, Məzun qaşqayı şair, Yusif Qaşqayı qaşqayların tanınmış el şairi, Mirəli Qaşqay akademik və b. Qaşqay elinin qörkəmli adamlarındandırlar [5].

Ədəbiyyat

1. Dr.Albayraq Rəcəb Türkərin İrani. I cild/Tərc.ed.: R.Əskər. Bakı 2016, 628 s.
2. Dr.Albayraq Rəcəb.Türkərin İrani. II cild. Tərc.ed.R.Əskər.Bakı 2016, 627 s.
3. Hacıyeva Qalibə. Dilimiz, tariximiz , yaddaşımız. Bakı 2008, 198 s.
4. Xalıqov Fikrət.Azərbaycan onomalogiyası (folklor əsasında) Bakı 2009, 242 s.
5. Qaşqaylar Wikipedia.

Использование подкастов в формировании аудитивной компетенции

*Керимова Наргиз Эльчин кызы
Мингечевирский Государственный Университет*

В информационном обществе XXI века осуществляются масштабные преобразования, связанные с процессами накопления, систематизации, хранения и передачи информации, внедрением информационных технологий в систему образования.

За последнее время все большее распространение получает технология e-learning 2.0, которая предусматривает использование блогов, wiki, подкастов. Технологии мультимедиа позволяют использовать текст, графику, видео и т.д. в интерактивном режиме, формируя таким образом иноязычную аудитивную компетенцию лиц, изучающих иностранный язык.

Подкаст (от англ. iPod (один из самых популярных портативных MP3 плееров) и broadcast) - это цифровой аудиофайл (обычно в формате MP3), размещенный в Интернет сети и свободный для пользователей, которые могут прослушивать его с помощью портативного проигрывателя MP3, компьютера, мобильного телефона и т.д. Для прослушивания подкастов достаточно иметь современный мобильный телефон, который имеет функцию обновления подкастов с помощью беспроводного доступа к сети Интернет [1].

Исследователь Джоббингс утверждает, что возможности использования подкастов в образовательном процессе ограничены, и творческий подход к изучению английского языка и обучения английскому языку со стороны преподавателей и учеников позволит резко увеличить образовательные возможности подкастов [5].

В процессе анализа источников (А. Куликова, Е.Ю. Лукаш [1; 2] мы выделили преимущества использования подкастов: общедоступность и бесплатность; разнообразие ресурсов для дистанционного обучения студентов; информативность, творческая подача материала, юмор; различные акценты и варианты английского языка, развитие лингвистического кругозора, способности адаптации к индивидуальным особенностям произношения; разноуровневость подкастов; источник речевых клише (устоявшихся выражений); помогают студентам с дислексией или другими отклонениями; делают более эффективной самостоятельную работу студента.

Использование подкастов состоит из нескольких этапов: 1) загрузка аудиофайла и текста подкаста; 2) его прослушивание в удобное для вас время; 3) для лучшего понимания дополнительная обработка текста (лексика и грамматика); 4) использование полученных знаний и загрузка следующего текста.

В отечественной и зарубежной литературе не раз поднимался вопрос об определении критериев оценки Интернет-ресурсов в учебных целях (П. Сысоев, М. Н. Евстигнеев, М. Н. Титова, G. Dudeney, N. Hockley, D. Jobbins) [6; 7; 9; 10]. На основе анализа критериев оценки интернет-ресурсов, предложенных выше перечисленными авторами, предлагаются следующие дидактические требования к современным подкастам для формирования иноязычной коммуникативной компетенции: соответствие материалов учебным планам, аутентичность, доступность, обновляемость, новизна, соответствие интересам и возможностям студентов, функциональность, ограниченность информативной насыщенности, посильный объем.

По результатам обработки научных источников нами предлагается классификация подкастов при обучении иностранному языку по следующим признакам.

Квалификация подкастов

По технической платформе	<ul style="list-style-type: none"> - <i>автономный подкаст</i> (созданный с помощью автономного программного обеспечения): http://www.audacity.ru) - <i>интегрированный подкаст</i> (созданный в рамках особого сайта, например, www.podomatic.com)
По типу мультимедиа	<ul style="list-style-type: none"> - <i>аудио подкаст</i>: http://esl-lab.com/; http://www.eslpod.com/ - <i>видео подкаст</i>: http://www.thedailyenglishshow.com/ - <i>скринкаст</i>: http://www.youtube.com/watch?v=cbuZgoMsp_o&feature=player_profilepage
По количеству авторов	<ul style="list-style-type: none"> - <i>индивидуальный подкаст</i> (створений одним автором): http://www.eslpod.com/ - <i>коллективный подкаст</i> (створений двома і більше авторами): http://www.podcastsinenglish.com/index.shtml
По авторскому составу	<ul style="list-style-type: none"> - <i>преподавательский подкаст</i>: http://www.podcastsinenglish.com/index.shtml - <i>студентский подкаст</i>: http://englishconversations.org/
В зависимости от варианта английского языка	<ul style="list-style-type: none"> - <i>американский вариант английского</i>: www.voanews.com/specialenglish (Voice of America) - <i>британский вариант английского</i>: www.britishcouncil.org;
В зависимости от тематической направленности подкаста	<ul style="list-style-type: none"> - <i>деловой английский язык</i>: www.businessenglishpod.com, - <i>спортивная направленность</i>: http://languagecaster.com/, - <i>подкасты с новостями</i> : www.breakingnewsenglish.com/, - <i>подкасты с начиткой классической английской поэзии</i>: http://classicpoetryaloud.com, - <i>посвященные теме дебатов и ораторскому искусству</i>: http://mastersacademy.com.au/podcasts/
По цели обучения	<ul style="list-style-type: none"> - <i>формирование языковой компетенции</i> - <i>формирование речевой компетенции</i>

Итак, использование сервиса подкастов один из самых эффективных средств обучения иностранному языку и формирования иноязычной аудитивной компетенции.

Литература

1. Куликова Е. В. Особенности использования подкастов при обучении иностранным языкам / Е. В. Куликова, И. Ю. Алпатова // Новое в преподавании иностранных языков: международ. науч.-практ. семинар, 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://foreign.mordgpi.ru/?p=159>
2. Сысоев П. В. Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных интернет-технологий: учебно-методич. пособие для учителей, аспирантов и студентов. / П. В. Сысоев, М. Н. Евстигнеев. – Ростов н/Д.: Феникс; М.: Глосса-Пресс, 2010. – 182 с.
3. Титова С. В. Информационно-коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практика. Пособие для студентов и аспирантов языковых факультетов университетов и вузов / С. В Титова – М.: Издательский дом «Квинто – Консалтинг», 2009. – 240 с.
4. Jobbings D. Exploiting the educational potential of podcasting. Retrieved January 17, 2007, from <http://www.recap.ltd.uk/articles/podguide.html>

Обогащение словарного запаса студентов на занятиях по русскому языку

Юсубова Розитта Гереевна

Мингячевирский Государственный Университет

Задача практического курса русского языка в азербайджанских вузах заключается в том, чтобы дать понятие о русском языке и по возможности, научить студентов пользоваться русским языком в повседневной практической деятельности: вести беседу на бытовые и общественно-политические темы, выражать свои мысли, пользоваться специальной литературой и, самое главное, уметь рассказать о своей стране, уметь представить свою страну людям, имеющим искажённую информацию об Азербайджане.

Практическое овладение элементарной русской речью требует прежде всего определённого словарного запаса, поэтому словарная работа на начальном этапе обучения русскому языку занимает большое место. Прежде всего, студентам нужно дать несколько минут для молчаливого ознакомления с текстом, чтобы они самостоятельно постарались понять о чём идёт речь. После того, как студенты прочитают текст про себя, они выпишут в словарик незнакомые им слова, выяснят у преподавателя их значение.

Основным критерием для отбора слов, подлежащих активному усвоению является употребительность слов и их практическая необходимость для реализации тех навыков общения, которые предусмотрены конечными целями обучения.

Быстрота и прочность усвоения новых русских слов зависит также от того, каким опытом общения на русском языке располагает студент.

Русская речь студентов, сформировавшаяся стихийно, часто содержит грубые фонетические и грамматические ошибки. В таких случаях преподаватель уделяет основное внимание коррекции, исправлению этих ошибок, что иногда отнимает больше времени, чем ознакомление студентов с абсолютно новым языковым материалом, но с самого начала вводимым в правильных формах, с правильным произношением.

Вопрос о путях и приёмах наиболее целесообразного раскрытия значения новых слов и словосочетаний является чрезвычайно важным. Рациональный способ семантизации облегчает студентам процесс запоминания, стимулирует введение слова в речевой обиход.

Различают 3 основных способа семантизации (пояснения): 1)наглядный (показ предметов, действия, качеств); 2)переводной; 3)пояснение средствами русского языка.

Широкие возможности для активизации словарной работы открывает использование на уроках портретов писателей, иллюстраций, рисунков, сделанных преподавателем или студентами.

Следующим этапом работы над текстом является перевод текста или объяснение отдельных словосочетаний, предложений. Перевод на родной язык – один из распространённых способов семантизации слов, не требующих больших усилий и значительной затраты времени. Однако «... злоупотреблять обращением к родному языку не следует, так как это тормозит процесс активного овладения русским языком».[1] Путём перевода объясняются слова, выражающие отвлечённые понятия, значение которых трудно раскрыть другими средствами (радость, свобода, изумление и т.д.). Переводом на родной язык обычно поясняются также слова, которые нельзя показать.

Нередко пояснение слов только одним способом является недостаточным, малоэффективным. В этом случае рекомендуется применять комбинированный способ, сочетающий два, а то и три приёма семантизации.

Следующий этап усвоения новых слов – их закрепление. Студенты читают текст вслух. Преподаватель внимательно следит за правильным произношением слов. Ни в коем случае нельзя игнорировать речевые ошибки. Оставленное без внимания неправильно произнесённое слово закрепится в памяти и исправить его потом будет очень трудно.

Процесс закрепления активизируемых слов в речевой практике студентов требует особого внимания. «Усвоить новое русское слово – значит сделать его своим, научиться свободно пользоваться им в устной и письменной речи».[2] Методистами, психологами и преподавателями установлено, что студенты усваивают новые слова после того, как употребили их сознательно в различных сочетаниях с определёнными промежутками времени в среднем 6-8 раз.

Основные приёмы закрепления новой лексики – это составление словариков, введение активизируемых слов в словосочетания, предложения, связный текст. Записывая новое слово и поясняя его значение, студент в дополнение к зрительной и слуховой памяти подключает ещё и моторную. В процессе записей преодолеваются орфографические трудности, слово проходит завершающий этап речевой деятельности – письмо (ему предшествует слушание, чтение, говорение).

Студентов надо приучать пользоваться помимо собственных словарных записей и печатными толковыми, русско-азербайджанскими и другими словарями. Пользуясь печатными словарями, студенты могут самостоятельно пополнить свой словарный запас.

Ценным приёмом активизации лексического запаса является проведение лексических игр. Такие игры поддерживают дух соревнования, мобилизуют имеющиеся словарные ресурсы, стимулируют активность студентов. Например, разделить студентов на две группы и предложить им задавать друг другу вопросы по тексту, изученному грамматическому материалу. Можно составить и решать кроссворды из новых слов и т.д.

Преподаватель одновременно может использовать ис один, а два или три приема закрепления словаря. Например, одному студенту даётся задание: составить предложение с одним из новых слов и записать его на доске, а остальные студенты в это время подбирают синонимы к этому же слову.

Усвоение лексики и фразеологии проверяется преподавателем систематически.

Закреплению и активизации новых слов способствует, кроме составления словариков, целенаправленное систематическое повторение новой лексики, выборочное чтение (или повторное) текста, пересказ с употреблением новых слов, перевод с родного языка на русский. Заучивание наизусть грамматически правильно оформленных предложений, текстов значительно ускорит освоение русского языка.

Эффективными формами учёта и расширения словаря являются такие виды работы, как подбор синонимов, антонимов и однокоренных слов; определение содержания словосочетаний с синонимичными конструкциями.

«Обязательным требованием к методике словарной работы является восприятие слова в контексте».[3]

Устные высказывания способствуют активизации словаря студентов, вызывая необходимость употребления новых слов, слов-синонимов, образных выражений.

Обогащение словарного запаса студентов является важным фактором в изучении русского языка.

Литература

1. Г.А.Яббаров. Методика преподавания русского языка в азербайджанских группах вуза. Баку: Маариф, 1987
2. Н.С.Поздняков. Методика преподавания русского языка. М.: Учпедгиз, 1955
3. В.А.Кустарёва, В.И.Яковleva. Методика русского языка. М.: Просвещение, 1982

**Müasir təhsilin keyfiyyət təminatında monitorinq və
qiymətləndirmənin yeri**

İsmayılov Anar Nadirov oğlu
Mingəçevir şəhəri 7 nömrəli tam orta məktəbin direktoru

Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyəti cəmiyyətin inkişafını təmin edən əsas göstəriciyə çevrilmişdir. Təhsilin keyfiyyəti əldə olunan nəticələrin əvvəlcədən müəyyən edilmiş normativlərə (standartlara) nisbəti ilə müəyyən olunur, öyrənənlərin səviyyəsi təhsil sisteminin durumu kimi qəbul edilir. Təhsilin keyfiyyətinin müəyyən-ləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nəticələridir və bu nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyəti üzə çıxaran etibarlı mənbə hesab olunur.

Təhsildə keyfiyyətə öyrənənlərə verilən bilik, bacarıq və dəyərlərin müvafiq dövlət standartlarına və cəmiyyətin təlabatına hansı səviyyədə uyğunluğunu müəyyənləşdirən və inkişafa xidmət edən basilica kateqoriya kimi baxmaq lazımdır [1,212].

Təhsilin keyfiyyəti mürəkkəb və çox parametrlili olduğundan o yalnız nəticələrlə əlaqələndirilməli, daha ətraflı tətqiq edilməlidir. Nəticələrin keyfiyyəti, prosesin və onun reallaşdığı mühitin xarakteristikaları arasında birbaşa və əks əlaqə olduğundan, təhsildə əldə edilən nəticələrə tədris-təlim prosesindən və onun üçün yaradılan şəraitdən kənar baxmaq olmaz. Göstərilən vəziyyət, təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqəsinin özünəməxsus iyerarxik strukturunu müəyyən edir. Onun əsasında təhsil prosesinin və onun həyata keçirilməsi üçün yaradılmış şəraitin xarakteristikaları ilə izah edilən təhsil nəticələrinin keyfiyyəti durur [2,224]. Təhsildə keyfiyyətə nəzarət etmək üçün ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə xüsusi yer tutur. Qiymətləndirmə faktiki vəziyyətin, monitorinq isə vəziyyətin dəyişmə dinamikasının, başqa sözlə, prosesin qiymətləndirilməsidir.

Pedaqoji monitorinq və qiymətləndirmə sistemi olmadan məktəblərdə təhsil prosesinin səmərəliyini elmi əsaslarla proqnozlaşdırmaq, planlaşdırmaq, təşkil etmək, tənzimləmək və onu səmərəli idarə etmək mümkün deyil. Təhsil müəssisələrinin pedaqoji monitorinqi kollektivin fəaliyyətinin inkişafına və təkmilləşməsinə, pedaqoji proses iştirakçılarının fəaliyyətinin məqsədəmüvafiqliyini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu baxımdan təhsil müəssisələrində pedaqoji monitorinq sisteminin yaradılması və müntəzəm həyata keçirilməsi təhsil prosesinin ən vacib şərtlərindən biridir. Bu, sadəcə müəssisədə pedaqoji prosesin planlaşdırılması, təşkili, prosesin gedişinə nəzarət edilməsi deyil, həm də tətbiq olunan metodların və metodikanın yoxlanılması və təkmilləşdirilməsi üçün əsas vasitədir. Eyni zamanda pedaqoji monitorinq və qiymətləndirmə sistemin uğurla həyata keçirilməsinə, şagird nailiyyətlərinin ölçüləşməsinə və programın effektivliyinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edən əsas vasitədir. Bundan başqa, pedaqoji monitorinq sistemi təhsil işçisinin səmərəli fəaliyyətinin üzə çıxarılması və vaxtında tələb olunan tədbirlərin görülməsi məqsədini daşımalı və hər bir işçinin fəaliyyətindəki məsuliyyəti artırın amilə çevriləlidir.

Məktəbdə idarəetmənin keyfiyyətinin pedaqoji monitorinqi tədris-təlim prosesinin öyrənilməsində (dərs və dərsdən kənar məşğələlər, müəllimin fəaliyyət sistemi və s.), pedaqoji prosesin bu və ya digər tərəflərinin diaqnostikasında, onların qarşılıqlı əlaqəsinin və asılılığının xarakterinin müəyyən edilməsində, tövsiyələrin hazırlanmasında sistemli yanaşmanı nəzərdə tutur. Ona görə də təhsil müəssisələrində idarəetmənin keyfiyyətinin pedaqoji monitorinqi statistik və məzmunyönlü metodlardan istifadə edilməklə hazırlanmalıdır. Məktəbdə idarəetmə fəaliyyətinin pedaqoji monitorinqinin əsas məqsədlərindən biri də məktəbdə tədris-təlim prosesinin səmərəliyini müəyyənləşdirmək, növbəti tədris ilinin fəaliyyət istiqamətlərini planlaşdırmaq, məktəbdaxili nəzarətin təşkili, tənzimlənməsi, idarəolunması üzrə tövsiyələri işləyib hazırlamaqdır. Bunlar həm təhsilin məzmununun və texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, həm də yeni təhsil standartlarının reallaşdırılması hesabına təmin oluna bilər. Təhsil keyfiyyətinin qabaqcadan müəyyən edilmiş

parametrlər üzrə pedaqoji monitorinqi və qiymətləndirilməsi, qiymətləndirilən prosesin göstəricilərinin müəyyən etalonla (normativlə) müqayisəsi əsasında aparılır.

Hazırda respublikamızda həyata keçirilən müasir təhsil siyasətinin əsas vəzifəsi elmin müasir nailiyyətləri ilə bağlı dərin və hərtərəfli bilik və bacarıqlara yiyələnmiş, yeni texnologiyaları çevik mənimsəyən, əmək bazarında layiqli yer tutmaq üçün ömür boyu təhsil alan, ətraf mühitə münasibətdə düzgün mövqe seçən, həmçinin yüksək mədəni, intellektual potensiala, milli-mənəvi, estetik-əxlaqi dəyərlərə malik azad vətəndaş-şəxsiyyət yetişdirməkdən ibarətdir. Belə bir nəticənin əldə edilməsi üçün təhsil sisteminin real vəziyyətinin diaqnostikası, keyfiyyətin qiymətləndirilməsinin etibarlı və obyektiv texnologiyası, məktəbin nəticələrinin dəqiq şəhi lazımdır. Bu kontekstdə məktəbin özünüqiymətləndirmə sisteminin olması keyfiyyətin təmin olunmasında və müsbət nəticələrin əldə edilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu işin effektivliyi üçün məktəb özünüqiymətləndirməsi vahid sistem əsasında həyata keçirilməli, dövrü xarakterli olmalıdır. Cünki məktəb özünüqiymətləndirməsinin məqsədi-təhsilin keyfiyyətini dəstəkləmək və inkişaf etdirməkdir. Müasir yanaşmada ümumtəhsil məktəblərində təhsilin keyfiyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi yalnız effektivliyi qiymətləndirməyə deyil, həm də onun artması üçün düzgün qərar qəbul etmək, təhsilin idarə olunmasında proqnostik sistemə keçidi təmin etmək imkanı yaradır [3, 47].

Ümumtəhsil məktəblərində təhsilin keyfiyyətinin monitorinqi və qiymət-ləndirilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, aparılmış tədqiqatların nəticələrindən istifadə, görülmüş işlərin araşdırılması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün təhsil xidmətləri daima dəqiq öyrənilməli və müqayisə olunmalıdır.

Təhsil sahəsində belə yanaşma nəinki effektivliyi maksimuma çatdıracaq və vəsaitləri optimallaşdıracaq, həm də öyrətmə və öyrənmə keyfiyyətinin daima yüksəldilməsinə geniş imkan yaradacaq, biliklərin mənimşənilməsi, onların həcminin artması həm uşaqlar, həm də məktəbin əməkdaşları üçün müsbət nəticələr ortaya çıxaracaqdır [2,54].

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2013, №5, s. 6-12
2. Mehrabov A. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı, ”Mütərcim”, 2010.
3. Təhsilin İnkışafı üzrə Dövlət Strategiyası: perspektivlər və vəzifələr. Bakı, 2015

“AZƏRBAYCANDA TƏHSİL SİYASƏTİNİN PRİORİTELƏRİ: MÜASİR YANAŞMALAR”

mövzusunda

ELMİ KONFRANSIN MATERİALLARI

15-16 dekabr 2017-ci il

MİNGƏÇEVİR – 2017

*Konfrans materiallarına daxil edilmiş tezislərdə
göstərilən məlumat və faktlara görə
müəlliflər məsuliyyət daşıyır*

Yığılmağa verilib: 20.12.2017

Çapa imzalanıb: 22.12.2017

Format 60 x 84 1/16

F.C.V. 15

Tiraj 60

Mingəçevir Dövlət Universitetinin
“İnformasiya texnologiyaları mərkəzi”ndə nəşr edilmişdir